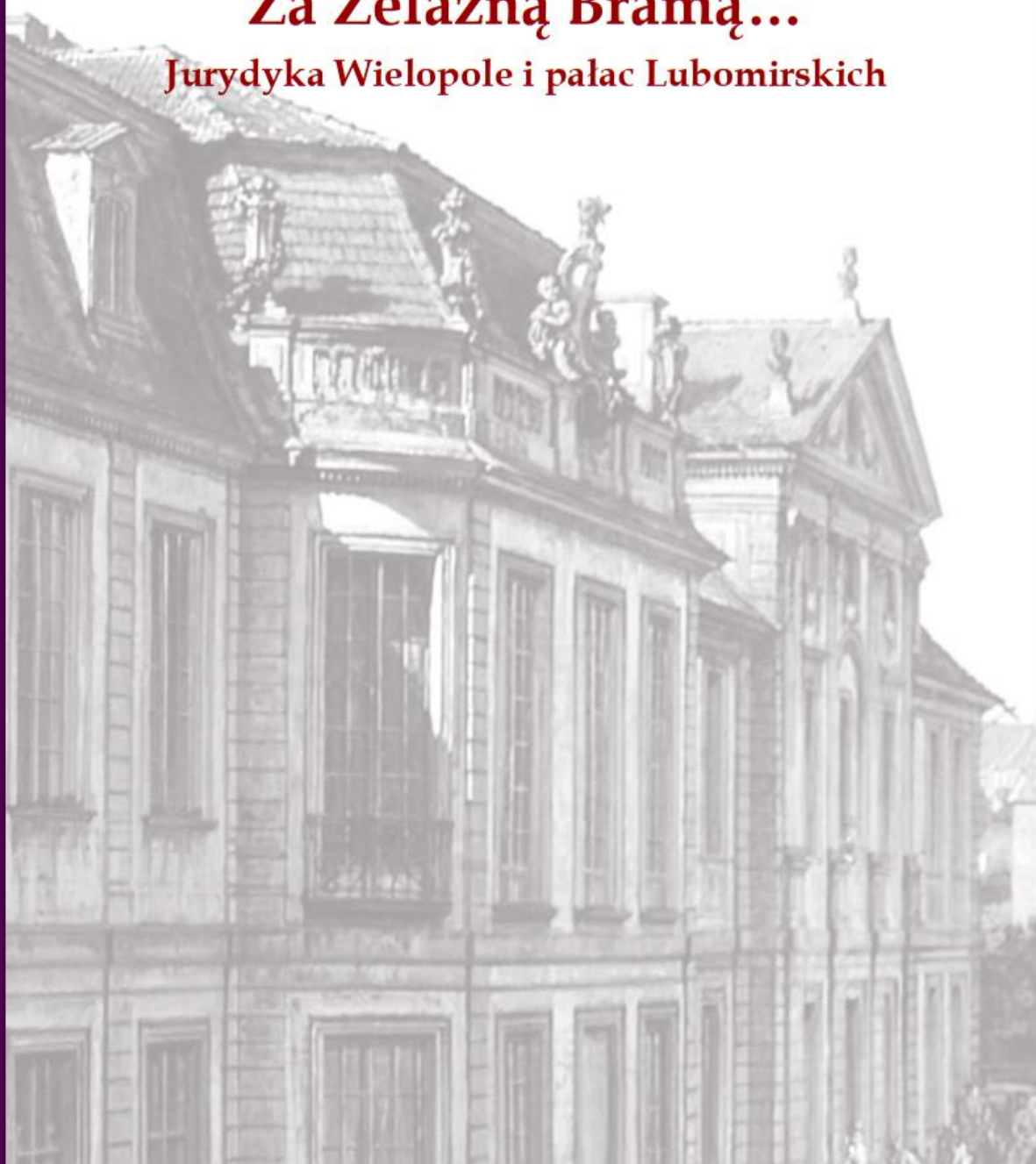

ALINA BARCZYK

Za Żelazną Bramą...

Jurydyka Wielopole i pałac Lubomirskich

Za Żelazną Bramą

Jurydyka Wielopole i pałac Lubomirskich

ALINA BARCZYK

Za Żelazną Bramą

Jurydyka Wielopole i pałac Lubomirskich

Łódź – Warszawa 2026

dr Alina Barczyk (ORCID: 0000-0002-6596-8915)
e-mail: alina.barczyk@uni.lodz.pl

Seria:

Architektura XVII–XVIII w. Źródła rękopiśmienne i ikonograficzne

Redaktor serii

prof. UŁ dr hab. Tadeusz Bernatowicz

Recenzent

prof. KUL dr hab. Irena Rolska

Korekta językowa

mgr Karolina Walczak

Projekt graficzny i skład

dr Alina Barczyk

Wydawca

Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Łódzki

Fundacja Sztuki Krajobrazu i Architektury

© Copyright by Alina Barczyk, Łódź 2026

Druk i oprawa

Sowa – Druk na Życzenie

www.sowadruk.pl

ISBN 978-83-972492-1-9

Instytut Historii Sztuki UŁ, ul. Narutowicza 65, 90-131 Łódź

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	s. 8
CZĘŚĆ I	
Jurydyka Wielopole	s. 16
1. Początki podwarszawskiego miasteczka ...	s. 17
2. Przykładowe rezydencje	s. 24
A. Pałac Wielopolskich	s. 25
B. Dwór Sułkowskiego	s. 28
C. Założenie dworskie Stradomskiego	s. 32
D. Pałacyk Deybla-Lubomirskich	s. 34
CZĘŚĆ II	
Rezydencja Lubomirskich	s. 38
1. Barokowy pałac Antoniego Lubomirskie- go	s. 39
2. Klasycystyczna przebudowa	s. 55

3. Od rezydencji magnackiej do mieszkań na wynajem	s. 67
CZĘŚĆ III	
Otoczenie urbanistyczne pałacu	s. 73
1. Plac Żelaznej Bramy w XVIII–XIX wieku ...	s. 74
2. Oś Saska – fundacje królewskie	s. 79
3. Budowle o funkcjach handlowych	s. 91
CZĘŚĆ IV	
Powojenne dzieje pałacu	s. 114
1. Odbudowa rezydencji	s. 115
2. Tory i posuwnice – relokacja pałacu	s. 119
3. W stronę współczesności	s. 129
Podsumowanie	s. 137
Aneksy źródłowe	s. 141
<i>Opisanie pałacu warszawskiego z meblami, apparencyjami onegoż di[ebus] 4ta Oc[to]bris 1754 Anno</i>	<i>s. 143</i>
<i>Opisanie pałacu JOO. Księstwa Ich. Mciów wojewodów lubelskich, 14 Maj 1762 w Warszawie</i>	<i>s. 175</i>

<i>Regestr skrzyni białej, w której się rzeczy zostają [w] Warszawie u Ojców karmelitów na Les[z]nie R.P. 1745</i>	s. 206
<i>Regestr rzeczy, które się zostają w skarbcu u OO. Karmelitów na Leśnie [sic!] Roku Pa[ńskiego] 1756</i>	s. 209
<i>Regestr Obrazów [1745]</i>	s. 215
<i>Regestra Rzeczy Lokowanych u OO. Karmelitów na Les[z]nie w Warszawie 1745</i>	s. 218
<i>Opisanie Reliqui różnych z autentykami, zostają- cych w Borzęcinie do podpisu, Dnia 27 luty Anno 1745</i>	s. 224
<i>Regestr Rzeczy idących do Przeworska [1745]</i>	s. 225
<i>Bibliografia</i>	s. 227
<i>Indeks osób</i>	s. 248
<i>Summary</i>	s. 253

Wprowadzenie

Pałac przy warszawskim placu Żelaznej Bramy w powszechnych wyobrażeniach wywołuje dwie konotacje – z rodem Lubomirskich (jako właścicielami, których nazwisko utrwalono w nazwie obiektu) oraz z przesunięciem na nowe miejsce, co nastąpiło w 1970 roku¹. Jego historia pozostaje jednak wielowątkowa i zasługuje na dokładniejszą analizę z uwzględnieniem szerszego kontekstu urbanistycznego, związanego z funkcjonowaniem jurydyki Wielopole.

Miasteczko założone przez Marię Annę d'Arquien Wielopolską w 1693 roku na początku lat 70. XX stulecia było przedmiotem analiz Aliny Sokołowskiej² i Jolanty Putkowskiej³. W artykule pierwszej z wymienionych badaczek wykorzystano szereg ważnych materiałów archiwalnych (w tym Metrykę Koronną). W późniejszych pracach pojawiały się cenne wzmianki dotyczące głównie projektów jurydyki⁴, jej historii i kwestii własnościowych⁵. Więcej publikacji powstało na temat pałacu. Próby kompleksowej

¹ Stępiński 1988, s. 299–300.

² Sokołowska 1972, *passim*.

³ Putkowska 1972, *passim*.

⁴ Mossakowski 2012, s. 256–260; Wątroba 2019, s. 485–500.

⁵ Wierzbicka 2017, s. 376–379.

analizy dziejów podejmował chociażby Tadeusz Stefan Jaroszewski⁶, a ostatnio Radosław Głowacki⁷. W pozostałych pracach studiowano wybrane epizody z dziejów budowli – w tym przebudowę pod kierunkiem Jakuba Hempla⁸ i wspomniane wyżej przesunięcie z 1970 roku⁹. O placu Żelaznej Bramy pisał głównie Zygmunt Stępiński¹⁰, którego omówienie dopełniają analizy pojedynczych obiektów, na przykład Hal Mirowskich¹¹. Brakuje natomiast prac całościowo ukazujących przemiany pałacu oraz otaczającego go wnętrza urbanistycznego. Przeprowadzenie nowych badań

⁶ Jaroszewski 1971, *passim*.

⁷ Publikacja ma charakter popularnonaukowy, lecz została przygotowana na podstawie źródeł i wcześniejszych opracowań: Głowacki 2017, s. 160–171.

⁸ Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 25–39.

⁹ *Fundamentowanie* 1988, s. 366–371; Stępiński 1988, s. 299–302.

¹⁰ Stępiński 1988, s. 266–279, 287–299.

¹¹ Jazgar 1953, s. 10; Omilanowska 2004, s. 147–162; Omilanowska 2008, s. 221–222; Dziubiński 2020, s. 99–103.

umożliwiają przede wszystkim archiwalia¹² oraz liczne materiały ikonograficzne¹³.

Celem niniejszej publikacji jest pokazanie zarówno dziejów pałacu Lubomirskich, jak i przestrzeni urbanistycznej placu Żelaznej Bramy (*vel* placu Za Żelazną Bramą). Publikacja została podzielona na cztery rozdziały, które otwiera spojrzenie na powstanie i rozwój architektoniczny jurydyki Wielopole. W tej części wspomniano między innymi rysunki Tylmana z Gameren – twórcy ogólnego rozplanowania miasteczka, jak też projektanta poszczególnych założeń dworskich. Nie mogło również zabraknąć krótkiej

¹² Inwentarze i rachunki dotyczące pałacu są przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych, w Archiwum Gospodarczym Wilańskim (AGAD, AGW, sygn. 97; AGAD, AGW, sygn. 105; AGAD, AGW, sygn. 113; AGAD, AGW, sygn. 114; AGAD, AGW, sygn. 115). Dla dziejów jurydyki szczególnie cenne są informacje zawarte w Metryce Koronnej (AGAD, MK, sygn. 206; AGAD, MK, sygn. 252; AGAD, MK, sygn. 274) oraz w Archiwum Potulickich z Obór (AGAD, APzO, sygn. 6; AGAD, APzO, sygn. 19; AGAD, APzO, sygn. 174; AGAD, APzO, sygn. 541; AGAD, APzO, sygn. 585; AGAD, APzO, sygn. 603; AGAD, APzO, sygn. 630; AGAD, APzO, sygn. 637).

¹³ Do najważniejszych typów wykorzystanej ikonografii należą: projekty architektoniczne, pomiary, źródła kartograficzne (mapy Warszawy i plany samego pl. Żelaznej Bramy) oraz fotografie publikowane w XIX–XX-wiecznej prasie.

analizy przykładowych rezydencji z końca XVII wieku, poczynawszy od pałacu właścicieli, który jednak dość szybko został przejęty przez Sapiehów. Dalsze exempla stanowią dwory Sułkowskiego i Stradomskiego oraz pałacyk Deybla. Ostatnia z wymienionych budowli w połowie XVIII stulecia została zakupiona przez Antoniego Lubomirskiego¹⁴ i – jako główny temat książki – jest bardziej szczegółowo omawiana w drugim rozdziale. Rozpoczyna go analiza barokowych przekształceń dokonanych między innymi przez Jakuba Fontanę. Równie ważnym zagadnieniem pozostaje omówienie dyspozycji wnętrza i wystroju, których rekonstrukcję umożliwiają zachowane źródła rękopiśmienne. W dalszej kolejności zaprezentowana została klasycystyczna przebudowa przeprowadzona od 1790 roku dla kolejnego reprezentanta rodu – Aleksandra Lubomirskiego¹⁵. Konieczne było też spojrzenie na dziewiętnastowieczne losy pałacu. Tematem trzeciej części pracy jest plac Żelaznej Bramy jako przestrzeń inwestycji prowadzonych między innymi przez króla Augusta II Mocnego, który włączył

¹⁴ *Źródła* 1963, s. 369; Bartczakowa 1970, s. 142; Jaroszewski 1971, s. 11; Gajda 2014, s. 33; Barczyk 2022a, s. 167.

¹⁵ Jaroszewski 1955b, s. 12; *Katalog* 1967, s. 201–202; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 31; Żywicki 2010, s. 112; Tołłoczko 2014, s. 80.

fragment Wielopola w wielkoskalowy projekt Założenia Saskiego i wzniośl na osi Ogrodu Saskiego koszary¹⁶. Na placu od początku dominowała funkcja handlowa, związana z zaspokojeniem zapotrzebowania nie tylko mieszkańców jurydyki, ale w XIX–XX wieku także większej części Warszawy¹⁷. Efektem było wznoszenie obiektów porządkujących przestrzeń i ułatwiających sprzedaż towarów – należały do nich: Gościnny Dwór (1841) ze 168 straganami¹⁸ oraz Hale Mirowskie (1899–1901) mieszczące 515 stanowisk handlowych¹⁹. Ostatni rozdział dotyczy dwudziestowiecznych losów pałacu za Żelazną Bramą: zniszczeń wojennych, odbudowy, nadania nowej funkcji oraz zmiany lokalizacji. W 1970 roku bowiem dawną rezydencję magnacką obrócono o 74 stopnie, porządkując przestrzeń placu i zamykając Oś Saską²⁰.

¹⁶ Sobieszczański 1848, s. 75; Hentschel 1967, s. 239–240; Sołtan/Zahorski 2017, s. 82.

¹⁷ *Ilustrowany przewodnik* 1893, s. 174.

¹⁸ *Kurier* 1841, s. 1281–1282; Wejnert 1848, s. 195; Szwankowski 1963, s. 284; Stępiński 1988, s. 279.

¹⁹ *Hale* 1901b, s. 947; Kołodziej/Wieczorek 1998, s. 158; Omilanowska 2008, s. 222; Mika 2023, s. 29.

²⁰ *Fundamentowanie* 1988, s. 366–371; Stępiński 1988, s. 299–302.

Kluczową część monografii stanowią aneksy źródłowe. W latach 1754–1762 sporządzono cztery inwentarze pałacu Lubomirskich²¹. W niniejszym opracowaniu zamieszczone zostały dwa z nich – pierwszy²² i końcowy²³ – jako najlepiej dokumentujące przemiany zachodzące na przestrzeni niespełna dekady. Odwołania do pozostałych „Opisań”, datowanych na 1758 i 1759 rok, są oczywiście uwzględnione w analizie rezydencji zaprezentowanej w drugim rozdziale. Trzy aneksy są wykazami mobiliów Antoniego Lubomirskiego, tymczasowo przechowywanych u karmelitów na warszawskim Lesznie, w znacznej mierze pochodzących z omawianej siedziby²⁴. Wnętrza pałacu zdobiły obrazy, których „regestr” również został włączony do niniejszej publikacji²⁵. Wreszcie dwa ostatnie z cytowanych fragmentów stanowią wykazy: relikwii należących do kolekcji Lubomirskich²⁶ i przedmiotów przeznaczonych do

²¹ AGAD, AGW, sygn. 105, *passim*.

²² AGAD, AGW, sygn. 105, s. 1–11 (*vide*: ANEKS 1).

²³ AGAD, AGW, sygn. 105, s. 41–57 (*vide*: ANEKS 2).

²⁴ AGAD, AGW, sygn. 97, s. 1–2 (*vide*: ANEKS 3); AGAD, AGW, sygn. 97, s. 7–9 (*vide*: ANEKS 4); AGAD, AGW, sygn. 97, s. 11–13 (*vide*: ANEKS 6).

²⁵ AGAD, AGW, sygn. 97, s. 20–21 (*vide*: ANEKS 5).

²⁶ AGAD, AGW, sygn. 97, s. 14 (*vide*: ANEKS 7).

przewiezienia z Warszawy do Przeworska²⁷. Kilka z wyżej wymienionych dokumentów dotyczy mobiliów, które w chwili deskrypcji nie znajdowały się w wielopolskim pałacu, lecz pozostają istotne dla ukazania horyzontów intelektualnych i stanu własności Antoniego Lubomirskiego.

Niniejsza książka stanowi zarys przemian urbanistyczno-architektonicznych placu, na którego tle analizowana jest rezydencja Lubomirskich. Nie jest natomiast monografią każdego z obiektów znajdujących się na obszarze jurydyki i samego placu Żelaznej Bramy. Mam nadzieję, że lektura pozwoli Czytelnikom na lepsze poznanie złożonych dziejów tej części Warszawy.

²⁷ AGAD, AGW, sygn. 97, s. 22 (*vide*: ANEKS 8).

I. Jurydyka Wielopole

1. Początki podwarszawskiego miasteczka

Powstawanie świeckich jurydyk wpisywało się w proces zagospodarowywania przedmieść stolicy, poświadczając znaczenie mecenatu magnackiego dla rozwoju miasta¹. Jedną z nich było Wielopole erygowane w 1693 roku przez Marię Annę d'Arquien Wielopolską – siostrę królowej Marii Kazimiery Sobieskiej². Fundacją objęto grunty nadane w 1667 roku małżonkowi założycielki, przyszłemu kanclerzowi wielkiemu koronnemu Janowi Wielopolskiemu³, który nie doczekał inwestycji, umierając w roku 1688. Dokument potwierdzający powstanie miasteczka August II Sas podpisał 31 lipca 1701 roku⁴. O potencjale jurydyki decydowała lokalizacja przy ważnych traktach komunikujących pole elekcyjne na Woli ze Starą Warszawą, co

¹ Karpiński 1995, s. 15;

² Żurowski 1948, s. 5; Wejnert 1848, s. 195; Gomulicki 1913, s. 236; Kraushar 1921, s. 57; Miłobędzki 1980, s. 427; Mossakowski 2012, s. 256; Łupienko 2012, s. 62; Łupienko 2015, s. 68; Pietrzak 2017, s. 50; Wątroba 2019, s. 485.

³ AGAD, MK, sygn. 206, k. 292r –295v; Sawicki 1925, s. 5; Sokołowska 1972, s. 25; Wierzbicka 2017, s. 377.

⁴ Wejnert 1848, s. 195; Bogucka 1984, s. 192.

stwarzało możliwość sprzedaży bądź okresowej dzierżawy siedzib szlachcie i magnatom uczestniczącym na przykład w obradach sejmu⁵. Trapezoidalny kształt Wielopola zamykał się w obrysie późniejszych ulic: Grzybowskiej (od południa), Żabiej i Granicznej (od wschodu), Elektoralnej (od północy) oraz Ciepłej (od zachodu)⁶. Miasteczko funkcjonowało na prawie chełmińskim, władzę sprawował wybierany co roku wójt oraz czterech ławników pełniących swoje funkcje dożywotnio⁷. Urzędnicy zbierali się w ratuszu położonym przy ul. Krochmalnej (na placu o późniejszym nr. hip. 1011)⁸. Pobieraniem czynszu od użytkowników poszczególnych działek zajmowali się komisarze⁹. Właścicielami posesji stawiali się przedstawiciele magnaterii i szlachty, ale też handlarze i rzemieślnicy¹⁰.

⁵ Sokołowska 1972, s. 25; Mossakowski 2012, s. 259.

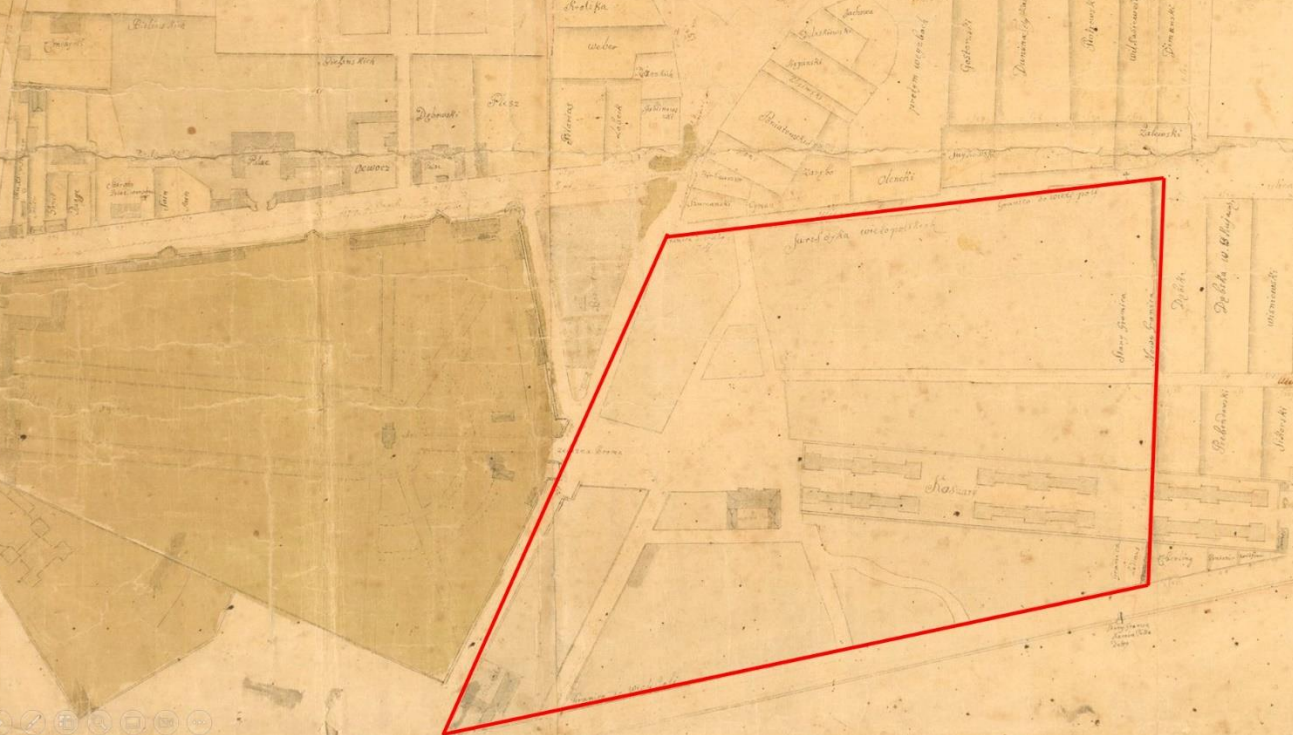
⁶ Sawicki 1925, s. 5; Szymkiewicz 1930, s. 1.

⁷ Wejnert 1848, s. 196.

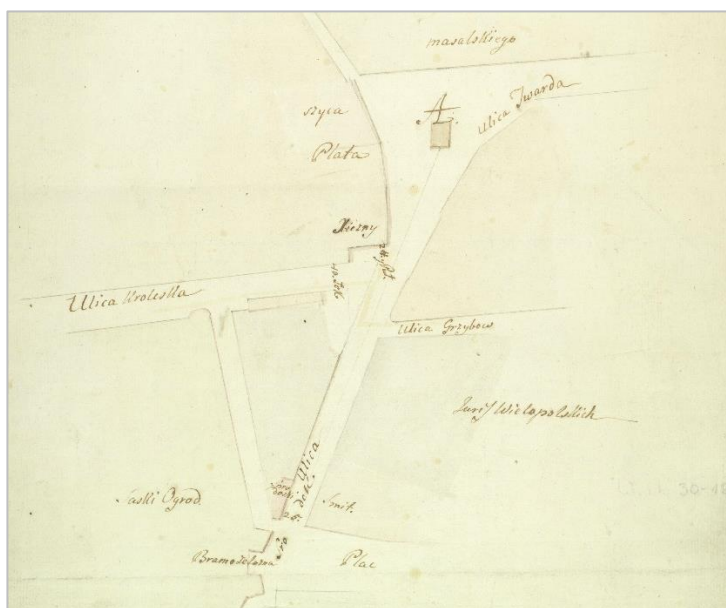
⁸ *Ibidem*, s. 197; Gomulicki 1913, s. 236; Kraushar 1921, s. 57.

⁹ Sokołowska 1972, s. 49.

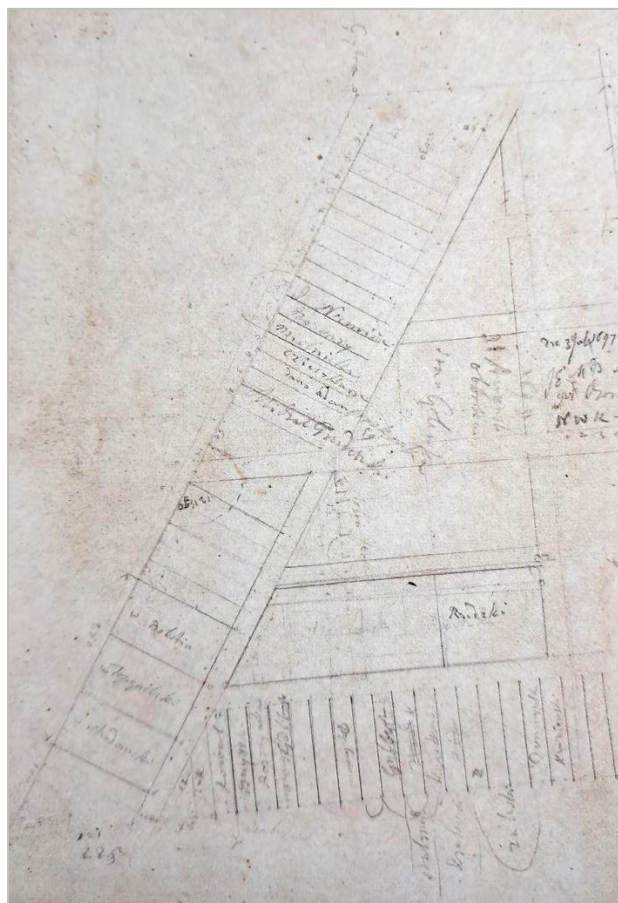
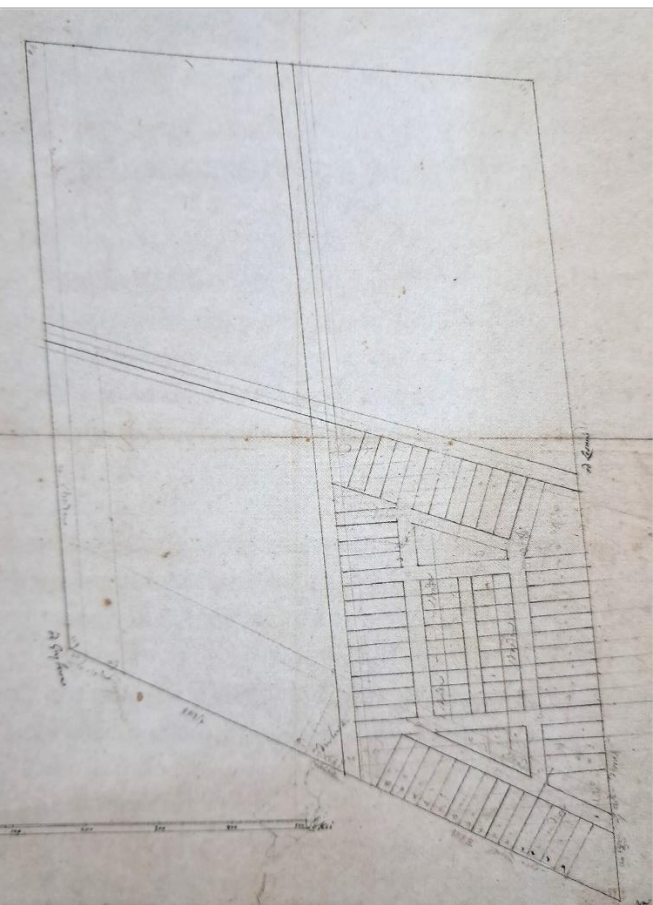
¹⁰ Putkowska 1991, s. 31–32. Przykładowo Michał Hieronim Radziwiłł w 1773 roku zakupił pałac o nr. hip. 953 (*Taryfa* 1786, s.n.; Sokołowska 1972, s. 49). Z kolei posesję o nr. hip. 955, u zbiegu ul. Żabiej i Elektoralnej, posiadali Bielińscy (*Taryfa* 1786, s.n.; *Taryfa* 1808, s. 32; *Taryfa* 1825, s. 51).

1. Plan jurydyki Grzybów w Warszawie (z oznaczeniem obrysu jurydyki Wielopole), 1768, Archiwum Główne Akt Dawnych, oprac. A. Barczyk

2. Plan Grzybowa i okolic, Archiwum Główne Akt Dawnych

3. Tylman z Gameren, Projekt rozplanowania jurydyki Wielopole, ok. 1693, Gabinet Rycin BUW; 4. Tylman z Gameren, Projekt rozplanowania fragmentu jurydyki Wielopole, ok. 1695, Gabinet Rycin BUW

Mimo stale zwiększającej się liczby zabudowanych parceli jeszcze w czasach saskich ponad 60% powierzchni Wielopola zajmowały ogrody¹¹. W późniejszym okresie

¹¹ Magier 1963, s. 371; Wierzbicka 2017, s. 377.

– zwłaszcza w XIX stuleciu – coraz liczniejszą grupę mieszkańców stanowiła ludność pochodzenia żydowskiego, nierzadko parająca się handlem¹². Przez cały okres istnienia – do likwidacji jurydyk przeprowadzonej na mocy postanowień Sejmu Czteroletniego z 1791 roku¹³ – miasteczko należało do Wielopolskich¹⁴.

Koncepcję urbanistyczną jurydyki w latach 1697–1699 opracował Tylman z Gameren¹⁵. Posesje odznaczały się podstawowym modułem o szerokości około 12 m (20 łokci) i długości 30 bądź 60 m (50 lub 100 łokci). Od początku zakładano możliwość łączenia działek w celu uzyskania szerszych parceli, adekwatnych do ukształtowania reprezentacyjnych założeń rezydencjonalnych¹⁶. Projekty powyższego architekta dla Wielopolskich były już omawiane przez Alinę Sokołowską, Jolantę Putkowską, Stanisława

¹² *Taryfa* 1839, s. 50–51; *Taryfa* 1852, s. 21; *Taryfa* 1864, s. 15; *Taryfa* 1873, s. 30; *Źródła* 1966, s. 71; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 38; Wierzbicka 2017, s. 378.

¹³ Barczyk 2023b, s. 11.

¹⁴ Mimo iż w 1740 roku rozważano sprzedaż, od zamiaru ostatecznie odstąpiono (Wierzbicka 2017, s. 378).

¹⁵ Miłobędzki 1980, s. 427; Zielińska 1987, s. 71, 84; Stępiński 1988, s. 266; Mossakowski 2012, s. 256.

¹⁶ Mossakowski 2012, s. 256, 258; Łupienko 2015, s. 69.

Mossakowskiego, a ostatnio przez Przemysława Wątrobę¹⁷. W tym miejscu wystarczy zatem przywołać kilka najważniejszych informacji dotyczących sposobu zagospodarowania całego miasteczka. Wstępny szkic zabudowy prezentował podział trapezoidalnej jurydyki na cztery części rozdzielone traktami krzyżującymi się w centrum kompozycji (il. 3). Architekt zakładał tym samym likwidację placu przy wschodniej granicy Wielopola – która to idea nie zyskała akceptacji, zapewne przez zapotrzebowanie na przestrzeń handlowo-reprezentacyjną, dzięki czemu zachowano tzw. Targowicę – przyszły plac Żelaznej Bramy¹⁸. Tylko jeden z sektorów został przedstawiony bardziej precyzyjnie, z naniesionym podziałem na parcele (prostokątne, za wyjątkiem nieregularnych narożników w formie trójkąta lub trapezu). Dwie kolejne, późniejsze plansze przedstawiają uszczegółowiony projekt fragmentu jurydyki z odnotowaniem nazwisk części właścicieli posesji (il. 4). Należeli do nich między innymi budownicowie regularnie

¹⁷ Sokołowska 1972, s. 31–37; Putkowska 1972, *passim*; Mossakowski 2012, s. 256–260; Wątroba 2019, s. 485–500. Spośród ważnych badaczy analizujących zbiór Tylmanowskich rysunków należy też przywołać Tadeusza Makowieckiego (Makowiecki 1938, *passim*).

¹⁸ Jednym z wyjaśnień nieregularnego obrysu placu i otaczającej go zabudowy może być podmokły grunt (Sokołowska 1972, s. 41).

współpracujący z Tylmanem z Gameren – Carlo Ceroni i Rocco Solari – a także Franciszek Jan Załuski, Piotr Łoski oraz przedstawiciele rodów: Fredrów, Popławskich, Topolskich, Raków, Kazińskich, Niemirów i Rudzkich¹⁹. W XVIII wieku następował dalszy rozwój miasteczka związany ze stopniową zabudową kolejnych parceli. Znaczna część posesji należała do osób rodzimego pochodzenia – w odróżnieniu chociażby od sąsiedniego Leszna, w którym dominowali przybysze z terenów niemieckojęzycznych, co wynikało z wyznaczonych przez założyciela jurydyki zasad osiedlania się i przywilejów²⁰. Przykładowo w 1743 roku dworki w Wielopolu posiadali: Grzegorz i Kazimierz Pawłowscy, Popławski, Niedzwiecki [sic!], Orłowski, Jarkiewicz, Plewinski, Głowinski, Gizynski oraz Boinski. Wśród właścicieli mniejszych domów znajdowali się natomiast: Pawłowski, Zaleski, Wasilewski, Gardziołek i Cieciszewski²¹.

¹⁹ BUW, sygn. Inw.G.R. 6585; Inw.G.R. 6586; Wątroba 2019, s. 488.

²⁰ Barczyk 2023b, s. 20–21, 52, 86–87.

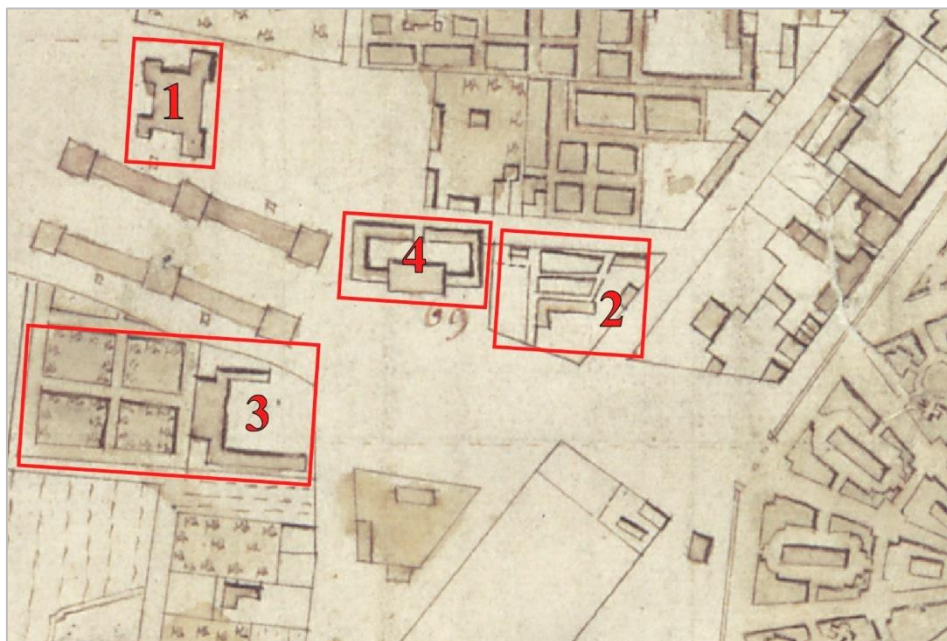
²¹ *Źródła* 1963, s. 369–370.

2. Przykładowe rezydencje

Wielopole było przestrzenią urbanistyczną zabudowywaną obiektami mieszkalnymi, nierzadko należącymi do szlachty lub mieszczaństwa. W kolekcji rysunków Tylmana z Gameren zachował się zbiór projektów dworów, które wiązane są z Wielopolem w oparciu między innymi o skalę odpowiadającą wielkości (bądź wielokrotności) jurydycznych parceli²². W większości propozycje zawierały drewniane budynki o rzucie prostokąta z układem dwutraktowym. Bardziej rozbudowane formy obejmować miały siedziby z bocznymi aneksami-alkierzami zrównanymi z linią fasady, optycznie poszerzającymi frontowe elewacje. Na kartach obejmujących całe posesje architekt uwzględnił symetrycznie rozlokowane oficyny okalające dziedziniec (z przelotem bramnym na osi)²³. Szczególnie interesująco prezentują się rezydencje położone blisko głównego placu Wielopola (Targowicy), udokumentowane w źródłach rękopiśmiennych i kartograficznych – należała do nich chociażby siedziba właścicieli jurydyki (il. 5).

²² Sokołowska 1972, s. 142–144; Putkowska 1991, s. 29–33; Wątroba 2019, s. 493–501.

²³ BUW, sygn. sygn. Inw.G.R. 6634; sygn. Inw.G.R. 6636; sygn. Inw.G.R. 6643; sygn. Inw.G.R. 6677; sygn. Inw.G.R. 6684.

5. C.F. Hübner, Plan Warszawy z okolicami – detal (z oznaczeniem parceli: 1. Wielopolskich; 2. Stradomskiego; 3. Sułkowskiego; 4. Deybla), 1740, Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden, oprac. A. Barczyk

A. Pałac Wielopolskich

Po 1667 roku Jan Wielopolski rozpoczął budowę pałacu zlokalizowanego na działce opatrzonej później nr. hip. 941. W siedzibie posłużono się jednym z popularnych w tym okresie typów budowli na rzucie prostokąta, z czterema narożnymi alkierzami, co poświadczają zachowane mapy przedmieść Warszawy. Twórcą projektów był Tyl-

man z Gameren²⁴. W głównym korpusie zaproponował się na osi, poprowadzoną przez całą szerokość gmachu. Z rysunku prezentującego główną fasadę wynika, że pałac był trzykondygnacyjny, z pilastrami w wielkim porządku, obejmującymi pierwsze i drugie piętro, wspartymi na wysokich, boniowanych cokołach stanowiących artykulację parteru. Komunikację między kondygnacjami umożliwiała klatka schodowa ulokowana w północno-zachodnim alkierzu.

Już około 1669 roku parcelę przejęli Sapiehowie²⁵. Powiązania między obu rodami zacieśniły się jeszcze w 1700 roku, gdy Michał Józef Sapieha poślubił Teresę z Wielopolskich – córkę Jana i Marii Anny d'Arquien, założycielki jurydyki. W 1730 roku napisano, że pałac na Wielopolu („Vielopoliense Suburbium”) wskutek małżeństwa przeszedł z Sapiehów na Radziwiłłów²⁶. Jeśli taka zmiana nastąpiła, była epizodyczna. Jednocześnie przetrwała pamięć o pierwotnych inicjatorach budowy rezyde-

²⁴ Mossakowski 2012, s. 260–261.

²⁵ Brak pałacu w postępowaniu spadkowym z 1688 roku, po zgonie kanclerza wielkiego koronnego Jana Wielopolskiego (syna Jana, zm. w 1668 roku), gdy dzielono między innymi grunty jurydyki (Sokołowska 1972, s. 29–30).

²⁶ Erndtel 1730, s. 16.

nacji, na co wskazuje chociażby zdefiniowanie jej przez Adama Zürnera w 1738 roku słowami: „alte Vielolopolische [sic!] Pal[ais]” („stary / dawny pałac Wielopolskich”)²⁷. Brak bieżących remontów sprawił jednak, że obiekt znajdował się w coraz gorszym stanie. Znaczących przebudów nie przeprowadzono również w kolejnych dekadach. Nieuregulowany czynsz gruntowy za użytkowanie parceli sprawił, że na mocy orzeczenia sądowego Sapiehowie byli zobligowani do uregulowania zaległości (aż za 93 lata) bądź odstąpienia parceli Wielopolskim. W efekcie w 1771 roku pałac powrócił do rodu pierwotnych właścicieli, którzy zlecieli Jakubowi Fontanie inwentaryzację budowli, poprzedzającą jej rozbiórkę. Obiekt był bowiem w złym stanie technicznym, wynikającym z kilku dekad zaniedbań. W „Taxie murów” oszacowano wartość budulca, zaznaczając, że „rozbieranie tych murów znacznie kosztować będzie i wiele cegły zepsuje”²⁸. Fontana podkreślił, że deskrypcja dotyczy „murów pałacu pustego Sapieżyńskiego”, „murów po większej części spustoszałych pałacu niedokończonego”. O fatalnej kondycji rezydencji świadczył też między innymi opis partii frontowej: „od koszar ku miastu patrząc cała

²⁷ Zürner 1738, s. 65.

²⁸ AGAD, APzO, sygn. 174, s.n. Taxa opublikowana w aneksie publikacji: Sokołowska 1972, s. 55–56.

facyata czyli szrodek pałacu od fundamentów non existit, zostaje tylko część pawilonu na prawą rękę ku szrodkowi koszar”²⁹. W tym samym roku rezydencja przestała istnieć.

B. Dwór Sułkowskiego

Po południowo-zachodniej stronie placu, na parceli o późniejszym nr. hip. 959 wzniesiono dwór Sułkowskich, uwzględniany na planszach kartograficznych od 1713 roku³⁰. Majątek został od nich zakupiony przez podskarbiego wielkiego koronnego Franciszka Ossolińskiego³¹, by wreszcie 9 października 1720 roku przejść na własność Augusta II Mocnego³². Decyzja, w wyniku której „Curia in Wielopole”³³ stała się parcelą królewską, niewątpliwie wiązała się z planowanym ukształtowaniem monumentalnego Założenia Saskiego. Wielopolska rezydencja została

²⁹ AGAD, APzO, sygn. 174, s.n.

³⁰ W 1720 roku właścicielem był Krzysztof Sułkowski (Sokołowska 1972, s. 41).

³¹ AGAD, MK, sygn. 252, k. 136r.

³² AGAD, MK, 274, k. 94v; Sokołowska 1972, s. 41.

³³ AGAD, MK, 274, k. 94v.

czasowo udostępniona przez monarchę Marii Józefie z Wesslów³⁴ – wdowie po królewiczu Konstantym Sobieskim³⁵.

Pałac Sułkowskich posiadał korpus o rzucie prostokąta, poprzedzony dziedzińcem flankowanym przez dwie oficyny. Założenie reprezentowało typ *entre cour et jardin*: od strony zachodniej fasady znajdował się regularny ogród z parterami, udokumentowany między innymi na planach Hübnera z 1733 i 1740 roku. W późniejszym okresie obiekt wielokrotnie zmieniał użytkowników – należeli do nich między innymi Józef Lubomirski³⁶, Jan Klemens Branicki, a od około 1784 roku warszawski rajca Filip Campioni³⁷. W 1819 roku pod numerem hipotecznym 959 odnotowano: „Arensztajn. Murowany o 1 piętrze z oficynami i zabudowaniem drewnianym”³⁸, natomiast już od lat 30.

³⁴ Zürner 1738, s. 65.

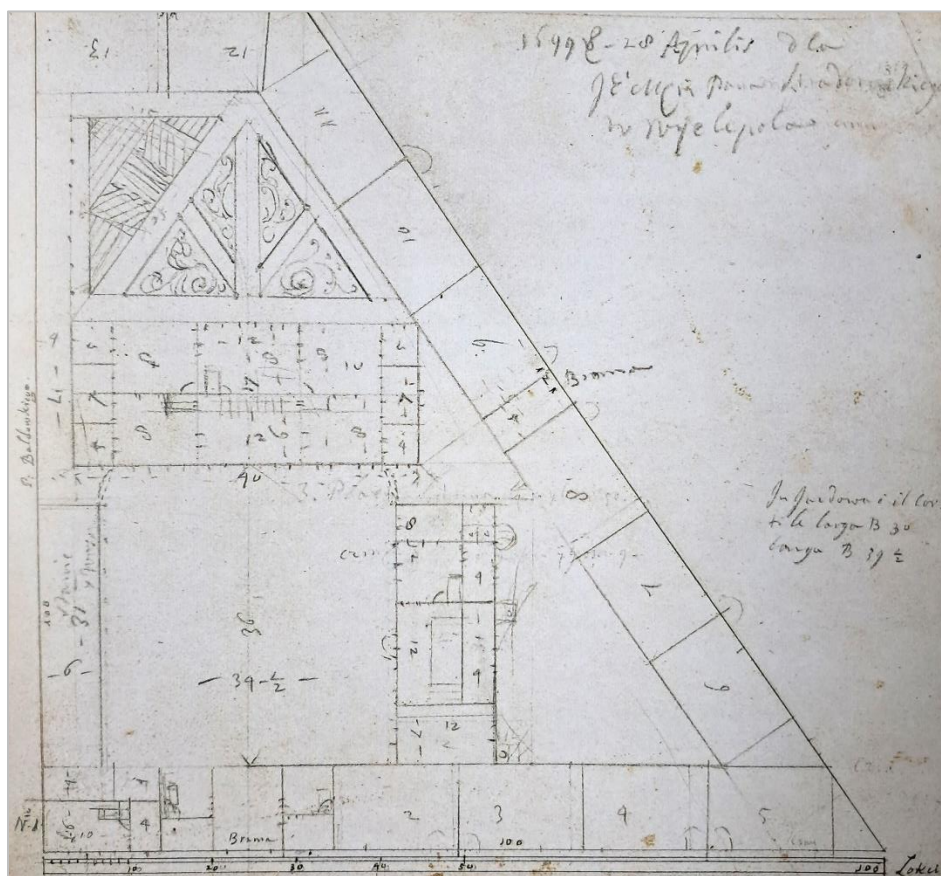
³⁵ Lewandowska 2012, s. 297; Mielcarski 2023, s. 144; Skrzypietz 2025, s. 126–127.

³⁶ Lubomirski jako właściciel oznaczony jest między innymi na rzucie z lat 60. XVIII wieku ze zbiorów Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden (reprodukowanym w tekście: Sokołowska 1972, s. 43, il. 12).

³⁷ Sokołowska 1972, s. 42–43.

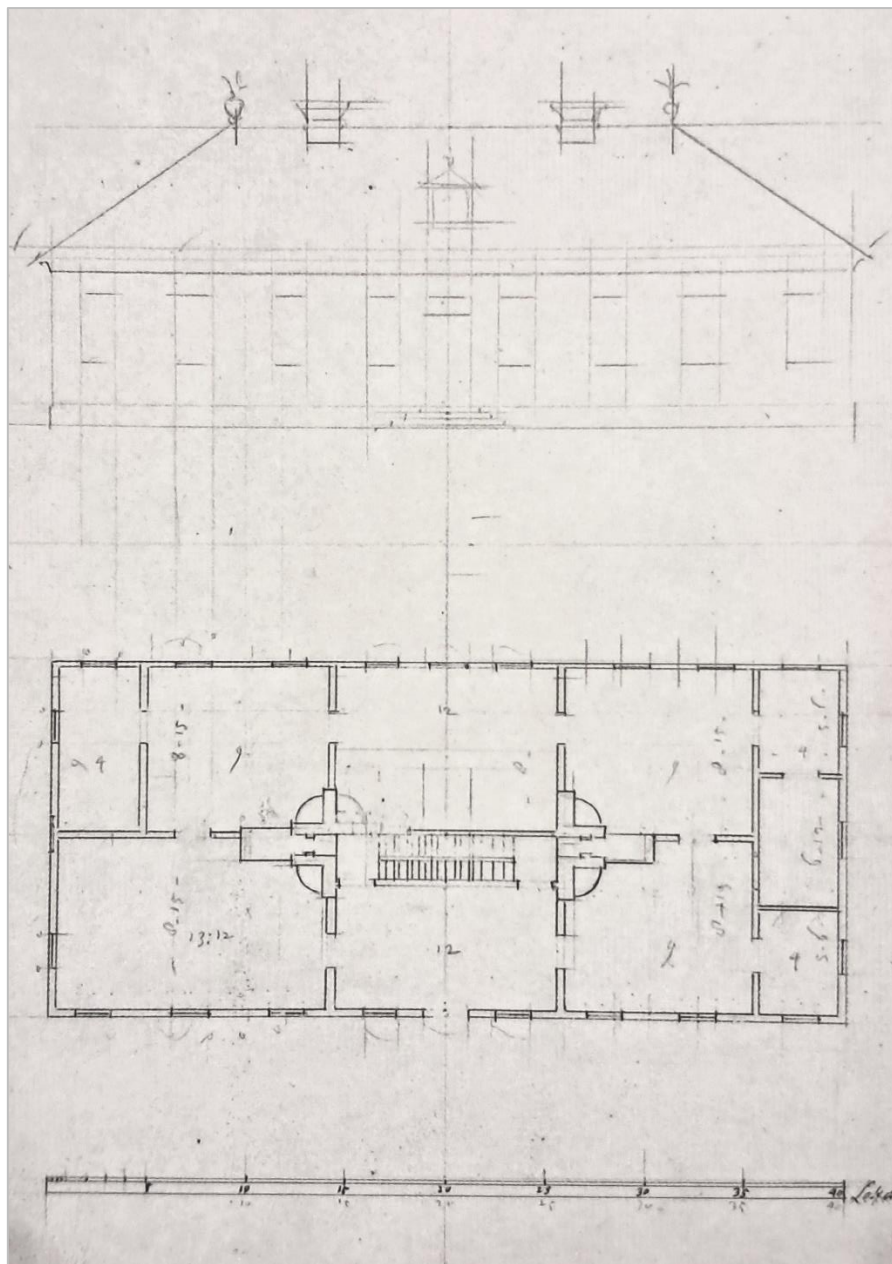
³⁸ Źródła 1966, s. 71.

XIX wieku jako właściciele wymieniani są kolejni przedstawiciele rodziny Janaszów *vel* Janaschów³⁹.

6. Tyłman z Gameren, Projekt założenia dworskiego Stradomskiego w jurydyce Wielopole, ok. 1699, Gabinet Rycin BUW

³⁹ W latach 1839, 1852 i 1864: Józef Janasz (*Taryfa* 1839, s. 51; *Taryfa* 1852, s. 21; *Taryfa* 1864, s. 15). W 1873 Adolf Janasch (*Taryfa* 1873, s. 30).

7. Tylman z Gameren, Projekt dworu Stradomskiego w jurydyce Wielopole, ok. 1699, Gabinet Rycin BUW

C. Założenie dworskie Stradomskiego

W 1699 roku spod ręki Tylmana z Gameraen wyszły dwie plansze z projektami rezydencji Aleksandra Stradomskiego, podstolego żytomierskiego i administratora starostwa warszawskiego (il. 6–7). Na pierwszej karcie widoczny jest projekt całej posesji na rzucie trójkąta o ściętym wierzchołku, położonej u zbiegu ulic (zachodnim bokiem przylegającej do parceli z przyszłym pałacem Lubomirskich)⁴⁰. W późniejszym czasie obszar został opatrzony nr. hip. 954. Dwór właściciela był zaplanowany na rzucie prostokąta, z regularnym, symetrycznym układem wewnątrz. Od frontu budynek chciano poprzedzić *cour d'honneur*, flankowanym przez parę oficyn mieszczących wąską stajnię z wozownią oraz – po przeciwległej stronie – kuchnię ze spiżarnią. Elewacja ogrodowa miała prowadzić do kilku kwater zieleni komponowanej oraz do grządek z roślinami użytkowymi. Co ciekawe, ozdobna część ogrodu, położona na osi siedziby, otrzymała dostosowany do układu posesji kształt trójkątny. Obrzeża parceli postanowiono przeznaczyć pod zwartą zabudowę uzupełniającą z dwiema brama-

⁴⁰ Mossakowski 2012, s. 258–259; Wątroba 2019, s. 490–493. Lokalizację potwierdza plan z około 1712 roku, reprodukowany w artykule: Sokołowska 1972, s. 38.

mi wiodącymi na wewnętrzne dziedzińce. Na osobnym projekcie ukazano bardziej precyzyjny rysunek samego dworu, różniącego się od szkicu ogólnego podziałami pomieszczeń. Zachowano rzut prostokąta, dłuższe elewacje miały po dziewięć osi, krótsze zaś po trzy⁴¹. W większości występował układ dwutraktowy, przełamany przy jednej ze ścian szczytowych, gdzie zdecydowano się na sekwencję trzech niewielkich sal. Główne wejście, położone na osi, wiodło do sieni prowadzącej do schodów, flankowanej przez pokoje mieszkalne, zaś sypialnię z alkową przewidziano w centrum budowli w trakcie ogrodowym. W szkicowy sposób pokazana została główna fasada, potwierdzająca, że dwór był parterowy z użytkowym poddaszem, o czym świadczą pojedyncza lukarna na osi oraz obecność schodów. W późniejszym okresie posesja została przejęta przez Augusta II w ramach wykupu gruntów pod Założenie Saskie i przeznaczona na siedzibę opiekunów królewskich ogrodów, co dokumentuje funkcja pa-

⁴¹ Jedno środkowe okno bocznej fasady zbiega się z murem – być może w pierwszej kolejności architekt naniósł obrys, a później dokonywał korekt w przebiegu ścian nośnych, likwidując boczne, małe pomieszczenia.

rceli odnotowywana na materiałach kartograficznych⁴² oraz potwierdzona w księdze podatkowej z czasów Augusta III, z 1743 roku, w której wymieniono „Dom narożni dozorczy ogroda JKM”⁴³.

D. Pałac Deybla-Lubomirskich

Pod względem historyczno-architektonicznym najciekawszą rezydencją na terenie Wielopola była przysła siędźba Lubomirskich (il. 8–10). Pierwszy dwór wzniesiono najprawdopodobniej na przełomie XVII i XVIII stulecia. Około 1730 roku posesja znajdowała się już w rękach Johanna Sigmunda Deybla⁴⁴, który prawdopodobnie dokonał

⁴² Identyfikacja funkcji widnieje przykładowo na planie z 1713 roku (Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden) oraz na planszy z około 1779 roku (Archiwum Państwowe w Warszawie; il. 13), gdzie oznaczono „der soggenante Gaertner Hoff”, czyli „tak zwany” (vel dawny) dwór ogrodnika.

⁴³ *Źródła* 1963, s. 369.

⁴⁴ Jaroszewski 1971, s. 10; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 25; Kwiatkowski 1986, s. 151; Kwiatkowski 1989, s. 122; Gajda 2014, s. 33; Barczyk 2022a, s. 167; Barczyk 2023b, s. 52. Na planie Hübnera odnotowano „Teubels Pallast”, u Zürnera również jako właściciel podany został „Teubel” (Zürner 1738, s. 65).

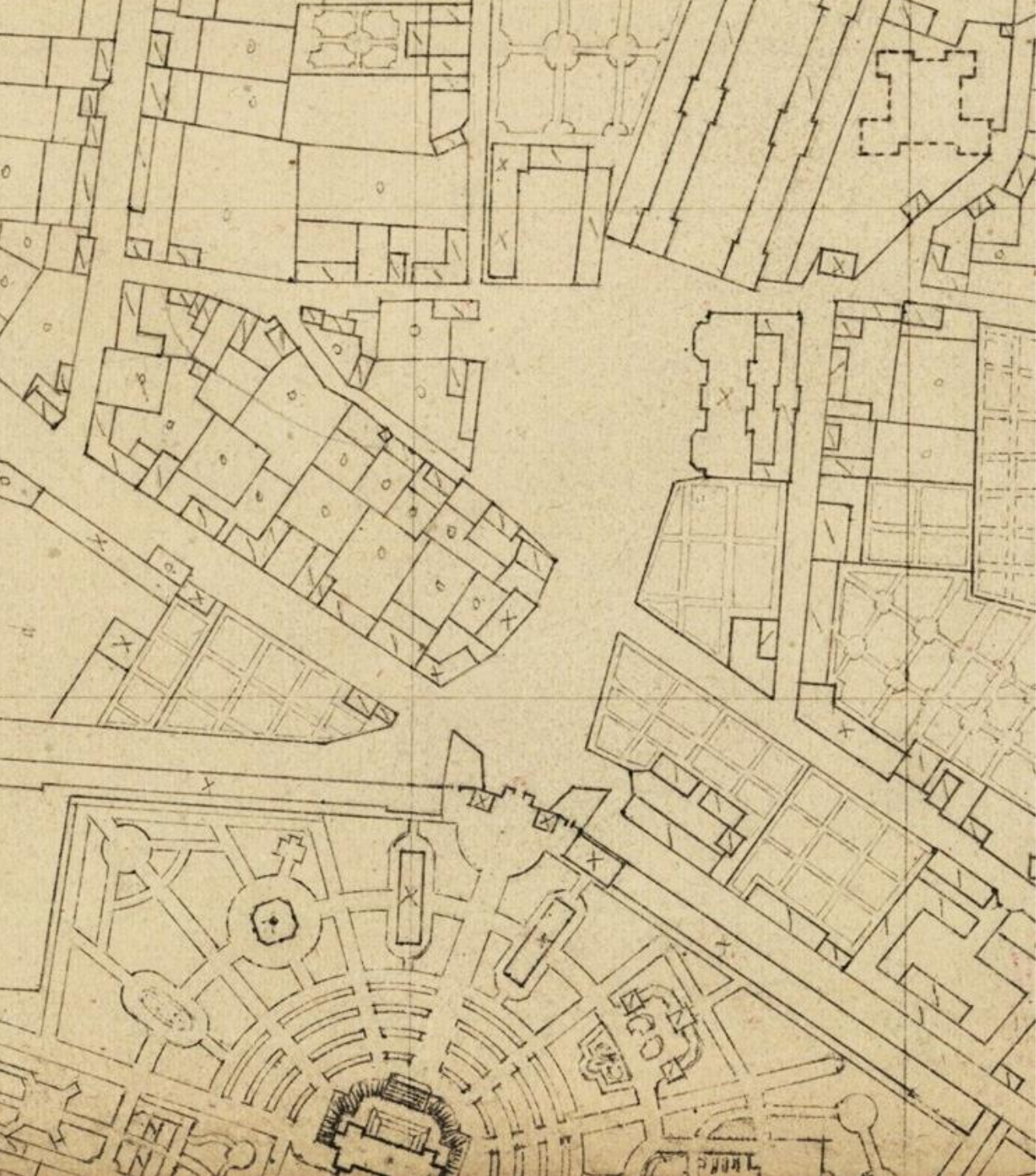
przebudowy. Na mapach Warszawy widoczny jest obszerny korpus główny, ulokowany od strony placu. Wewnętrzny dziedziniec okalały węższe zabudowania gospodarcze – oficyny z bramą umożliwiającą wjazd od strony ul. Ptasiej. Rangę inwestycji podnosiła postać Deybla jako architekta związanego z mecenatem Augusta II Sasa, pracującego zarazem na zlecenie szeregu reprezentantów elit władzy (w tym ministra Heinricha von Brühla i Jana Klemensa Branickiego)⁴⁵. W drugiej połowie lat 30. XVIII wieku pałac należał do wojewody rawskiego, a zarazem poety, Stanisława Wincentego Jabłonowskiego⁴⁶ – własność została później potwierdzona w dokumentach z 1743 roku⁴⁷. Wreszcie w połowie stulecia posesję o przyszłym nr. hip. 957 przejęli Lubomirscy⁴⁸, zapoczątkowując okres największej prosperity rezydencji.

⁴⁵ *Hentschel* 1967, s. 53, 56; *Barczyk* 2023b, s. 52; *Barczyk* 2025, s. 124–126.

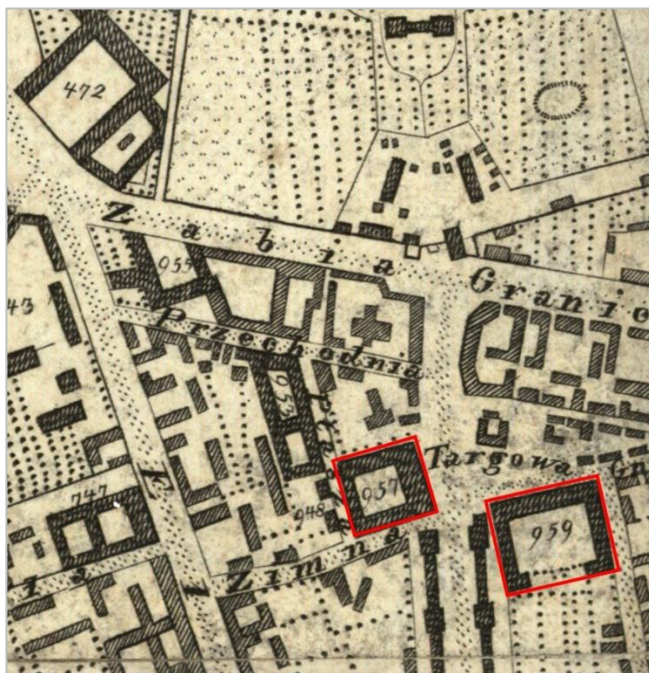
⁴⁶ *Jaroszewski* 1971, s. 11; *Kwiatkowski* 1986, s. 151; *Kwiatkowski* 1989, s. 123; *Betlej* 2010, s. 144.

⁴⁷ *Źródła* 1963, s. 369; *Gajda* 2014, s. 33.

⁴⁸ *Bartczakowa* 1970, s. 142; *Jaroszewski* 1971, s. 11; *Gajda* 2014, s. 33; *Barczyk* 2022a, s. 167.

8. P. Ricaud de Tirregaille, Plan de la ville de Varsovie – detal (Wielopole), Biblioteka Narodowa w Warszawie

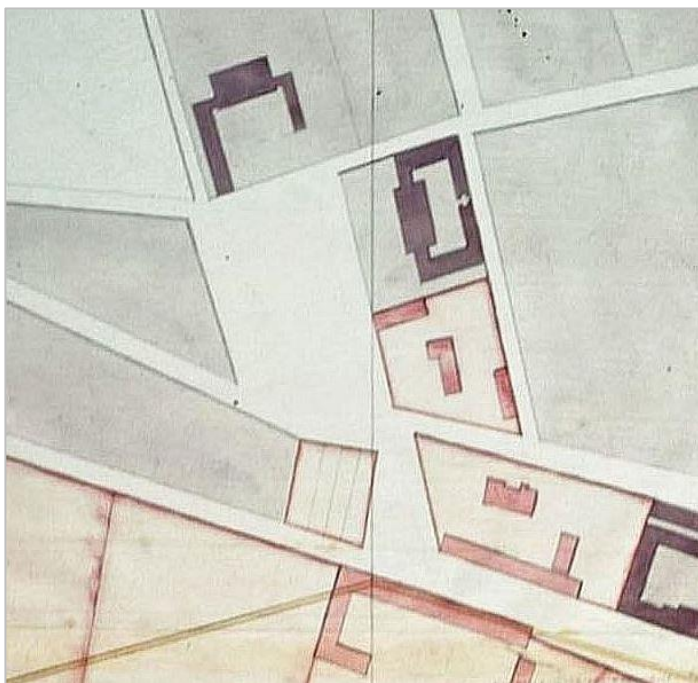
9. Plan miasta Warszawy – detal (z oznaczeniem pałaców Deybła-Lubomirskich i Sułkowskiego-Branickiego), 1809, Biblioteka Narodowa, oprac. A. Barczyk

10. Pałac Lubomirskich, fot. A. Barczyk, 2025

II. Rezydencja Lubomirskich

11. Plan obszaru przeznaczonego pod Założenie Saskie – detal, ok. 1713, Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden

1. Barokowy pałac Antoniego Lubomirskiego

Rezydencja za Żelazną Bramą należała do grona wybitnych warszawskich siedzib magnackich, wyróżniając się znaczącą skalą i pełnym przepychu wystrojem¹. O wyglądzie obiektu w czasach saskich decydował Antoni Lubomirski (1718–1782), syn Józefa i Teresy z Mniszchów,

¹ Kowalczyk 1977, s. 55; Barczyk 2022b, s 91–92.

wojewoda lubelski i strażnik wielki koronny, a od 1779 roku kasztelan krakowski. Pierwszą żoną księcia była poślubiona w 1749 roku Apolonia z Ustrzyckich, drugą – po uzyskaniu rozwodu – została Zofia z Krasińskich *primo voto* Tarłowa, z którą związek zawarł w 1753 roku². Dla rekonstrukcji układu funkcjonalno-ideowego pałacu Lubomirskich z tego okresu bezcenne są inwentarze spisane w latach 1754, 1758, 1759 i 1762. Trzy pierwsze dokumenty zawierają niemal identyczną deskrypcję, dokumentującą efekt odnowienia i wyposażenia siedziby zgodnie z bieżącymi potrzebami użytkowników. Skala budowli okazała się jednak niewystarczająca dla wprowadzenia szeregu paradnych sal, co skłoniło właścicieli do przebudowy przeprowadzonej według projektów Jakuba Fontany³. Drugim argumentem przemawiającym za modyfikacją bryły – równie istotnym dla właścicieli – było wprowadzenie nowej, późnobarokowej

² Popiołek 2022, s. 467; Woźniak 2022, s. 118; Zimmerman 2024, s. 59. Uroczystościom pogrzebowym po śmierci Antoniego Lubomirskiego, odbywającym się w warszawskim kościele reformatów, towarzyszyła rozbudowana dekoracja z motywami mitry, Orderu Orła Białego i insygniami generalskimi (*Kazanie* 1782, s. 1, 5, 37; Bernatowicz 2011, s. 59).

³ AGAD, AGW, sygn. 113, s. 12–13; Bartczakowa 1970, s. 142–143; Betlej 2010, s. 144.

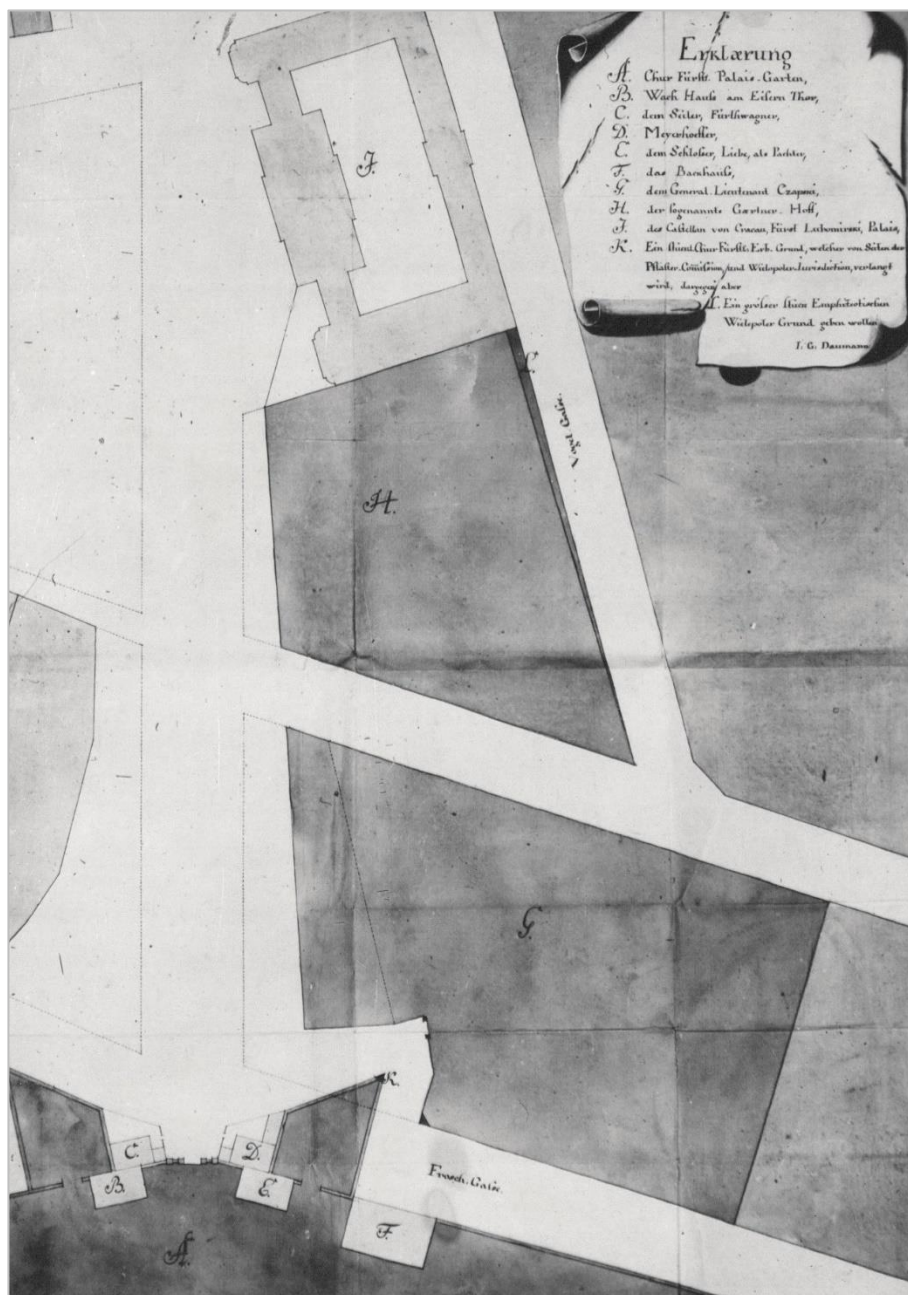
szaty architektonicznej. Prace rozpoczęto w 1760 roku⁴, co oznacza, że późniejszy o dwa lata inwentarz obrazuje zakres przeprowadzonych zmian – mimo że nadal nie były ukończone⁵. Informacje zawarte w dokumencie dopełniają materiały ikonograficzne – obraz Canaletta (il. 12) oraz akwarela Vogla (il. 15), na których ukazano częściowo zmodernizowaną elewację frontową.

12. B. Bellotto, Plac Żelaznej Bramy, Zamek Królewski w Warszawie

⁴ Jaroszewski 1985, s. 78; Głowacki 2017, s. 161, 164; Barczyk 2022a, s. 167.

⁵ AGAD, AGW, sygn. 105, s. 41–57 (*vide*: ANEKS 2).

13. Fragment zabudowy placu Żelaznej Bramy, Archiwum Państwowe w Warszawie

Zgodnie z inwentarzami wejście poprzedzała „galeria przed pałacem”, stanowiąca rodzaj podjazdu doświetlonego latarniami⁶. Główna, dwudzielna sień tradycyjnie była poprowadzona przez całą szerokość gmachu, umożliwiając wyjście na wewnętrzny dziedziniec. Od frontu znajdowały się w niej dwa okna oraz świetlik nad bramą, co poświadcza, że wypełniała przyziemie płytkiego, centralnego ryzalitu. Z westybulu można było się skierować na schody bądź do apartamentów. Pierwszy z nich, położony w zachodniej części korpusu, składał się z przedpokoju („Pokój”), dwóch pokoi („Drugi pokój”; „Pokój paniński”) i gabinetu. Wystrój pierwszego z pomieszczeń z trzema oknami tworzyły między innymi: zielone, „saskie” obicie ścienne, sześć „lusterek zwierciadlanych” oraz zbiór obrazów – dwa pastelowe portrety monarchów, sceny mitologiczne i rodzajowe, a także para malowideł o tematyce religijnej. W „drugim pokoju”, również o trzech oknach i z obiciem z tkaniny, ustawiono stół oraz siedziska (kanapę, sześć krzeseł), a nad kominkiem zawieszono martwą naturę z papugą. Kolejne pomieszczenia miały skromniejszy wystrój.

⁶ „Galeryji” nie pokazano na widokach Canaletta i Vogla – być może została rozebrana jeszcze w latach 60. XVIII wieku.

Po przeciwległej stronie sieni znajdował się drugi z apartamentów. Z sieni możliwe było wejście do trójkiennej antykamery („Pokój”) ze ścianami pokrytymi zielonym, papierowym obiciem, w której prezentowano część bogatej kolekcji obrazów – w połowie lat 50. XVIII wieku ściany zdobiło 26 bądź 27 malowideł, z których większość ukazywała motywy mitologiczne oraz rodzajowe⁷. Kolejnym pomieszczeniem był pokój („Drugi pokój”) z dwoma oknami, takim samym obiciem jak w poprzedniej sali i 17 obrazami dekorującymi ściany. W 1759 roku nieco zmieniła się jego funkcja – w inwentarzu dodano wówczas adnotację, że jest to wnętrze, „w którym teraz JO. Pan rezyduje”⁸, co wpłynęło na stan wyposażenia, uzupełnionego między innymi o krzesła, lustro w połączonych ramach oraz dwa stoliki: „do ekspedycji” i dębowy, „woskowany, u którego nogi w prąski [sic!] czarno malowane”⁹. Do wschodniego apartamentu należały też garderoba i gabinet. W tej części korpusu wydzielono również przestrzeń gospodarczą ze spiżarnią, określaną mianem „miejsca, gdzie się korzenie konserwuje”¹⁰.

⁷ AGAD, AGW, sygn. 105, s. 2; Jaroszewski 1971, s. 15.

⁸ AGAD, AGW, sygn. 105, s. 14.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, s. 15.

Na *piano nobile* wiodły paradne schody. Przy górnym podeście znajdował się przedsionek („Sionki”) dla strażników, w którym zawieszono martwe natury i pejzaże. Najważniejszym i największym pomieszczeniem w pałacu była dwukondygnacyjna sala balowa („Sala”), usytuowana w centralnym ryzalicie i przechodząca przez całą szerokość budowli, dzięki czemu doświetlały ją rozmieszczone w dwóch rzędach okna zarówno od strony placu, jak i od dziedzińca („okien dużych (...) 6”, „okien mniejszych w górze, całych – 6”¹¹). Od strony głównej fasady dolne przeszklenia w typie *porte-fenêtre* umożliwiały wyjście na balkon zdobiony herbami Lubomirskich („Galeryja (...) z sześćcio[ma] geniuszami drewnianymi, herby i insygnia trzymającymi”¹², „Galeryja czyli ganek”¹³). Wystrój sali tworzyły boazerie i sztukaterie, posadzkę zaś wykładano czerwoną tkaniną. Nad pomieszczeniem górował balkon dla orkiestry („Chórek muzyczny”). Wnętrza oświetlała imponująca liczba 30 metalowych, połączanych, wieloelementowych żyrandoli i kinkietów, nie zabrakło też różnego rodzaju stolików oraz siedzisk – ław i krzeseł. Nad kominkami

¹¹ *Ibidem*, s. 3, 15, 29, 45; Jaroszewski 1971, s. 15; Głowacki 2017, s. 162; Barczyk 2022b, s. 84.

¹² AGAD, AGW, sygn. 105, s. 4.

¹³ *Ibidem*, s. 45; Jaroszewski 1971, s. 15.

usytuowanymi na osi bocznych ścian zawieszono wizerunki króla Augusta III Sasa oraz jego małżonki, a na ścianach szczytowych i ponad drzwiami rozmieszczono osiem dalszych portretów, niestety nie identyfikując widocznych na nich postaci.

Salę balową flankowały dwa zespoły paradnych apartamentów pana i pani domu. Klasyczny układ pomieszczeń użytkowanych przez Antoniego Lubomirskiego, znajdujących się we wschodniej partii korpusu, otwierał przedpokój („Pokój”) z trzema oknami, obiciem z tkaniny i kryształowym lustrem. Wśród mebli wymieniono kanapę, 20 krzeseł i stoliki z szufladami. Ściany sypialni („Drugi pokój”) o dwóch oknach pokryto zieloną brokatelą. Suknem tego samego koloru wyłożono podłogę¹⁴. Wyposażenie tworzyły między innymi stoliki oraz „saskie” łóżko, a wśród drobniejszych przedmiotów odnotowano barometrum¹⁵. Nieodzownym elementem pozostawały portrety, z których jeden przedstawiał małżonkę, Zofię z Krasińskich, a dwa pozostałe – nieidentyfikowane w inwentarzach – prezentowały zapewne innych członków rodu lub osoby skoli-

¹⁴ AGAD, AGW, sygn. 105, s. 4.

¹⁵ *Ibidem*, s. 9, 17, 31. W 1754 roku nie wymieniono łóżka.

gowane. Kolejnymi pomieszczeniami były: gabinet („Kancelaria”) oraz łazienka¹⁶.

Po drugiej stronie sali balowej wydzielono pomieszczenia dla pani domu, z których pierwszym była trójkienna antykamera („Pokój”) ze ścianami pokrytymi karmazynową tkaniną wmontowaną w złożone ramy. Czerwień zastosowano też w tapicerce kanapy oraz zestawie krzeseł. Z ciekawszych elementów wyposażenia przedpokoju przywołać można chociażby połączane lichtarze i wiszący zegar. Dwa okna doświetlały sypialnię z alkową („Pokój drugi”), z „tureckim” obiciem i posadzką wyłożoną czerwonym materiałem. Łóżko posiadało baldachim i karmazynowe kotary. Wystrój wnętrza tworzyły też lustra, portrety, supraporty nad drzwiami¹⁷, a także kanapa, krzesła, stoliki oraz biblioteczka („szafa na książki i papiery”¹⁸). Program użytkowo-ideowy apartamentu dopełniono gabinetem i garderobą. Na wyższej kondygnacji znajdowały się z kolei dojście do chóru muzycznego oraz poddasze.

Nieodzowną częścią każdego założenia pałacowego były zabudowania gospodarcze, warunkujące codzienne

¹⁶ AGAD, AGW, sygn. 105, s. 9; Jaroszewski 1971, s. 15–17; Głowacki 2017, s. 162.

¹⁷ AGAD, AGW, sygn. 105, s. 9–10, 18.

¹⁸ *Ibidem*, s. 10.

funkcjonowanie rezydencji. Po dwóch stronach bramy ulokowanej na osi kompleksu, umożliwiającej wjazd od strony ul. Ptasiej, rozmieszczono oficyny stajenne i kuchenne. Pierwszy z tych zespołów składał się z wozowni, dwóch masztarni oraz stajni z boksami dla 20 koni. Po przeciwległej stronie dziedzińca składowano i szykowano pożywienie. Przy przejeździe bramnym znajdowała się spiżarnia („magazyn”, „izba magazynowa”), rozpoczynająca sekwencję pomieszczeń związanych z przygotowywaniem posiłków, obejmujących kolejno: kredens, „izbę kuchmistrzowską”, kuchnię (z wielkim piecem i czterema mniejszymi paleniskami), „izbę do roboty kucharskiej” wraz ze „stancją kuchmistrzowską”, cukiernię, dwie piekarnie i następną spiżarnię. Nieodzowny dostęp do wody zapewniała studnia ulokowana blisko drzwi kuchennych. W piwnicach składowano wino – w 1754 roku odnotowano 72 butelki trunków z Burgundii, Szampanii, Węgier oraz znad Renu – a także naczynia do przechowywania innych gatunków alkoholi (między innymi 97 gąsiorów, 40 beczek na piwo oraz rozmaite karafki)¹⁹. W „Rejestrze” z 1761 roku wyszczególniono również składowane w piwnicy kielichy. Do ciekawszych egzemplarzy należały szkła zdobione

¹⁹ Barczyk 2022b, s. 91–92.

motywami floralnymi, a także herbami Lubomirskich, Mniszchów, ministra Heinricha von Brühla i królewicza Karola Chrystiana Wettyna („Kielich z cyfrą Xcia Kurlandzkiego”)²⁰. Więcej informacji o wiktuałach używanych w kuchni pałacu Lubomirskich dostarczają rachunki, w których odnotowywano przykładowo zakup ryb (w tym jesiotrów, śledzi i węgorzy), mięsa, raków, chleba, drożdży, piwa, gałki muszkatołowej, barszczu, mleka, śmietany, octu winnego czy oliwy, warzyw i owoców – wśród nich: rzodkwi, szczawiu, chrzanu, pasternaku, sałaty, „kwaśnej” kapusty, natki „pietruszkowej”, ogórków, marchwi, poziomek, wiśni i malin²¹. Sprowadzano również modne w tym czasie cytryny i skórkę pomarańczową²².

Jak zostało wspomniane, w 1760 roku Antoni Lubomirski zlecił przebudowę rezydencji Jakubowi Fontanie²³ – jednemu z najważniejszych reprezentantów późnego baroku, twórcy projektów między innymi Collegium Nobilium²⁴ oraz licznych rezydencji magnackich (w tym Bielińskich, Branickich i Mniszchów) w Warszawie oraz poza jej

²⁰ AGAD, AGW, sygn. 115, s. 4–6.

²¹ AGAD, AGW, sygn. 114, s. 4, 5, 9–40.

²² *Ibidem*, k. 7, 9–11; Popiołek 2022, s. 467.

²³ AGAD, AGW, sygn. 113, s. 12–13.

²⁴ Konarski 1744, s.n.; Mączyński 1994, s. 168; Starzyk 2018, s. 126.

granicami, czego exemplum stanowił chociażby pałac Potockich w Radzynie Podlaskim²⁵. Za prace kamieniarskie odpowiadał w większości Michael Dolinger *vel* Dollinger²⁶. Do godnych przywołania wcześniejszych prac tego twórcy należały elementy architektoniczne do pałaców Jana Klemensa Branickiego (schody, odrzwia, kominki i kolumny w Białymstoku, kapitele na Podwalu w Warszawie) i do kościoła w Choroszczy (schody)²⁷.

W „Rachunku [...] przy fabryce” odnotowano wydatki na materiały, w tym na wapno, cegły, gips, płatwie, gwoździe, płótno, metal, sadzę, drewno, papier na obicia ścienne oraz – niezbędne do mocowania sufitów – trzcinę, ćwieki i druty²⁸. Niekiedy zmagano się z deficytem wyrobów budowlanych, czego przykładem okazał się problem z dostępnością płaskiej dachówki (karpiówki), którą trzeba

²⁵ Bartczakowa 1970, *passim*; Kowecka 1991, s. 18, 43, 84, 98; Dziubecki 2013, s. 130; Mączyński 2014, s. 510; Barczyk 2021, s. 138, 158, 295–296.

²⁶ AGAD, AGW, sygn. 113, s. 10.

²⁷ Informacje o aktywności zawodowej Dollingera podają między innymi: *Katalog* 1969, s. 82; Mikocka-Rachubowa 2001, s. 160; Gombin 2009, s. 123, 167–168; Oleńska 2011, s. 86, 121–122; Nieciecki 2021, s. 14–18; Wardzyński 2022, s. 141.

²⁸ AGAD, AGW, sygn. 113, s. 2–6, 12, 21.

było zastąpić innym, „ordynaryjnym” rodzajem²⁹. W dokumencie uwzględniono także wypłaty dla rzemieślników: murarzy, cieśli, stolarzy, ślusarzy, snycerzy, zwierciadlników, mosiężników i szklarzy. Za „robotę malarską” pieniądze pobierali między innymi Dębicki i Mańkowski (zajmujący się także pozłotnictwem)³⁰.

Stan prac z maja 1762 roku udokumentowano w inwentarzu założenia rezydencjonalnego. Warto zatem zwrócić uwagę na kilka zmian w stosunku do opisów z lat 1754, 1758 i 1759 – sprzed rozpoczęcia modyfikacji. Rozbudowano zachodnią partię korpusu, wprowadzając nową sekwencję pomieszczeń dla pani domu, rozpoczynających się od przedpokoju („Pokój”) z dwoma oknami i zielonym obiciem, z którego wchodziło się do sypialni z alkową („Pokój z niszą sypialny”). Ściany pokryto półatłasem w biało-zielone paski, a na kamiennym kominku z dekoracją heraldyczną ustawiono porcelanowe figurki i naczynia, wśród nich niesprecyzowaną scenę rodzajową z trzema postaciami, imbryk, pojemniki na cukier i herbatę, a także dwa koszyczki z kanarkami. Do sypialni przylegały dwa gabi-

²⁹ *Ibidem*, s. 20. Karpiówka znajdowała się już wcześniej na pałacu, dlatego starano się uzupełnić nowe partie obiektu o taką samą dachówkę.

³⁰ *Ibidem*, s. 6–8, 10.

nety – „do ekspedycji”, pokryty płótnem z motywem floralnym, oraz chiński, będący odzwierciedleniem ówczesnej mody na wnętrza nawiązujące do sztuki azjatyckiej i tym samym naśladujące mecenat królewski. Podłogę drugiego z wymienionych pomieszczeń wyłożono tureckim dywanem, a ściany zdobiło papierowe obicie z motywami chińskimi. W tej samej stylistyce utrzymane były pokrycia siedzisk oraz porcelana prezentowana na kominku (obejmująca między innymi personifikacje czterech pór roku). Program funkcjonalny apartamentu dopełniały: garderoba, łazienka, archiwum z szafą na książki oraz „pokój paniński”, który był „szpalerem starym obity”. W nowej części korpusu umieszczono skarbiec, niewielką cukiernię oraz „kawiarnię”, w której przygotowywano tytułowy napój.

W czasie spisывania dokumentu pan domu, Antoni Lubomirski, zajmował apartament położony po wschodniej stronie sieni. Układ pomieszczeń pozostał niezmienny, naprawiono jedynie zniszczone elementy wystroju („Sufit nowo reparowany”, „Piec gdański nowy”, „Drzwi do garderoby pojedyncze, nowe”³¹) i uzupełniono mobilia, mię-

³¹ AGAD, AGW, sygn. 105, s. 44.

dzy innymi zawieszając na ścianach portrety, sceny rodzajowe i cykl z Amorem („Historyje kupidyna”³²).

14. A. Hiż, H. Jędrzejowski, Delineacja Warszawy – detal, 1771, Gabinet Rycin BUW; 15. Z. Vogel, Plac Żelaznej Bramy – detal (pałac Lubomirskich), ok. 1785, Muzeum Narodowe w Warszawie

Na *piano nobile* apartament po zachodniej stronie sali balowej w dalszym ciągu otwierała antykamera („Pokój”) z nowymi oknami, w której karmazynowy adamaszek po-

³² *Ibidem*.

służył zarówno do obłożenia ścian, jak też obicia mebli – kanapy oraz krzeseł. Turecka makata zdobiła mury kolejnego pomieszczenia („Drugi pokój”); w tej samej stylistyce utrzymano tapicerkę siedzisk oraz dywan. Po raz kolejny na kominku prezentowano część modnych zbiorów porcelany. Dalsza część apartamentu była w trakcie modyfikacji, stąd w inwentarzu wskazano jedynie, że drzwi z wyżej opisanego pokoju wiodły „do nowej struktury, jeszcze niedokończonej”. Charakter z drugiej połowy lat 50. XVIII wieku zachował w tym czasie przeciwległy wschodni apartament³³.

Informacji o wyglądzie bryły pałacu dostarczają dzieła Canaletta (1779) i Vogla (ok. 1785), prezentujące spójny obraz głównej fasady (il. 12, 15). Ukazano na nich nieukończoną przebudowę – co sugeruje, że prace mogły zostać przerwane³⁴. Rezydencja była dwukondygnacyjna, z podwyższoną partią centralną (w miejscu sali balowej) i użytkowym poddaszem. Elewacje miały podziały ramowe, charakterystyczne dla architektury czasów saskich oraz boniowane naroża. Bonie zastosowano też na lizenach oddzielających dwa skrajne okna nowej części korpusu. W centrum budowli znajdował się płytki, trójosiowy ryzalit

³³ *Ibidem*, s. 47.

³⁴ Jaroszewski 1971, s. 19; Głowacki 2017, s. 163–164.

zwieńczony trójkątnym frontonem. Znacznie silniejszy akcent stanowił drugi z ryzalitów, wprowadzony z inicjatywy Jakuba Fontany, posiadający zaokrąglone naroża – lub jeden z narożników, zachodni, co sugerują późniejsze rzuty (il. 21). Na zaobleniu wprowadzono okno wpływające na lepsze doświetlenie wnętrza i podniesienie walorów bryły, zyskującej bardziej dekoracyjny, lekki charakter. Dynamizm wzmagало zwieńczenie w formie attyki balustradowej, na której ustawiono kartusz flankowany przez putta oraz rokokowe wazony – również silnie czerpiące z budownictwa epoki Wettynów.

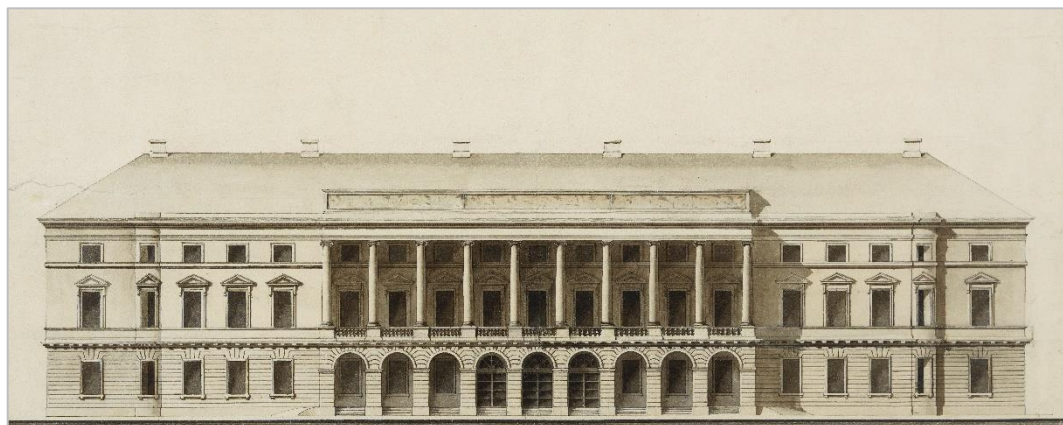
2. Klasycystyczna przebudowa

W 1776 roku Aleksander Lubomirski odkupił połowę pałacu za Żelazną Bramą od swoich krewnych – Antoniego i Zofii z Krasieńskich³⁵. Po śmierci współwłaścicieli³⁶ jako pełnoprawny dziedzic od 1790 roku mógł dysponować rezydencją. Podjął wówczas decyzję o przebudowie mającej na celu przede wszystkim zmianę form architektonicznych z już nieaktualnych, barokowych, na klasycystyczne. Opra-

³⁵ Jaroszewski 1955a, s. 299–300; Jaroszewski 1971, s. 26.

³⁶ Lubomirski zmarł w 1782, zaś wdowa po nim w 1790 roku.

17. J. Hempel, Projekt przebudowy pałacu Lubomirskich. Fasada główna, ok. 1790, Gabinet Rycin BUW; il. na s. 56: 16. J. Hempel, Projekt przebudowy pałacu Lubomirskich. Fasada główna – detal, ok. 1790, Gabinet Rycin BUW

cowanie koncepcji przekształceń Lubomirski powierzył Jakubowi Hemplowi³⁷. Była to pierwsza znacząca realizacja architekta po powrocie z Rzymu, gdzie kształcił się w prestiżowej Akademii św. Łukasza³⁸. Projekty zyskały uznanie zleceniodawcy, dzięki czemu w latach 1790–1793 przeprowadzono prace budowlane przy pałacu³⁹.

Główna, południowa fasada dzięki 17 osiom i klasycystycznej szacie architektonicznej zyskała monumentalny

³⁷ Jaroszewski 1955a, s. 301; Jaroszewski 1955b, s. 12; *Katalog* 1967, s. 201–202; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 31; Żywicki 2010, s. 112; Szykuła-Żygawska 2013, s. 137.

³⁸ Jaroszewski 1955a, s. 289, 295; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 31–37; Żywicki 2010, s. 112.

³⁹ Tołłoczko 2014, s. 80.

charakter (il. 16–19). Pierwsza z trzech kondygnacji była boniowana, przepruta oknami o wykroju prostokątnym. Skontrastowano z nią gładkie powierzchnie *piano nobile* i niskiego drugiego piętra, rozdzielonych profilowanym gzymsem. Reprezentacyjne okna środkowej kondygnacji ujęto ramami i zwieńczono trójkątnymi naczółkami, wspartymi na konsolkach. Ostatnie piętro doświetlały niewielkie okienka o formie poziomych prostokątów. By uniknąć wrażenia zbyt masywnej i nadmiernie horyzontalnej bryły, Hempel uskokowo zróżnicował płaszczyzny elewacji: skrajne osie zostały cofnięte, zaś czteroosiowe, boczne ryzality (swoją genezę sięgające projektu Fontany) uzyskały od „zewnątrz” (patrzac na fasadę od frontu) po jednym zaokrąglonym narożu, wypadającym na linii okien. W cofniętej partii środkowej fasady ponownie wprowadzono płytki ryzalit. Dziewięć centralnych osi podkreślono portykiem kolumnowym z półkoliście zamkniętymi arkadami w przyziemiu i jońskimi kolumnami w wielkim porządku (obejmującymi pierwsze i drugie piętro). Portyk otrzymał zwieńczenie w postaci płaskiego pasa attyki, znacznie niższego od linii kalenicy.

Analogiczną artykulację otrzymały zabudowania od strony ul. Ptasiej, widoczne na kolejnym z projektów (il. 20). W centrum dwukondygnacyjnej, 23-osiowej oficyny zna-

jdował się przejazd bramny. Okna przyziemia ze ślaniem wstawiono w płyciny znajdujące się w boniowanych arkadach, a na piętrze zwieńczono trójkątnymi naczółkami.

18. Plac za Żelazną Bramą – detal (pałac Lubomirskich), za: „Tygodnik Ilustrowany” 1885

19. Pałac Lubomirskich w Warszawie, elewacja frontowa z kolumnadą – detal, ok. 1935, Biblioteka Narodowa

20. J. Hempel, Projekt przebudowy założenia pałacowego Lubomirskich. Elewacja od strony ul. Ptasiej, ok. 1790, Gabinet Rycin BUW

Analogiczną szatę wprowadzono zapewne na wszystkich elewacjach oficyn tworzących literę U i okalających wewnętrzny dziedziniec⁴⁰. Na zachowanych rzutach można zobaczyć rozmieszczenie pomieszczeń na wybranych kondygnacjach (il. 21). Plan oficyn opisany został jako „Pianta della Mezzanine”, lecz w rzeczywistości przedstawia przyziemie, co potwierdza obecność przejazdu na osi („Ingresso”) oraz porównanie z widokami elewacji. Drobne odstępstwo w stosunku do przekroju kompleksu rezydencjonalnego stanowi rozmieszczenie drzwi – zamiast dwóch przejść widoczny jest tylko jeden otwór po południowej stronie bramy, prowadzący do sieni z klatką schodową. Pomieszczenia rozlokowane w zabudowaniach mieszkalno-gospodarczych zostały w uproszczeniu określone mianem pokoi („stanza”).

Szczególnie interesująco przedstawia się rzut drugiego piętra pałacu („La Pianta del Piano della Mezzanina su Corpo del Palazzo”), który wraz z przekrojem pozwala na identyfikację charakteru pomieszczeń paradnych.

⁴⁰ Artykulacja od strony wewnętrznego placu widoczna jest na projekcie przekroju (il. 22.). Zmiana funkcji i wprowadzenie przestrzeni reprezentacyjnych w części oficyn było możliwe dzięki wystawieniu nowego kompleksu gospodarczego, do czego będzie należało jeszcze powrócić.

22. J. Hempel, Projekt przebudowy założenia pałacowego Lubomirskich. Przekrój, ok. 1790, Gabinet Rycin BUW; il. na s. 64: 23. J. Hempel, Projekt przebudowy założenia pałacowego Lubomirskich. Przekrój – detal, ok. 1790, Gabinet Rycin BUW

Wejście od strony placu Żelaznej Bramy prowadziło do sieni z przyściennymi kolumnami i fasetą z dekoracją kasetonową (il. 22–23). Na osi, w trakcie od strony dziedzińca, znajdowała się obszerna, kręcona klatka schodowa ze stopniami wspartymi na kolumnach. Sala znajdująca się w centrum korpusu, na *piano nobile*, konsekwentnie zachowywała klasycystyczną stylistykę: ściany pokrywała marmoryzacja dopełniona przez płyciny z reliefami bądź malowidłami przedstawiającymi kobiece personifikacje, pod stropem poprowadzono fryz z motywami zwierzęcymi, a kominek zwieńczono wazą. Ciekawie rozwiązano komunikację: dzięki kolumnom szerokie wejście do sąsied-

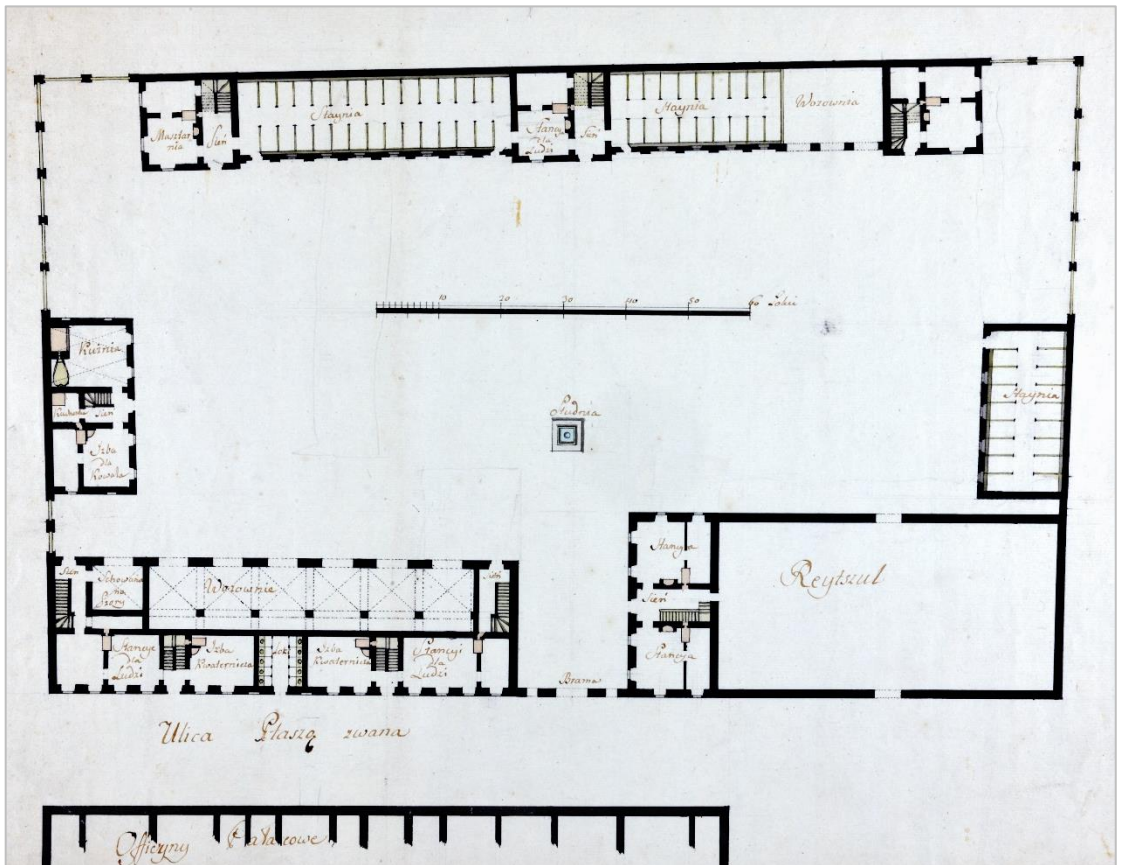

dniej sali było trójdzielne. We wschodnim ryzalicie ukształtowano owalną, dwukondygnacyjną salę balową z półkolistymi wnękami z czterech stron – ze względu na wcześniejszy przebieg murów od zewnątrz zachowano obrys prostokąta. Pomieszczenia na najwyższym piętrze miały skromniejszy charakter. Większość z nich zidentyfikowano na rzucie jako pokoje („Stanza”) i apartamenty („Appartamento”) – najprawdopodobniej były to wnętrza mieszkalne o kameralnym, prywatnym charakterze. Program funkcjonalny korpusu dopełniała część pomieszczeń rozmieszczonych w oficynach, czego przykład stanowi biblioteka widoczna na przekroju w skrzydle od strony ul. Ptasiej – nad przejazdem bramnym. Ściany pomieszczenia wypełniały szafy na woluminy, zaś nad drzwiami umieszczono dekorację z wyobrażeniem czytającej kobiety personifikującej naukę. Dopełnieniem programu użytkowego wielopolskiej rezydencji był zespół oficyn znajdujących się po drugiej stronie ul. Ptasiej (nr hip. 948⁴¹), również zaprojektowany przez Jakuba Hempla (il. 24)⁴². Murowane zabudowania rozmieszczono na obrzeżach prostokątnej działki, w której centrum znajdowała się studnia, po bokach

⁴¹ Własność znajduje potwierdzenie w taryfach warszawskich: *Taryfa* 1786, s.n.; *Taryfa* 1808, s. 32.

⁴² Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 37.

bramy wznosząc ujeżdżalnię (E), wozownię (W) oraz pokoje dla służby. Na wprost wjazdu znajdował się długi gmach ze stajnią i drugą, mniejszą wozownią. Boksy dla koni ulokowano też w odrębnym, niewielkim budynku. Kompleks dopełniła kuźnia połączona z mieszkaniem dla kowala.

24. J. Hempel, Projekt przebudowy założenia pałacowego Lubomirskich. Zabudowania gospodarcze przy ul. Ptasiej, ok. 1790, Gabinet Rycin BUW

3. Od rezydencji magnackiej do mieszkań na wynajem

Po śmierci Aleksandra Lubomirskiego w 1804 roku rezydencję odziedziczyła jego córka, Rozalia z Lubomirskich Rzewuska, która po upływie kilkunastu lat (około 1816 roku) sprzedała obie posesje (nr hip. 957 – z pałacem; nr hip. 948 – z oficynami stajennymi) Izydorowi Krasińskiemu (il. 25)⁴³. W kolejnych dekadach następowały kilkukrotne zmiany własności, nie wpływające jednak na ogólny charakter bryły – majątek przeszedł w 1828 roku w ręce Rządu Królestwa Kongresowego⁴⁴, a od 1831 roku tymczasowo został zaadaptowany na potrzeby szpitala wojskowego. Warto odnotować próbę przeznaczenia pałacu na sklepy oraz mieszkania, podjętą z inicjatywy Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu: projekty przekształceń przygotował Fryderyk Adolf Schütz, który w korespondencji ze zleceniodawcą odnotował, że rezydencja zachowała

⁴³ *Taryfa* 1825, s. 50–51; Ciborowski 1946, s. 6; Jaroszewski 1955b, s. 12; Jaroszewski 1971, s. 40; Głowacki 2017, s. 166–168. W 1819 roku zanotowano: „Krasiński. Murowany o 2 piętrach z oficynami dokoła murowanymi” (*Źródła* 1966, s. 71).

⁴⁴ W 1852 roku obiekt zidentyfikowano jako „Pałac Banku Polskiego (dawniej Książąt Lubomirskich)” (*Taryfa* 1852, s. 21).

cechy siedziby magnackiej, posiadając obszerne pokoje na piętrach oraz osobne kuchnie ulokowane w oficynach. Adaptacja na cele usługowo-mieszkaniowe wymagała wprowadzenia dodatkowych podziałów wewnątrz i stworzenia niewielkich zapleczy pozwalających na przygotowywanie posiłków⁴⁵. Z koncepcji przebudowy całkowicie zrezygnowano, po czym jeszcze w tym samym 1834 roku dawna siedziba Lubomirskich została odsprzedana żydowskiemu bankierowi Abrahamowi Cohenowi⁴⁶, a potem wskutek licytacji przejął ją Icek *vel* Jozef Blass⁴⁷. Transakcja wiązała się ze sporządzeniem deskrypcji posesji, w której odnotowano: „Pałac Krasińskich nazywany, massiv murowany o parterze i dwóch piętrach z 8 kominami i piwnicami murowany (...) w części dachówką holenderką, w części cynkiem kryty”. Wspomniana została też „Oficyna o parterze i pierwszym piętrze massiv murowana, w kłamrę postawiona, dachówką holenderką kryta z 14 kominami murowanymi, w oficynie tej na parterze urządzone są klo-

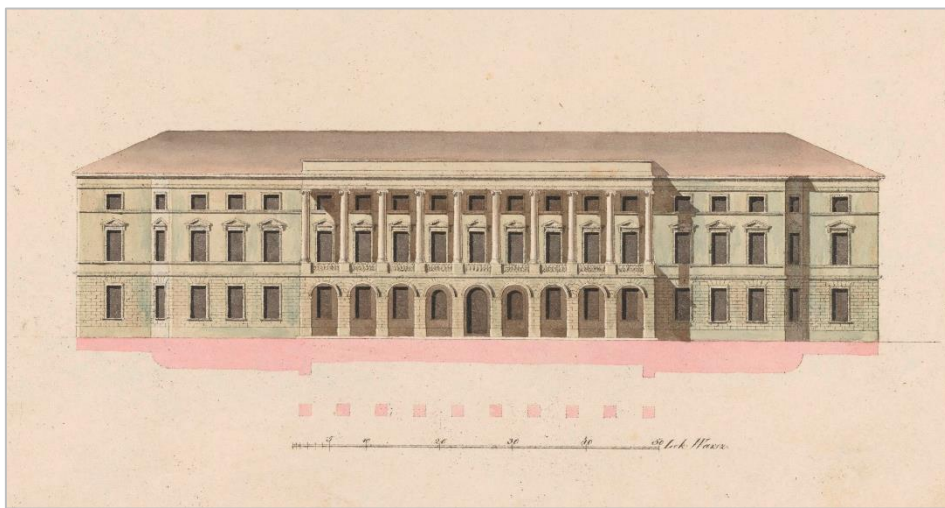
⁴⁵ List Schütza z 27 marca 1834 roku został omówiony w publikacji: Jaroszewski 1971, s. 40–41.

⁴⁶ *Taryfa* 1839, s. 50.

⁴⁷ *Taryfa* 1864, s. 15; *Taryfa* 1873, s. 30. Do Blassa należał też teren o nr. hip. 948 – po przeciwległej stronie ul. Ptasiej (*Taryfa* 1864, s. 15).

aki w beczkach”. Dziedziniec ze studnią był wybrukowany kamieniami polnymi⁴⁸.

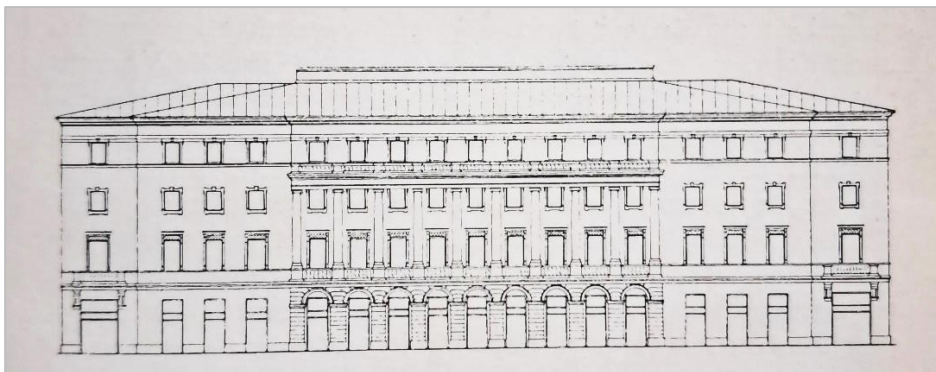
Z funkcji pełnionych przez rezydencję w końcu XIX stulecia wspomnieć można judaistyczny dom modlitwy (1874), przestrzeń do organizacji ślubów i wieczorów tanecznych. Mimo nieustannego użytkowania obiekt ulegał stopniowej degradacji – w 1925 relacjonowano, iż „pałac dziś jeszcze, mimo że znajduje się w stanie gorzej niż opłakanym, mimo że z gruntu zmieniło się sąsiedztwo, wpada jeszcze w oko imponującym rozmachem”⁴⁹.

25. L. Schmidtner, Pałac Krasieńskich przy placu Żelaznej Bramy (Pałac Lubomirskich), 1837, Biblioteka Narodowa

⁴⁸ Jaroszewski 1971, s. 42–43; Głowacki 2017, s. 166–169.

⁴⁹ Wolmar 1925, s. 6.

26. W. Moszkowski, Projekt rozbudowy dawnego pałacu Lubomirskich, 1928, za: Jaroszewski 1971

27. Płaskorzeźba na pałacu Lubomirskich za Żelazną Bramą, fot. J. Bułhak, 1920, Muzeum Narodowe w Warszawie

Znaczące zmiany w bryle wprowadzono w 1928 roku, po przejęciu posesji przez rodziny Altmedów i Rojzenów, którzy zamówili u Wacława Moszkowskiego projekty przekształceń pozwalających na zwiększenie powierzchni użytkowej przeznaczonej na wynajem⁵⁰. Architekt opracował trzy wersje, z których jedna przewidywała oddanie aż dwóch kondygnacji, z zachowaniem wcześniejszego portyku. Dwie pozostałe koncepcje zakładały nadbudowę jednego piętra, z zachowaniem kolumnowego portyku, którego attyka stała się balustradą tarasu trzeciego piętra (il. 26) – linia dachu miała być zamknięta prostym gzymsem, a w alternatywnej wersji wzbogacona o trójkątny fronton górujący nad środkowymi dziewięcioma osiami (nad portykiem). Ostatecznie do realizacji skierowano drugi z wymienionych projektów, niestety niekorzystnie wpływający na estetykę i proporcje obiektu, lecz niezbędny ze względów użytkowych – wnętrza dostosowano do potrzeb lokatorów wynajmujących mieszkania.

Szansa na odnowę pałacu i przywrócenie reprezentacyjnego charakteru pojawiła się w kolejnej dekadzie, gdy majątek został zakupiony przez Komunalną Kasę Oszczędności (1934), a następnie (1938) przez Gminę Stołecznego

⁵⁰ Ciborowski 1946, s. 6; Jaroszewski 1974, s. 300; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 38; Łupienko 2015, s. 110; Głowacki 2017, s. 169.

Miasta Warszawy⁵¹. Idee przebudowy zostały jednak unicestwione przez wybuch II wojny światowej.

⁵¹ Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 38.

III. Otoczenie urbanistyczne pałacu

1. Plac Żelaznej Bramy w XVIII–XIX wieku

Przy wielopolskiej Targowicy łączyły się ze sobą funkcje reprezentacyjne – związane z obecnością pałaców magnackich – oraz handlowe. Świadectwem stopniowego rozwoju rynku targowego, który z czasem zyskał nazwę placu Żelaznej Bramy¹, pozostają materiały ikonograficzne, wśród nich plan fragmentu jurydyki z drugiej połowy XVIII wieku ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych, na którym oznaczono: „Dworek JW. Branickiego łowczego kor.”², „Pałac JO. Xcia wojewody lubelskiego”, czyli Antoniego Lubomirskiego, siedziby Komornickiego, Buchwalda, Węgrzyna, Kuźmińskiego, budy przy ul. Gnojnej oraz – znajdujące się w centrum wnętrza urbanistycznego – jatki (il. 29). Z czasem wzrastało znaczenie obszaru jako przestrzeni umożliwiającej nabywanie wielorakich towarów – w prasie z ostatniej dekady XIX wieku napisano wręcz: „Na samym placu odbywa się targ największy w mieście.

¹ Szymkiewicz 1959, s. 89; Magier 1963, s. 371; *Wielkomiejski rozwój* 1973, s. 169; Gajewski 1979, s. 257; Stępiński 1988, s. 266; Kołodziej/Wieczorek 1998, s. 156; Nadolski 2008, s. 47; Łupienko 2012, s. 86; Łupienko 2015, s. 68; Kłosek-Kozłowska 2017, s. 13.

² Franciszek Ksawery Branicki herbu Korczak (ok. 1730–1819).

Jest on wyrocznią, decydującą o tem, co w jakiej porze i po jakiej cenie dostać można z przedmiotów potrzebnych do życia codziennego (...) w piątek większa część Warszawy tu zapasy kupuje”³.

28. Plac za Żelazną Bramą, Archiwum Główne Akt Dawnych

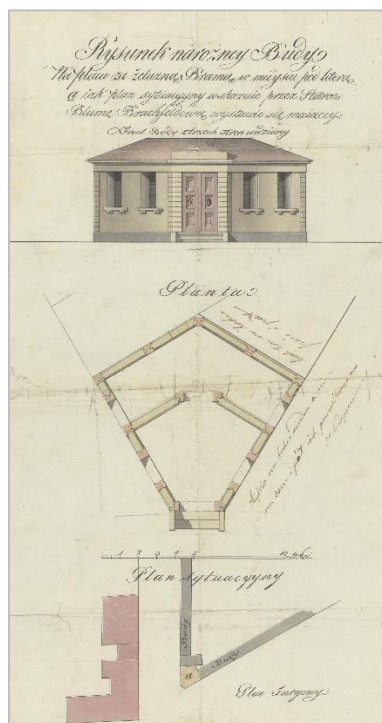
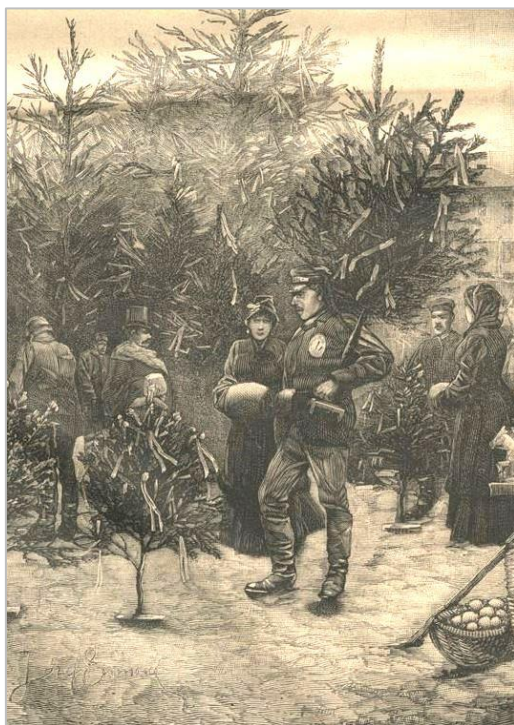
³ *Ilustrowany przewodnik* 1893, s. 174.

Istotnym wątkiem – do którego będzie należało jeszcze powrócić w kontekście Hal Mirowskich i Gościnnego Dworu – były wielokrotne próby porządkowania przestrzeni. Jedną z nich stanowiła koncepcja Jakuba Kubickiego z 1817 roku, sugerująca korektę linii zabudowy wokół placu Żelaznej Bramy. Wnętrze urbanistyczne miało uzyskać kształt zbliżony do trójkąta równoramiennego, ostrokątnego – o wyborze takiej figury zdecydowało usytuowanie pałacu Lubomirskich, którego fasadę architekt potraktował jako podstawę do wykreślenia nowych pierzei. Projekt Kubickiego nie doczekał się jednak realizacji⁴. W niniejszym studium pomijane są dzieje zabudowań otaczających plac Żelaznej Bramy. Wspomnieć wystarczy wielość i różnorodność obiektów, które przekształcano i dostawiano w XIX stuleciu, czego przykłady stanowią: klasycystyczna kamienica Schmidtnera (pl. Żelaznej Bramy 8 / ul. Ptasia 1) z około 1827 roku, wystawiona obok pałacu Lubomirskich (pl. Żelaznej Bramy 10)⁵, oraz dom Morawskiego (pl. Żelaznej Bramy 2), wzniesiony w latach 1828–1829 według projektu

⁴ Stępiński 1988, s. 275.

⁵ Kamienica, nadbudowana w latach 20. XX wieku, uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej.

A. Corazziego⁶. Na szczególną uwagę zasługują jednak jednostki użyteczności publicznej, związane z funkcjami wojskowymi i handlowymi – kluczowe dla przemian urbanistycznych placu Żelaznej Bramy.

31. J. Ejsmond, Sprzedaż choinek za Żelazną Bramą w Warszawie, 1884, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa; 32. Rysunek narożnej budy na placu za Żelazną Bramą, Archiwum Główne Akt Dawnych

⁶ Biegański 1951, s. 57; Szwankowski 1963, s. 184. Obiekt został nadbudowany o jedno piętro około 1852 roku przez Andrzeja Gołońskiego, który wznosił także na sąsiedniej posesji dwupiętrową kamieniczkę.

33. Targ za Żelazną Bramą, ok. 1900, fot. domena publiczna

2. Oś Saska – fundacje królewskie

Nazwa wnętrza urbanistycznego nawiązywała do wejścia (Żelaznej Bramy) prowadzącego od zachodu do Ogrodu Saskiego (il. 34)⁷, flankowanego przez filary z artykulacją pilastrową i boniowaniem. Słupki wieńczyły przerwane naczółki z grupami rzeźbiarskimi zawierającymi motywy kartuszy heraldycznych (z symbolami Rzeczypospolitej

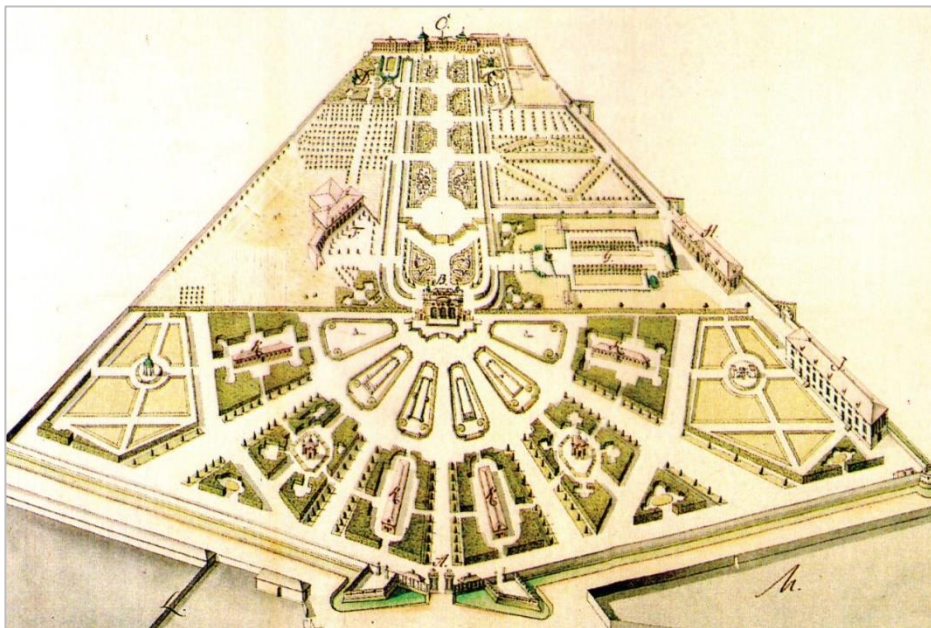
⁷ Sawicki 1922, s. 42; Wolmar 1925, s. 4; Zahorski 1984, s. 297; Mordyński 2007, s. 8; Nadolski 2008, s. 47; Sołtan/Zahorski 2017, s. 82.

oraz Litwy) i koron – odpowiednio elektorskiej (Wettynów) oraz królewskiej⁸. Przelot zamykały dwa ażurowe, metalowe skrzydła. Sztachety wprowadzono również w prześwity występujące w centralnych partiach trzonów filarów, dzięki którym architektura Żelaznej Bramy stawała się lżejsza w proporcjach. Wygląd obiektu powstałego w latach 30. XVIII wieku według projektu Matthäusa Daniela Pöppelmann⁹ został udokumentowany na rysunku ze zbiorów drezdeńskich oraz na obrazie Canaletta (il. 35–36). Kluczowym aspektem było usytuowanie reprezentacyjnego wejścia na osi Założenia Saskiego, wpisujące je w sekwencję kolejnych stref (prowadzonych od placu Saskiego z oficynami przez rezydencję królewską i antytetycznie rozplanowaną zieleń komponowaną). W 1821 roku przesunięto parkan, cofając wejście w głąb założenia ogrodowego i wznosząc nową bramę w formie prętów tworzących spójną całość z ażurowym ogrodzeniem (il. 37–38)¹⁰. Pamięć o historii miejsca pozostała jednak żywa i znalazła wyraz w do dziś aktualnej nazwie placu Żelaznej Bramy.

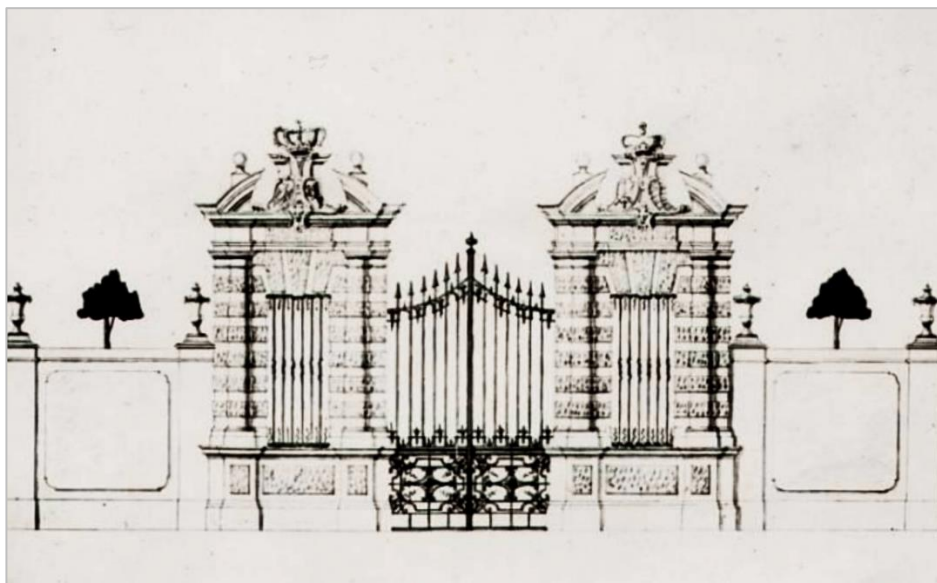
⁸ *Ogrody* 1882, s. 412; Kłosek-Kozłowska 2017, s. 10.

⁹ Hentschel 1967, s. 162; il. 186.

¹⁰ *Ogrody* 1882, s. 412; Bernatowicz 1995, s. 99; Kłosek-Kozłowska 2017, s. 14.

34. Ogród Saski, ok. 1750, Biblioteka im. W. Stefanyka we Lwowie

35. M.D. Pöppelmann, Projekt Żelaznej Bramy, ok. 1735, za: Hentschel 1967

36. B. Bellotto, Plac Żelaznej Bramy – detal (brama Ogrodu Saskiego), Zamek Królewski w Warszawie

37. Warszawa, wejście do Ogrodu Saskiego od strony pl. Żelaznej Bramy, ante 1918, Biblioteka Narodowa

38. Wejście do Ogrodu Saskiego od strony pl. Żelaznej Bramy, lata 20. XX w., fot. domena publiczna

Zgodnie z zamysłem Augusta II Mocnego Oś Saska miała posiadać kontynuację w postaci obiektów wojskowych, umiejscowionych na terenie jurydyki Wielopole (il. 39)¹¹. Koszary Gwardii Konnej Koronnej można dostrzec już

¹¹ Sobieszczański 1848, s. 75; Kołodziej/Wieczorek 1998, s. 156; Sołtan/Zahorski 2017, s. 82. Pod inwestycję przeznaczono fragmenty terenów należących do jurydyki, starosty warszawskiego, a także

na planach wielkoskalowego założenia z 1730 roku, mimo iż ich budowę rozpoczęto dopiero dwa lata później¹². Johann Sigmund Deybel odbierał kolejne transze wypłat jeszcze przed inauguracją prac (w latach 1731–1732), lecz ostatecznie realizację inwestycji przejął Joachim Daniel Jauch¹³. Pierwotna koncepcja zakładała wzniesienie ośmiu gmachów, lecz ostatecznie zdecydowano się na wystawienie sześciu obiektów rozlokowanych w dwóch rzędach, symetrycznie względem Osi Saskiej (il. 40–41)¹⁴. Każdy z nich miał formę trzech piętrowych pawilonów (z ogrzewanymi pomieszczeniami dla załogi), skomunikowanych niższymi łącznikami, w których ulokowano stajnie¹⁵. Elewacje posiadały podziały płycinowo-ramowe oraz profi-

dziedzicznych posiadłości Sapiehów i Ossolińskich. Część tych obszarów odkupiono, pozostałe wydzierżawiono.

¹² W literaturze wskazywane są różne daty (niekiedy w oparciu o projekty traktowane jako dokumentacja stanu istniejącego). Zgodnie z archiwaliai obejmującymi między innymi rachunki związane z wypłatami dla architektów właściwy jest jednak rok 1732 (Hentschel 1967, s. 239–240).

¹³ Kozolubski 1930, s. 10.

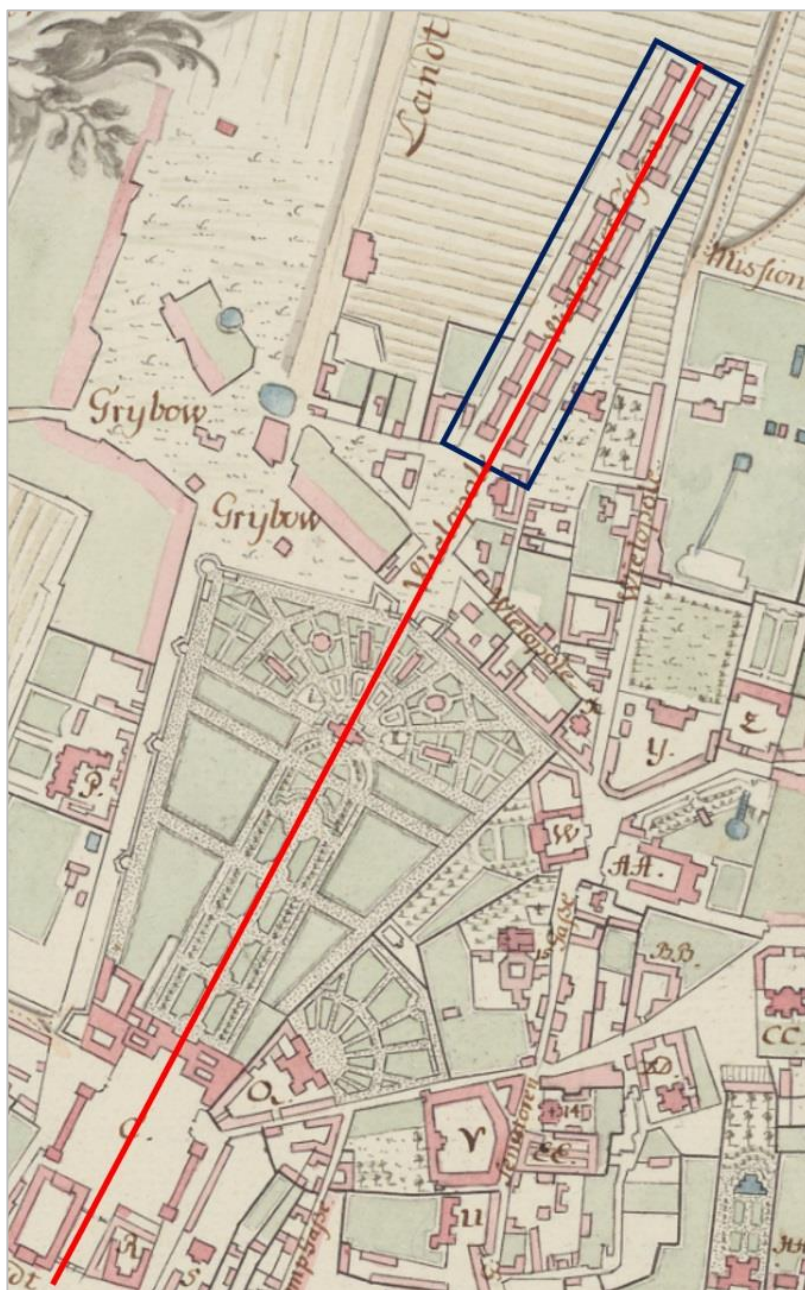
¹⁴ Sawicki 1922, s. 42–43; Sołtan/Zahorski 2017, s. 82.

¹⁵ W literaturze zamiast informacji o sześciu budynkach (lepiej oddających formę architektoniczną) pojawiają się niekiedy wzmianki o 18 pawilonach mieszkalnych i 12 stajniach (np. Kozolubski 1930, s. 10).

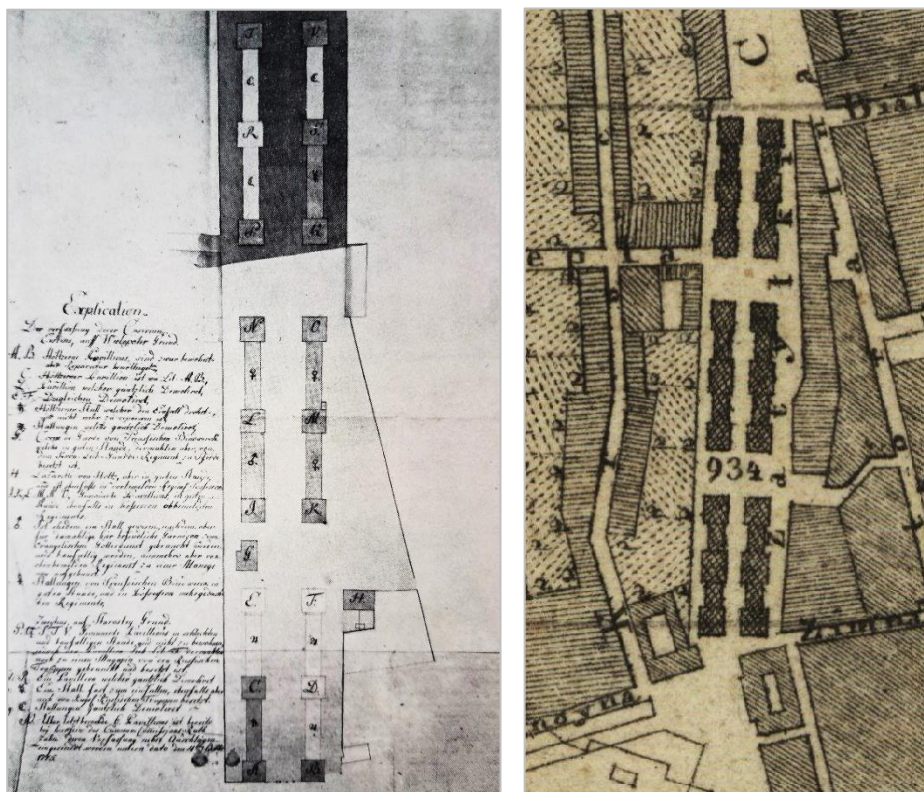
lowane obramienia prosto zamkniętych okien. Zasadniczy etap inwestycji zakończył się w 1736 roku. Program funkcjonalny koszar dopełniono między innymi kordegardą wzniesioną w konstrukcji szkieletowej – uwiecznioną na akwareli Zygmunta Vogla (il. 42) – oraz drewnianym szpitalem. Już w 1742 roku na polecenie Augusta III Sasa Carl Friedrich Pöppelmann zaczął opracowywać koncepcje rozbudowy kompleksu (il. 43–44). Na zachowanych rysunkach projektowych widoczne są między innymi propozycje znacznego powiększenia obszaru wojskowego poprzez wytyczenie reprezentacyjnego placu (przeznaczonego na musztry i apele), nowych kwater, stajni, wozowni i dalszego zaplecza gospodarczego, obejmującego przykładowo kuźnię oraz piekarnię. Fasady obiektów mieszkalnych miały otrzymać podziały ramowe, po części dopełnione partiami boniowanymi. Ponadto część budowli chciano nakryć dachami mansardowymi. Powyższe propozycje saskiego architekta nie zostały jednak zrealizowane.

Brak remontów mocno eksploatowanych zabudowań sprawił, że w połowie lat 70. XVIII wieku część gmachów określano jako mocno zniszczone, a nawet nie nadające się do dalszego użytkowania¹⁶. Renowacja, a zarazem zmiana

¹⁶ Hentschel 1967, s. 242.

39. C.F. Hübner, Plan Warszawy z okolicami – detal (z oznaczeniem Osi Saskiej i Koszar Mirowskich), 1740, Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden, oprac. A. Barczyk

40. Koszary na Wielopolu, Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden; 41. Plan ogólny Warszawy zdjęty przez oficerów inżynierii – detal (Koszary Mirowskie), 1819, Biblioteka Narodowa

szaty architektonicznej Koszar Mirowskich nastąpiła w latach 1784–1786, w efekcie przebudowy przeprowadzonej pod kierunkiem Stanisława Zawadzkiego¹⁷. Płycinowo-ramowe podziały elewacji zniwelowano, wprowadzając gładkie lica muru i boniowanie podkreślające naroża pa-

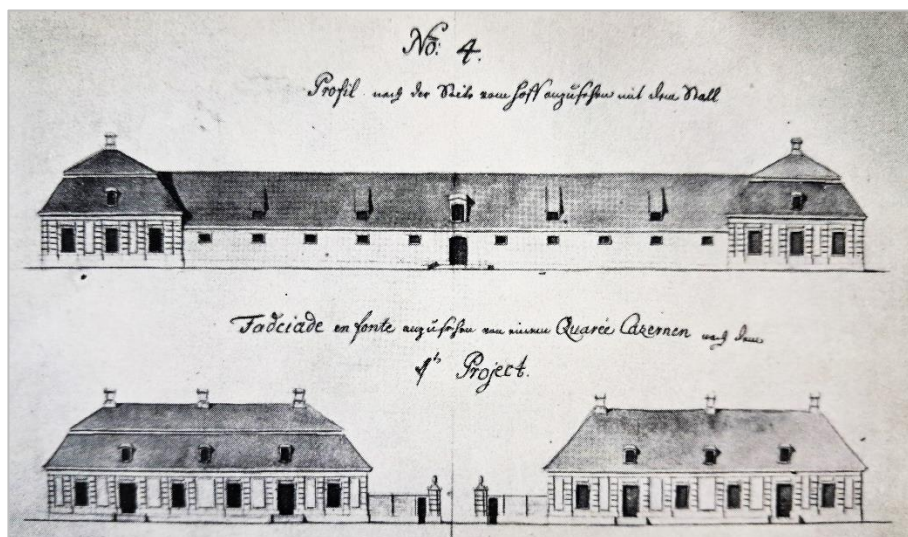
¹⁷ Mączyński 2019, s. 620.

wilonów, nadając budowlom klasycystyczny charakter (il. 45). Kolejne modyfikacje miały miejsce w 1851 roku – wówczas Józef Lessel zaadaptował zachodnią parę budynków na siedzibę straży ogniowej, między innymi dostawiając wysoką, smukłą wieżę¹⁸.

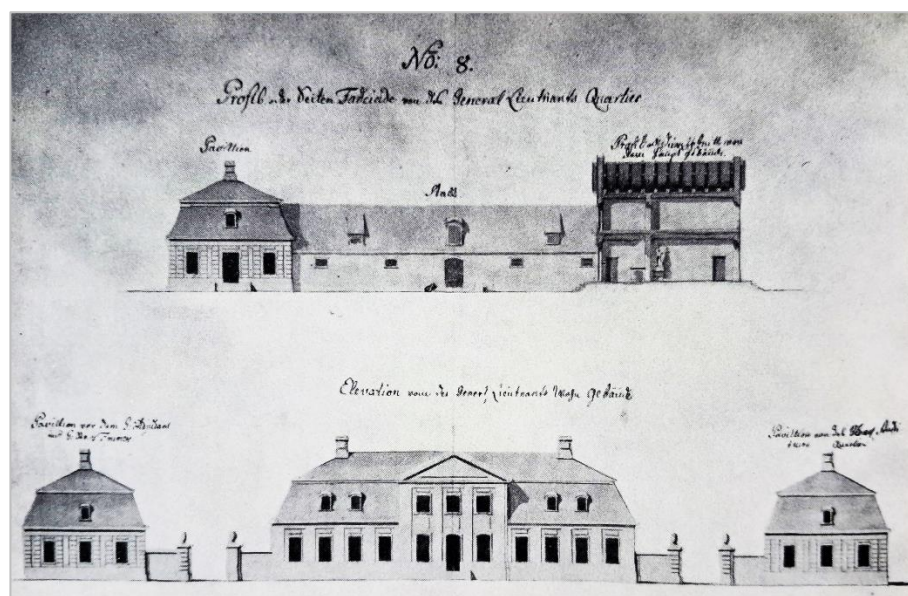

42. Z. Vogel, Widok kordegardy Koszar Gwardii Konnej Koronnej, ok. 1786, Muzeum Narodowe w Warszawie

¹⁸ *Półwiekowy* 1886, s. 51; Kozolubski 1930, s. 10. W 1983 roku w połączonych krytym przejściu budynkach urządzono także siedzibę Warszawskiego Muzeum Pożarnictwa (Ulicki 2016, s. 73), mieszczącego się w koszarach do 2018 roku.

43. C.F. Pöppelmann, Projekt rozbudowy koszar na Wielopolu, 1742, Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden

44. C.F. Pöppelmann, Projekt rozbudowy koszar na Wielopolu – kwatera główna, 1742, Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden

45. Z. Vogel, Widok Koszar Gwardii Konnej Koronnej, fot. domena publiczna

Zwyczajowa nazwa kompleksu – Koszary Mirowskie (i *per analogiam* obecny między nimi plac Mirowski¹⁹) – nawiązywała do postaci generała Wilhelma Miera, dowódcy regimentu Gwardii Konnej Koronnej²⁰ i przetrwała w warszawskim nazewnictwie dłużej niż zabudowania na terenie Wielopola. Cztery gmachy położone od strony wschodniej rozebrano w 1898 roku, a na uzyskanym w ten sposób placu wzniesiono Hale Mirowskie.

¹⁹ Szwankowski 1963, s. 124–125.

²⁰ Kraushar 1921, s. 35.

3. Budowle o funkcjach handlowych

W końcu lat 80. XIX stulecia podjęto jedną z prób uporządkowania wnętrza urbanistycznego, chętnie anektowanego na potrzeby kupców. Stoiska – rozstawiane przede wszystkim w piątki – utrudniały korzystanie z traktów komunikacyjnych, skłaniając do poszukiwań nowej oprawy architektonicznej, dzięki której zachowano by dotychczasową funkcję, a zarazem udrożniono arterie²¹. Przez wzgląd na kształt przewidzianego obszaru lepszym rozwiązaniem wydawało się stworzenie dwóch hal (zamiast jednej, zbyt longitudinalnej), między którymi miała stanąć maszynownia zapewniająca prąd niezbędny do oświetlenia gmachów oraz utrzymywania w chłodniach temperatury od -3 do +4 stopni Celsjusza²². W 1887 roku – po odkupieniu przez władze miasta od wojska terenu ze wschodnimi koszarami²³ – ogłoszono konkurs architektoniczny na projekt pary budynków mieszczących około 500 straganów oraz zaplecze gospodarcze. Jedynym zgłoszeniem spełniającym warunki wstępne była propozycja Stefana Szyllera, który również na

²¹ Szyller 1887, s. 140.

²² Hale 1901a, s. 461.

²³ Hale 1901b, s. 947.

łamach prasy przedstawiał swoje koncepcje zabudowy handlowej dla placu Żelaznej Bramy²⁴. W kolejnym roku oficjalnie ogłoszono zwycięstwo architekta specjalizującego się w formach historyzujących²⁵. Bryły hal miały uzyskać monumentalne, a zarazem silnie rozczłonkowane i dekoracyjne formy, z barwną okładziną w układzie pasowym na elewacjach (il. 46–47). Ścianom szczytowym nadano funkcje głównych fasad, wprowadzając między innymi półkoliste okno w wypiętrzeniu usytuowanym na osi budowli. Uwagę zwracała też znaczna ilość przeszkleń w górnej kondygnacji, w zamyśle twórcy zapewniająca dobre doświetlenie wnętrza. Motywy zdobnicze autor zaczerpnął z architektury romańskiej i renesansowej. Koncepcja Szyllera przez blisko dekadę czekała na ostateczną decyzję o rozpoczęciu inwestycji, po czym nie została zrealizowana głównie ze względów finansowych, choć dodatkowym argumentem były odkryte na rysunkach błędy techniczne²⁶. Opracowanie nowego projektu budowli targowych powierzono inżynie-

²⁴ Szyller 1887, s. 140.

²⁵ *Ilustrowany przewodnik* 1893, s. 173; Omilanowska 2008, s. 221.

²⁶ Omilanowska 2004, s. 154.

rowi miejskiemu Bolesławowi Milkowskiemu (il. 50–53)²⁷, po czym wzniesiono je w latach 1899–1901²⁸.

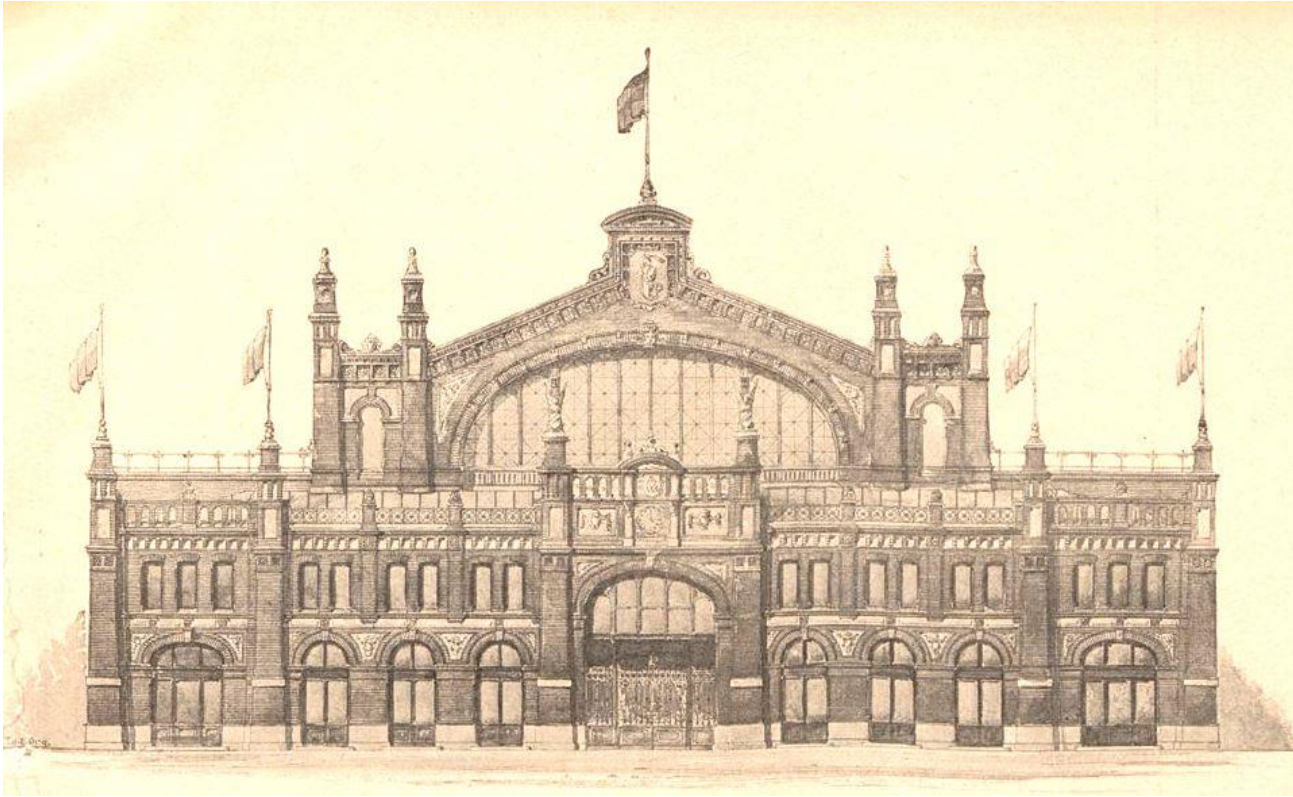
46. S. Szyller, Projekt hali targowej na pl. Żelaznej Bramy – elewacja frontowa, fot. domena publiczna

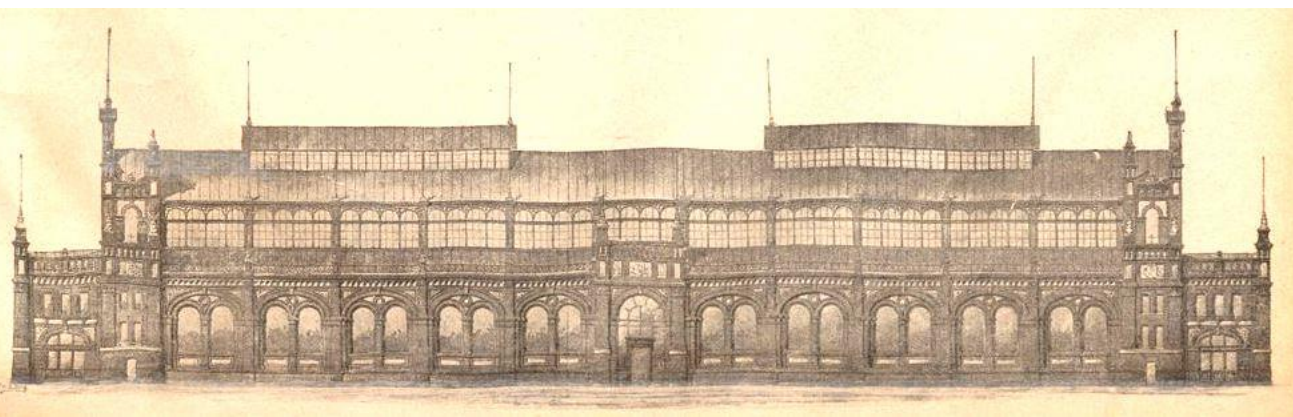
47. S. Szyller, Projekt hali targowej na pl. Żelaznej Bramy – elewacja boczna, fot. domena publiczna

²⁷ Hale 1901b, s. 947; Dziubiński 2020, s. 100.

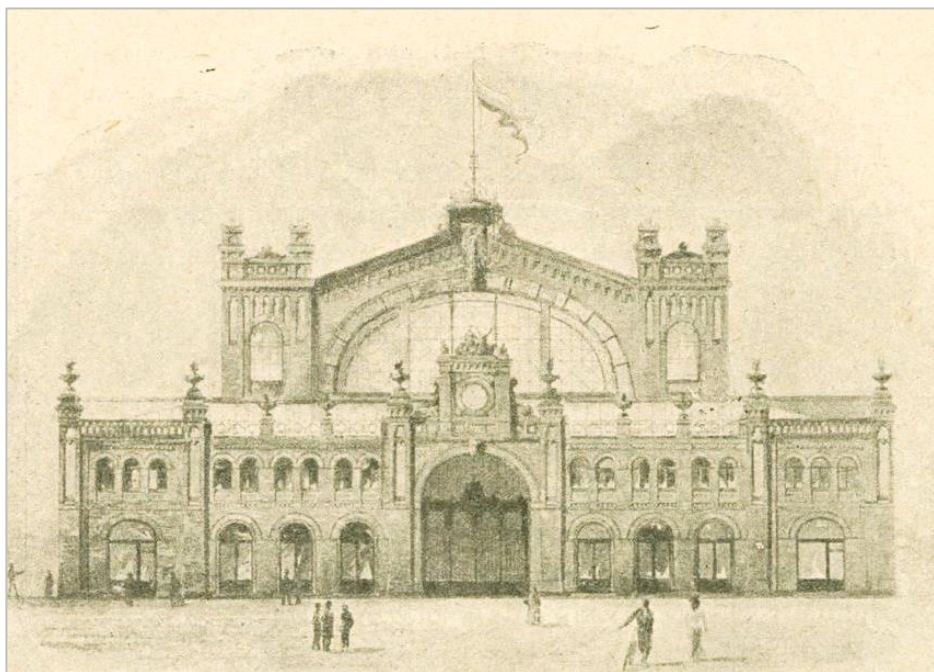
²⁸ Kołodziej/Wieczorek 1998, s. 158; Omilanowska 2008, s. 222; Mika 2023, s. 29.

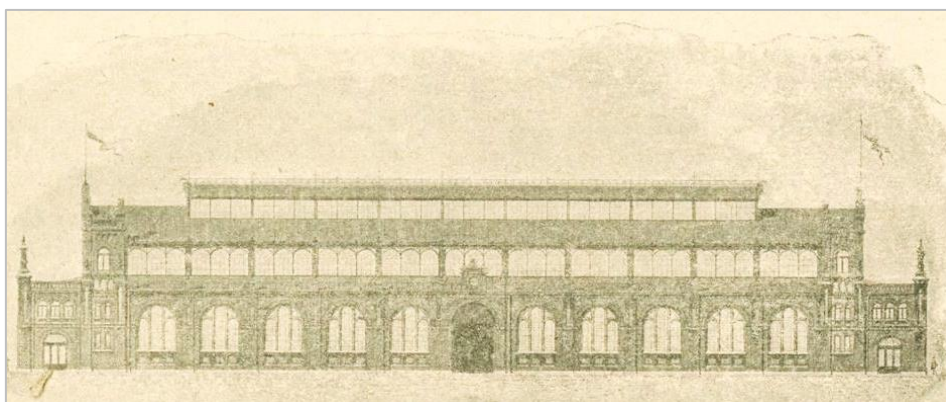
48. Projekt hal targowych mających stanąć na Placu Mirowskim – fasada główna, za: „Tygodnik Ilustrowany” 1899

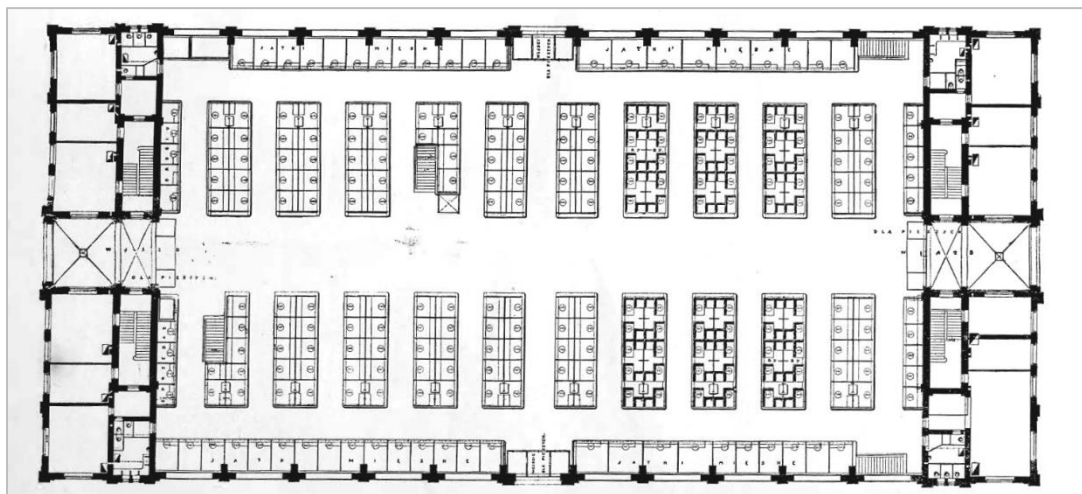
49. Projekt hal targowych mających stanąć na Placu Mirowskim – profil, za: „Tygodnik Ilustrowany” 1899

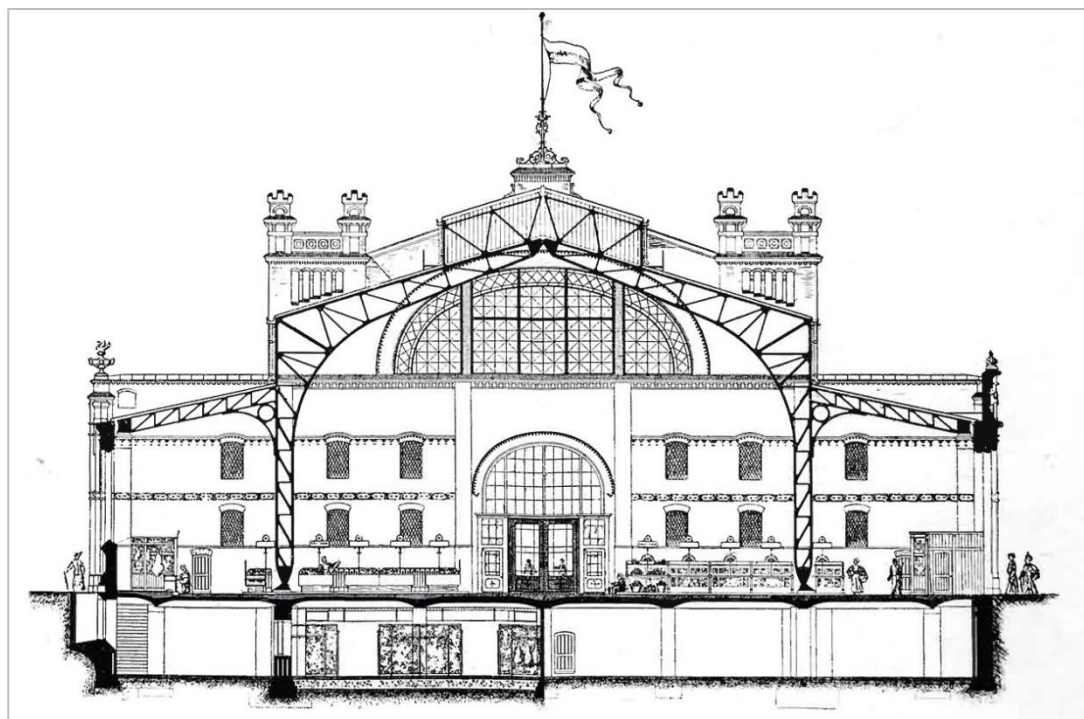
50. B. Milkowski, L. Panczakiewicz, Projekt Hal Mirowskich – fasada, za: *Hale* 1901b

51. B. Milkowski, L. Panczakiewicz, Projekt Hal Mirowskich – elewacja boczna, za: *Hale* 1901a

52. B. Milkowski, Projekt Hal Mirowskich – rzut, za: Hale 1901a

53. B. Milkowski, Projekt Hal Mirowskich – przekrój, za: Hale 1901a

54. Hale Mirowskie, 1940, Archiwum Państwowe w Warszawie

Forma architektoniczna Hal Mirowskich w znacznej mierze nawiązywała do Szyllerowskiej wizji. Wystawiono dwa równoległe – rozdzielone budynkiem maszyn – gmachy o rzutach prostokątów o wymiarach $42,8 \times 95,4$ m, mieszczące łącznie 515 straganów. Zbieżności ze starszym projektem widoczne były też w ukształtowaniu elewacji, przy których Milkowski współpracował z Apoloniuszem Nieniewskim, Władysławem Kozłowskim i Ludwikiem Panczakiewiczem²⁹. Sięgnięto niezmiennie po formy historyzujące (łączą-

²⁹ Omilanowska 2004, s. 157; Dziubiński 2020, s. 100.

ce elementy neoromańskie i neorenesansowe), pokrywając elewacje licowymi ceglami³⁰. Na podkreślenie zasługuje dbałość o szczegóły (il. 54–55), takie jak płyciny, oprawy okien czy fryzy (arkadowe oraz zgeometryzowane, wieńczące poszczególne partie budowli). Dekorację architektoniczną dopełniły detale w postaci między innymi kartusza z Syrenką jako symbolem Warszawy, nawiązań do boga handlu – Merkurego, jak też wapienno-cementowych motywów floralnych.

55. Hale Mirowskie przy pl. Żelaznej Bramy w Warszawie, 1936, Narodowe Archiwum Cyfrowe

³⁰ *Hale* 2004, s. 2, 5.

Obie hale odznaczały się nowoczesną konstrukcją z kratownicowymi dźwigarami podtrzymującymi stalowy szkielet dachu (podparty zarazem na ścianach obwodowych), umożliwiającymi wprowadzenie dużych przeszkleń (il. 56). Warto docenić zastosowanie szeregu rozwiązań ułatwiających codzienne funkcjonowanie hal. Wewnątrz przejazd *vel* uliczka, wyłożony klinkierem, miał aż 7,2 m szerokości, co umożliwiało sprawne przewożenie towarów i wymijanie się wozów. Terakotowe posadzki chodników przeznaczonych do komunikacji pieszej (szerokich na 2,5–3 m) zostały precyzyjnie wyprofilowane, dzięki czemu pozwalały na „stałe zraszanie i splukiwanie, a tym samym utrzymanie czystości i porządku wewnątrz budynku”³¹. Z higieną wiązała się też obecność łatwych do umycia glazurowanych cegieł na ścianach, kanalizacji, bieżącej wody (przy stoiskach rybnych) oraz łazienek z umywalniami. Względami zdrowotnymi uzasadniano również dobór materiałów, z których skonstruowano stoiska – wydzielane cynkowanymi siatkami i blachami, o zróżnicowanych blatach, dostosowanych do rodzaju prowadzonej działalności. W prasie relacjonowano: „Lady sklepów rzeźniczych są marmurowe, półki zaś w straganach jarzynowych oraz

³¹ Hale 1901a, s. 461.

innych – drewniane. Sprzedaż ryb odbywać się będzie w osobno na ten cel zbudowanych grupach ze zbiornikami marmurowymi, zasilanymi wodą z wodociągu miejskiego”³². Ważną częścią kompleksu było zaplecze gospodarcze, a w szczególności wagi miejskie, stacja kontrolująca mięso oraz piwnice przeznaczone na magazyny – z windami, oknami umożliwiającymi wietrzenie i chłodniami. Komfort pracy sprzedawców chciano podnieść obecnością restauracji i piwiarni.

56. Hale Mirowskie przy pl. Żelaznej Bramy w Warszawie, 1934, Narodowe Archiwum Cyfrowe

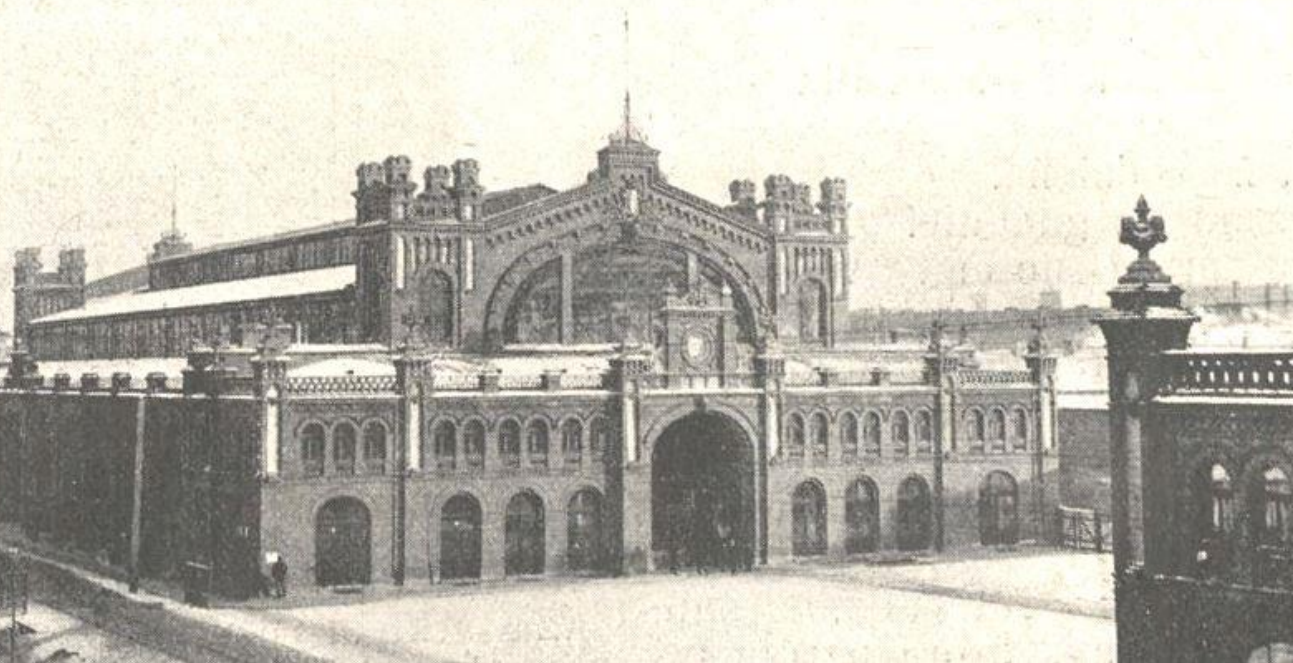
³² *Ibidem.*

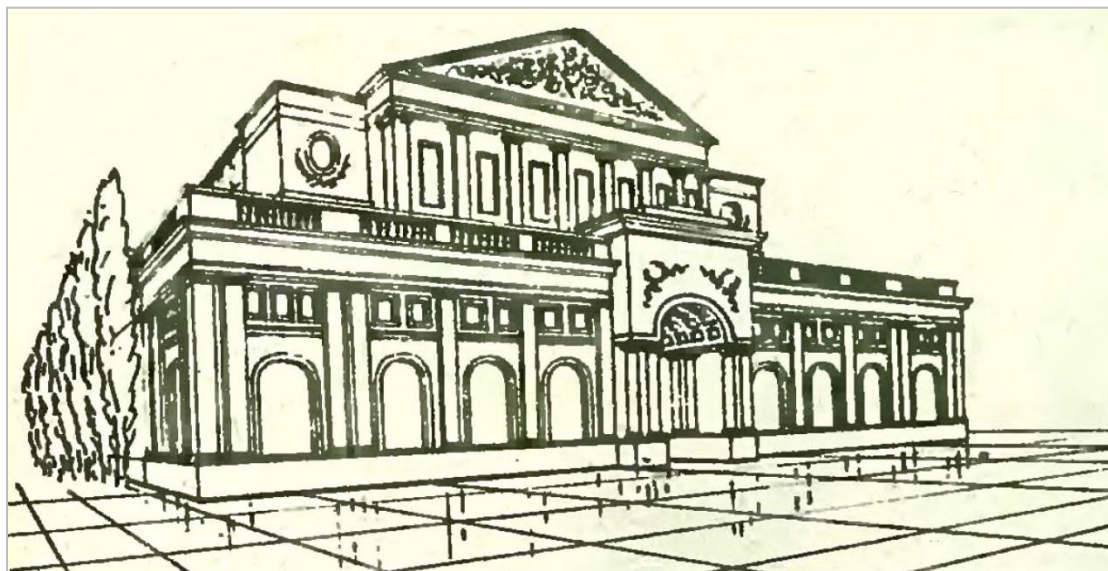
57. Hale Mirowskie przy pl. Żelaznej Bramy w Warszawie – stoisko owocowo-warzywne, ok. 1935, Narodowe Archiwum Cyfrowe

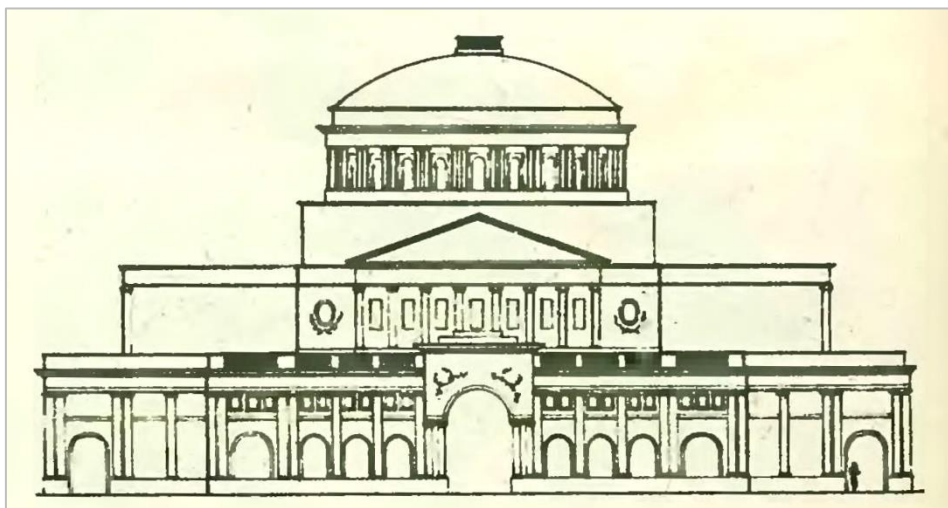
58. Hale Mirowskie przy pl. Żelaznej Bramy w Warszawie – sprzedaż kwiatów, 1937, Narodowe Archiwum Cyfrowe

59. Hale targowe w dawnych koszarach mirowskich, 1902, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa

60. Projekt przebudowy Hal Mirowskich, za: Jazgar 1953

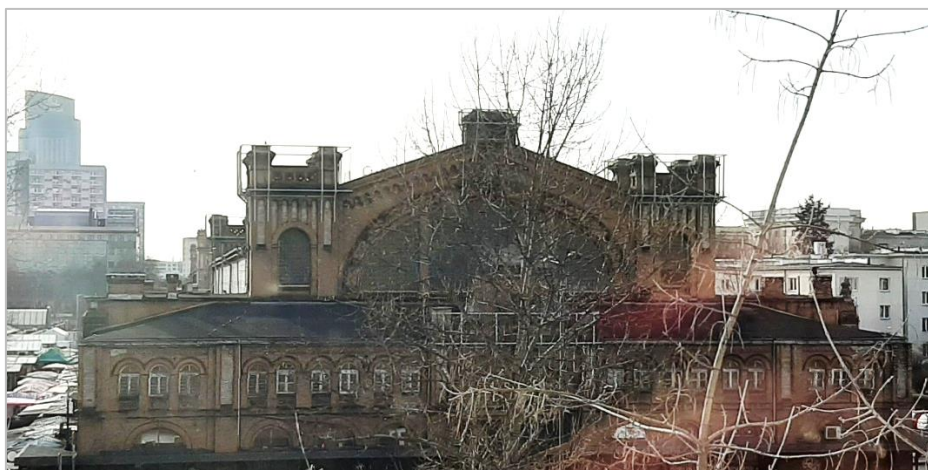

61. Projekt przebudowy Hal Mirowskich, za: Jazgar 1953

Po wojnie prowadzono dyskusje dotyczące rozbiórki bądź zachowania mocno uszkodzonych Hal Mirowskich jako kompleksu należącego do Osi Saskiej, ważnego z punktu widzenia porządkowania przestrzeni urbanistycznej stolicy³³. Między innymi na łamach prasy ukazywały się kolejne propozycje dotyczące poszukiwania nowych, aktualnych funkcji, takich jak stworzenie dobrze skomunikowanej z innymi dzielnicami hali widowiskowej dla wydarzeń sportowych bądź muzycznych. Równie istotną kwestią pozo-

³³ Wschodnią halę w 1948 roku przeznaczono na zajezdnię autobusową, a po upływie pięciu lat zaadaptowano na siedzibę klubu sportowego (Dziubiński 2020, s. 99, 101, 103).

stawiała szata architektoniczna: dawne bryły budziły wątpliwości estetyczne, skłaniając do opracowywania kolejnych projektów przebudowy, na przykład w duchu klasycyzmu³⁴. Płaszczyznę muru przyziemia miały przełamać arkady, a wypiętrzoną, cofniętą kondygnację górną zwieńczyłby trójkątny fronton (il. 60). W centrum kompozycji, pomiędzy dawnymi halami chciano wznieść rotundę nakrytą płaską kopułą (il. 61). Efektem byłaby monumentalizacja budowli, przystająca do nowego przeznaczenia na cele kulturalne. Ostatecznie zdecydowano jednak o przywróceniu form oddających pierwotny charakter kompleksu.

62. Hala wschodnia, fot. A. Barczyk, 2025

³⁴ Jazgar 1953, s. 10.

Hale Mirowskie nie były pierwszą próbą przestrzennego uporządkowania handlu, który wyznaczał najważniejszą (obok komunikacji) funkcję placu Za Żelazną Bramą. Starania podejmowano od końca lat 20. XIX stulecia, by wreszcie w 1841 roku rozpocząć budowę gmachu mieszczącego 168 straganów, noszącego nazwę Gościnny Dwór³⁵. Bezpośrednią determinantą dla podjęcia inwestycji był pożar w 1838 roku, dewastujący drewniane stragany, zajmujące dotychczas znaczną część przestrzeni urbanistycznej. Architektami odpowiedzialnymi za projekt nowego, obszernego obiektu byli Jan Gay i Alfons Kropiwnicki, którzy podjęli się zarazem sfinansowania inwestycji³⁶. Parterowy „dom towarowy”³⁷ uzyskał rzut określany między innymi mianem elipsy o spłaszczonym końcu³⁸ bądź trójkąta o podstawie półkola³⁹. Kroplowaty kształt Gościnny Dwór

³⁵ Wejnert 1848, s. 195; *Ilustrowany przewodnik* 1893, s. 174; Dziewulski 1913, s. 270–271; Szwankowski 1963, s. 284; Stępiński 1988, s. 279.

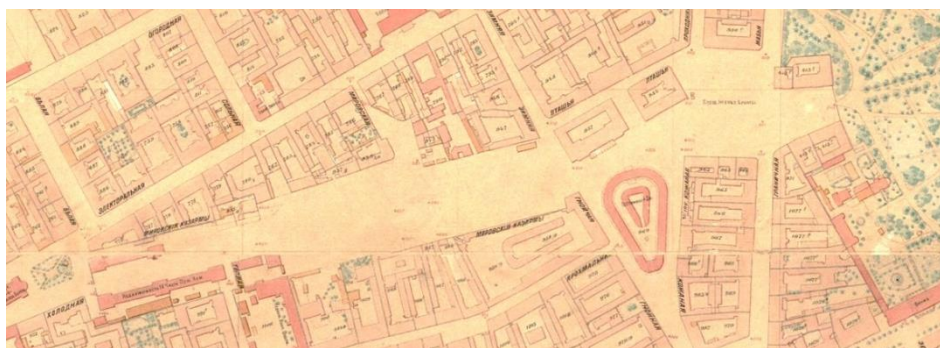
³⁶ *Kurier* 1841, s. 1281–1282; *Wiadomości* 1841, s. 1. Zgodnie z umową podpisaną z architektami, miasto przejęło Gościnny Dwór dopiero po upływie ćwierćwiecza – w 1867 roku.

³⁷ Określenie w cudzysłowie stosował Zygmunt Stępiński (Stępiński 1988, s. 279).

³⁸ „W kształcie elipsy nie zupełnej [sic!], w drugim ognisku ściętnionej” (*Wiadomości* 1841, s. 1).

³⁹ Szwankowski 1963, s. 284.

zawdzięczał dostosowaniu do kształtu trójkątnego placu u zbiegu ulic Skórzanej, Gnojnej (Rynkowej) i północnej części pl. Żelaznej Bramy (il. 63).

63. Fragment dawnej jurydyki Wielopole na planie Lindleyów, Archiwum Państwowe w Warszawie

64. H. Pillati, Plac Żelaznej Bramy, 1853, Muzeum Narodowe w Warszawie

65. J. Cegliński, A. Matuszkiewicz, Dwór gościnny [sic!] za Żelazną Bramą, 1860, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa

Na szczególną uwagę zasługiwała żeliwna konstrukcja budowli, opisywana w prasie słowami: „piękna kolumnada żelazna, zewnątrz i wewnątrz umieszczona, mile zajmuje oko, deseń poprawny, odlew doskonały odznacza wszystkie ozdoby architektoniczne” (il. 64–65)⁴⁰. Jednocześnie zapewniano, iż „Budynek ten tak co do użycia w głównej konstrukcji lanego żelaza, jako też co do wygody zastosowanej do potrzeb naszych, będzie w równi z innymi budynkami tego rodzaju w miastach europejskich, lecz co

⁴⁰ *Kurier* 1841, s. 1282.

do ozdoby daleko takowe przewyższać będzie”⁴¹. W centrum obiektu znajdował się wewnętrzny, brukowany dziedziniec. Murowana hala targowa, otoczona żeliwnymi podcieniami z arkadami wspartymi na smukłych kolumnach, została uwieczniona na stosunkowo licznych przekazach ikonograficznych, przeważnie ukazujących reprezentacyjne, dwuprzelotowe wejście od strony placu Żelaznej Bramy, nad którym górował blaszany, złożony powietrznik z wyobrażeniem Merkurego – boga handlu⁴². W latach 80. XIX stulecia wewnętrzny dziedziniec wzbogacono o budynek ze sklepami rozlokowanymi wokół centralnego placu⁴³. Dalsze przekształcenia nastąpiły w 1916 roku – kluczową zmianą w układzie funkcjonalnym kompleksu były: rozbiórka środkowej partii zabudowy (wraz z gmachem wystawionym trzy dekady wcześniej, z którego zachowano jedynie piwnice zaadaptowane na magazyny) oraz zadaszenie przestrzeni centralnej, w której powstały 232 nowe stragany⁴⁴. Przy przekryciu posłużono się konstrukcją szedową, w której wykorzystanych zostało 12 modułów dwuspadowych, wspartych na żelbetowych podporach. Jak

⁴¹ *Wiadomości* 1841, s. 1.

⁴² *Kurier* 1841, s. 1282.

⁴³ Omilanowska 2004, s. 95.

⁴⁴ *Kurier* 1916, s. 4; Omilanowska 2004, s. 188.

pisano w ówczesnej prasie: „Drewniane wiązania dachu są spięte żelaznymi strunami i oparte na 42 lekkich, lecz wytrzymałych, ze spiralnie uzbrojoną konstrukcją, betonowych filarach”⁴⁵. Zadbano również o kwestie bezpieczeństwa wymagające wprowadzenia nowych bram zamykanych po godzinach pracy targowiska. Gościnny Dwór cieszył się wielką popularnością wśród warszawiaków jako miejsce z dużym wyborem przedmiotów i wiktuałów (il. 66–68) – do przykładowych towarów sprzedawanych na terenie kompleksu, opisywanych w prasie i przewodnikach po stolicy, należały: ubrania i tkaniny, porcelana, szkło, wyroby skórzane, produkty spożywcze (ryby, różne gatunki mięs, nabiał, grzyby, warzywa i owoce). Stoiska ustawiano również na zewnątrz, wokół hali targowej, handlując w ten sposób między innymi bukietami kwiatowymi i roślinami w doniczkach⁴⁶. Gościnny Dwór nie przetrwał II wojny światowej, ulegając spaleni (1939), a następnie rozbiórce mającej na celu pozyskanie cennego materiału (il. 70)⁴⁷.

⁴⁵ *Kurier* 1916, s. 4.

⁴⁶ *Ilustrowany przewodnik* 1893, s. 174–175.

⁴⁷ Szwankowski 1963, s. 285; Stępiński 1988, s. 279.

66. Gościnnny Dwór – stoisko z galanterią skórzaną, fot. L. Jarumski, Narodowe Archiwum Cyfrowe

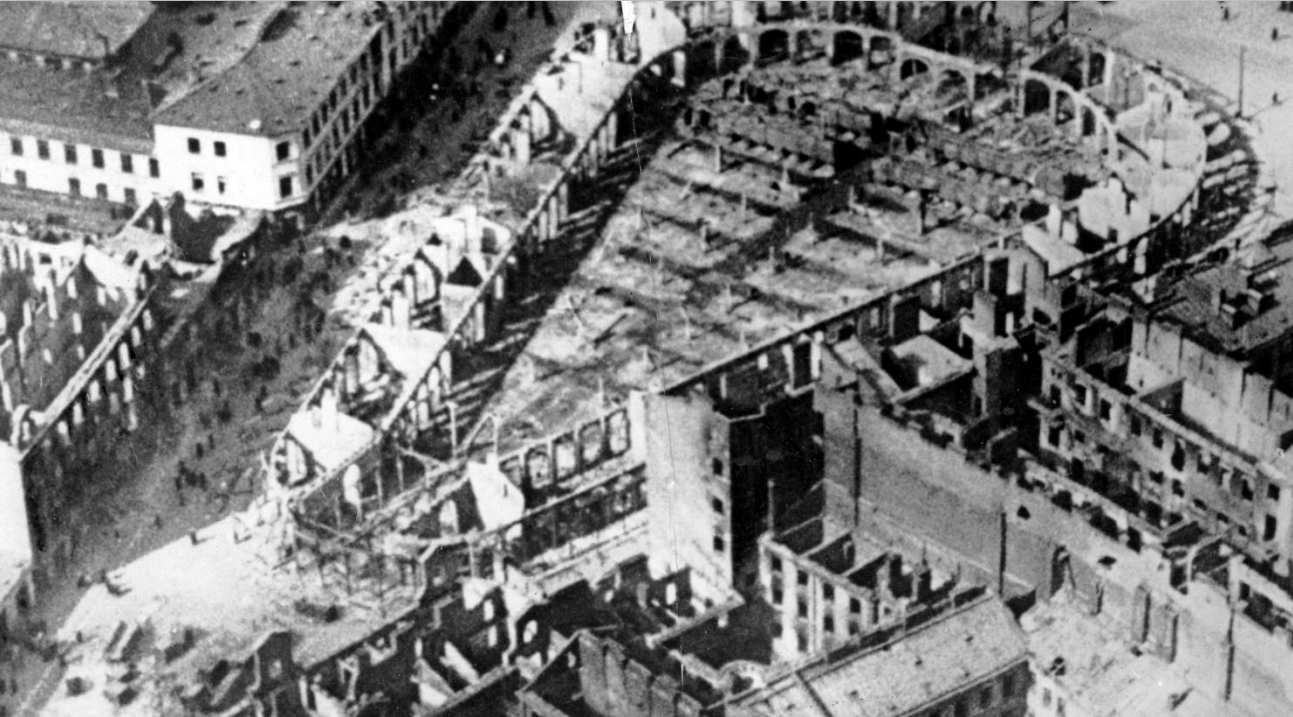
67. Gościnnny Dwór – stoisko z bielizną i tekstyliami, fot. L. Jarumski, Narodowe Archiwum Cyfrowe

68. Gościenny Dwór – stoiska z tekstyliami, fot. L. Jarumski, Narodowe Archiwum Cyfrowe

69. Gościenny Dwór, Biblioteka Narodowa

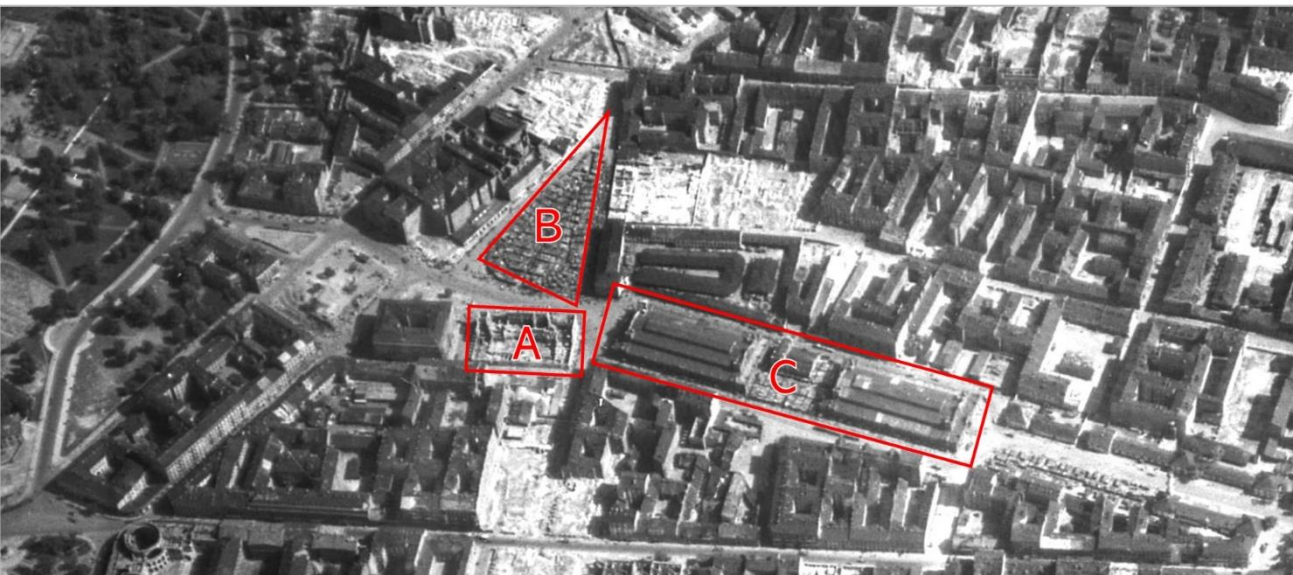
70. Gościński Dwór, 1939–1940, Narodowe Archiwum Cyfrowe

71. E. Perla, Targ za Żelazną Bramą w Warszawie – sprzedaż garnków, 1884, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa

72. Targ za Żelazną Bramą, 1902, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa

73. Relikty zabudowy wokół pl. Żelaznej Bramy: A. Pałac Lubomirskich; B. Gościnny Dwór; C. Hale Mirowskie, 1944, Bildarchiv Foto Marburg, oprac. A. Barczyk

IV. Powojenne dzieje pałacu

1. Odbudowa rezydencji

Większość zabudowań rozlokowanych wokół placu Żelaznej Bramy została doszczętnie zniszczona w czasie II wojny światowej. Próby uporządkowania i rekompozycji obszaru podejmowano przy okazji konkursów architektonicznych na zagospodarowanie Osi Saskiej¹. Pierwszy z nich zorganizowano w 1947 roku, a nagrodzone wersje doprecyzowywano przez kolejnych kilka lat². Autorem projektu zachodniej części Ogrodu Saskiego i obszaru będącego tematem niniejszego opracowania był Romuald Gutt³, który dostrzegał potrzebę wprowadzenia na osi (w centrum dawnego placu handlowego) dominanty architektonicznej. Na zamknięciu alei wiodącej od ogrodu chciano wystawić

¹ Warto nadmienić, że propozycje zmian przestrzennych i funkcjonalnych formułowano już w latach 30. XX wieku, rozważając między innymi stworzenie tunelu posiadającego wylot na placu Żelaznej Bramy, usprawniającego przemieszczanie się między centrum Warszawy a Pragą (Plac 1935, s. 67–69; Mika 2023, s. 22–23).

² Za opracowanie koncepcji wschodniej partii Ogrodu Saskiego oraz pl. Zwycięstwa (pl. Piłsudskiego) odpowiadał Bohdan Pniewski – zgodnie z decyzją jury konkursu z 1947 roku, które doceniło obu twórców i zleciło połączenie ich wizji.

³ Stępiński 1988, s. 288.

historyzującą siedzibę Teatru Wojska Polskiego, cofając dawną rezydencję Lubomirskich w kierunku północnym (il. 74–75)⁴. Na budowę gmachu ostatecznie się nie zdecydowano. Projekty nadesłane – i nagrodzone – w konkursie przeprowadzonym w 1961 roku zakładały pozostawienie pałacu o nr. hip. 957 w pierwotnej, skośnej lokalizacji (il. 76). Brak dominanty na przedłużeniu ogrodu skłaniał jednak do poszukiwań innych rozwiązań porządkujących przestrzeń⁵.

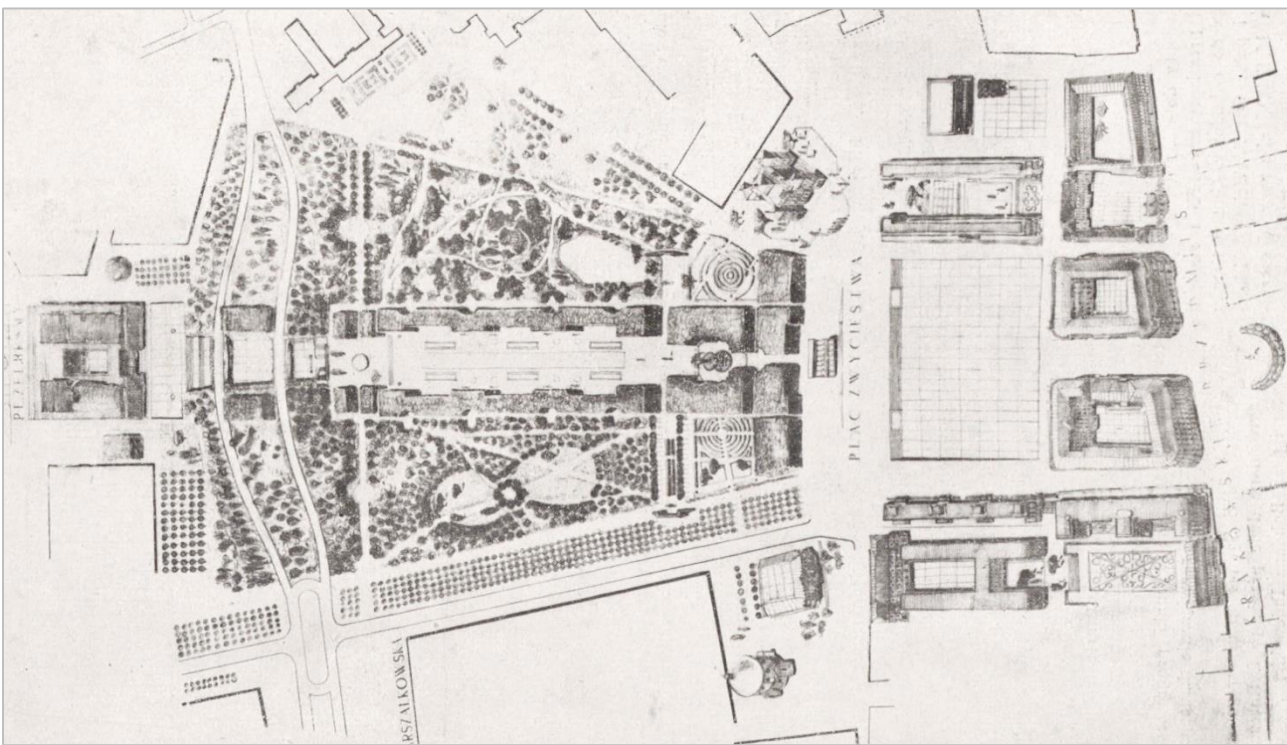
Silną ingerencję w dawną strukturę architektoniczno-urbanistyczną omawianej części stolicy stanowiła budowa osiedla Za Żelazną Bramą⁶. Wstępną koncepcję gmachów w 1961 roku opracował zespół, w którego skład weszli: Jerzy Czyż, Jan Furman, Stanisław Furman, Marek Bieniewski, Andrzej Skopiński oraz Jerzy Józefowicz. Przez kolejne cztery lata wprowadzano korekty w celu zwiększenia kubatury i zapewnienia mieszkań dla blisko 25 tysięcy osób,

⁴ *Ibidem*, s. 289–291; *Oś* 1948, s. 2; Grochowska 2004, s. 4; Mika 2023, s. 30. Przy projekcie teatru z Guttem współpracowała architekt i profesor Politechniki Warszawskiej Halina Skibniewska.

⁵ Ostatecznie domknięcie Osi Saskiej uzyskano w 1970 roku dzięki przesunięciu pałacu Lubomirskich – do tego przedsięwzięcia, poświadczającego ówczesne możliwości techniczne, będzie należało jeszcze powrócić.

⁶ Świtek 2012, *passim*; Świtek 2013, s. 549; Drozda 2017, s. 116.

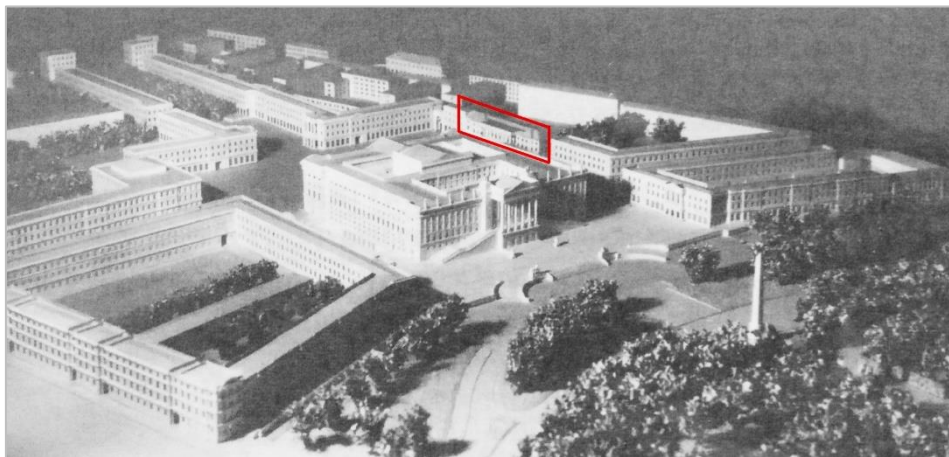
co po wojnie pozostawało jedną z najpilniejszych potrzeb społecznych. Ostatecznie na obszarze 63 ha wzniesiono 19 szesnastokondygnacyjnych bloków z wielkiej płyty, dopełnionych przez niższą zabudowę⁷. Atutem inwestycji, sfinalizowanej w zasadniczej części w 1972 roku, była między innymi atrakcyjna lokalizacja w pobliżu ważnych punktów Warszawy i dobra komunikacja z innymi dzielnicami⁸.

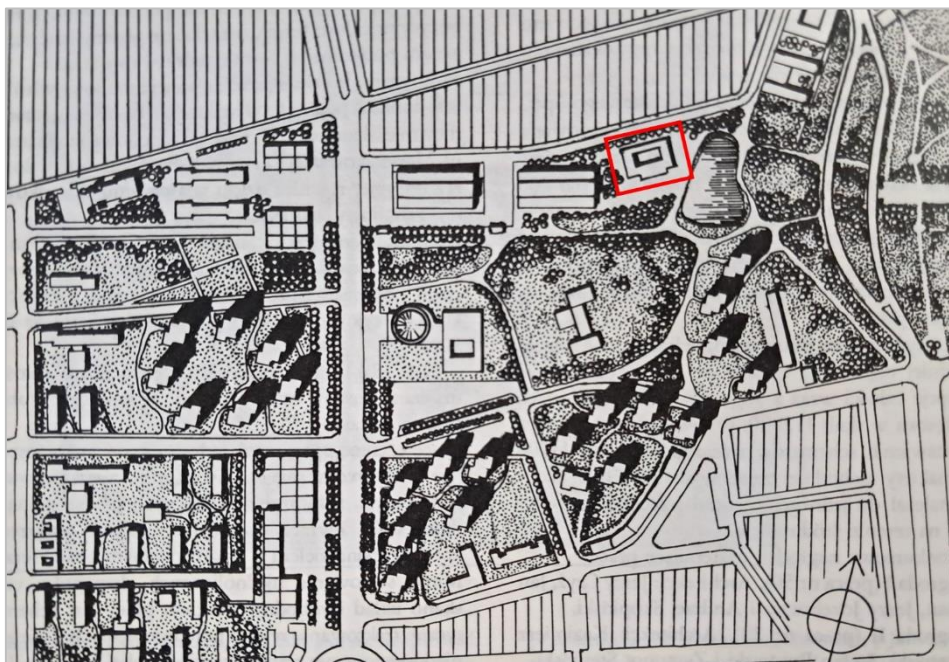
74. Oś Saska według koncepcji B. Pniewskiego i R. Gutta, 1947, za: Oś 1948

⁷ Szynekarczuk 2015, s. 57.

⁸ Drozda 2017, s. 116, 122.

75. Makieta Teatru Wojska Polskiego na placu Żelaznej Bramy według projektu R. Gutta i H. Skibniewskiej, 1952, za: Stępiński 1988

76. Druga nagroda w konkursie na zachodnią część Osi Saskiej, koncepcja K. Marczewskiego, Z. Stępińskiego i S. Putowskiego, 1961, za: Stępiński 1988

77. Pałac Lubomirskich – fasada, 1946, Archiwum Państwowe w Warszawie; il. na s. 120: 78. Warszawa – Plac Żelaznej Bramy, 1949, Narodowe Archiwum Cyfrowe

2. Tory i posuwnice – relokacja pałacu

Stopień zniszczeń pałacu Lubomirskich po zakończeniu II wojny światowej oszacowano na 85%⁹, co zdaje się potwierdzać zachowana dokumentacja fotograficzna (il. 77–78). Stan rezydencji z tego okresu przybliżono w artykule z 1946 roku, w którym napisano: „Na placu Żelaznej Bramy pod Nr. 10 stoją smętne ruiny wspaniałej, jońskiej kolu-

⁹ *Raport* 2004, s. 239.

mnady, szczątki pałacu strzaskanego w roku 1939, a w roku 1944 startego prawie doszczętnie z powierzchni Warszawy. Pałac ten był jednym z godniejszych uwagi przykładów klasycyzmu warszawskiego, a historia jego jest historią całej dzielnicy Warszawy – dzielnicy wybitnie handlowej, a zwa-nej – *Za Żelazną Bramą*”¹⁰. Co istotne, już w 1941 roku Jan Zachwatowicz opracował wstępną koncepcję odbudowy, doprecyzowaną następnie dzięki pomiarom uszkodzonej bryły, przeprowadzonym przez Włodzimierza Wapińskiego i Stanisława Kozińskiego (il. 79)¹¹. W 1945 roku, po drugiej fazie wojennych uszkodzeń Biuro Odbudowy Stolicy przeprowadziło pierwsze prace zabezpieczająco-na-prawcze: „zamurowano otwory i, co najważniejsze, podda-no gruntownej reperacji samą kolumnadę – po usunięciu popękanych części kolumn kamiennych zostały wykonane wstawione na ich miejsce dwie nowe głowice, trzy duże elementy trzonów kolumn i łątki w wielu miejscach uszkodzonych od odłamków”¹². Odbudowę przeprowa-dzono pod kierunkiem Tadeusza Żurowskiego¹³, początko-wo planując adaptację wnętrza na potrzeby Muzeum Arche-

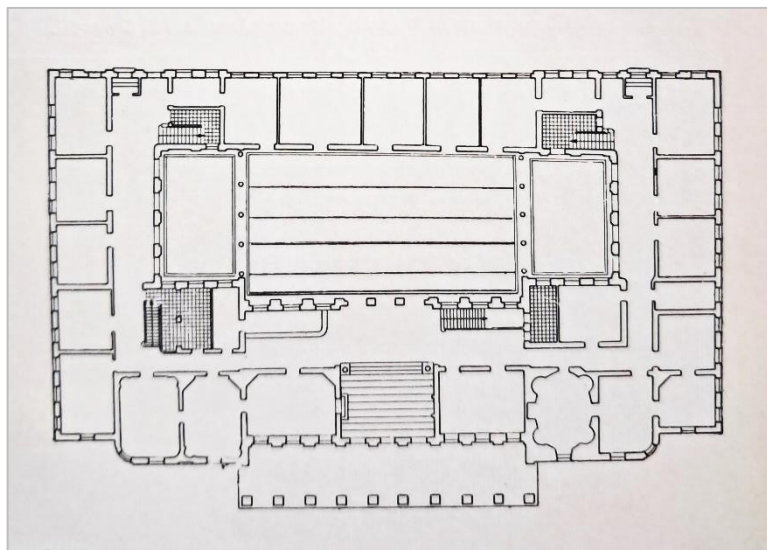
¹⁰ Ciborowski 1946, s. 6.

¹¹ Jaroszewski 1974, s. 300.

¹² Ciborowski 1946, s. 6.

¹³ Tołłoczko 2014, s. 80; Jaroszewski 1974, s. 300.

ologicznego¹⁴. W 1949 roku – przed ukończeniem inwestycji – koncepcja uległa zmianie i dawną siedzibę Lubomirskich przejęło Wojsko Polskie (Komenda Garnizonu Warszawskiego)¹⁵. Bryła głównego korpusu otrzymała formy zbliżone do nadanych przez Jakuba Hempla i zachowanych do czasu zniszczeń wojennych (il. 80). Więcej zmian w zewnętrznej szacie architektonicznej wprowadzono w przypadku oficyn, które zrównano wysokością z partią centralną.

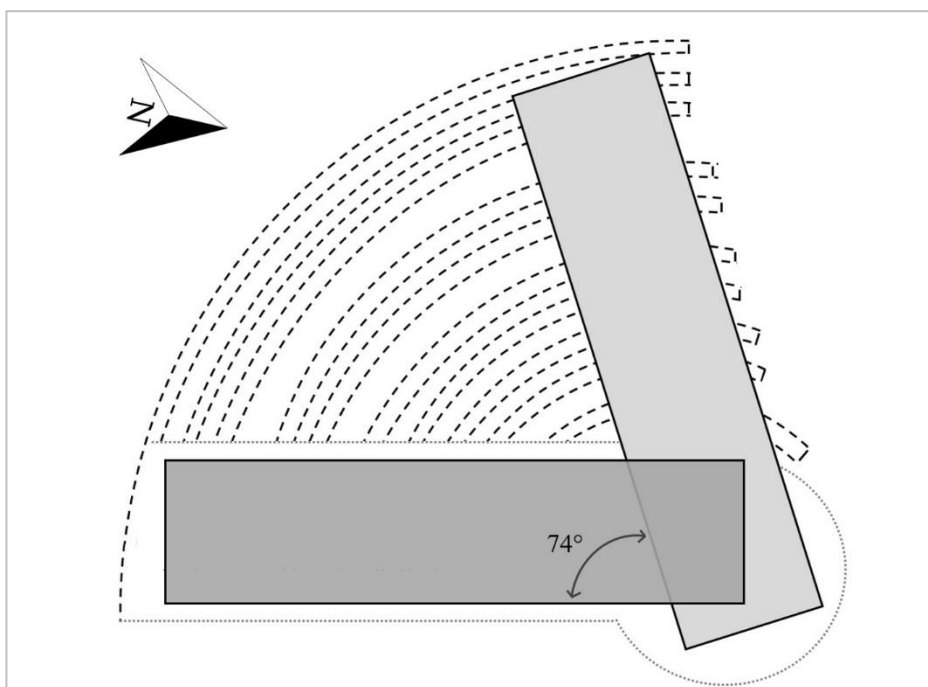
79. J. Zachwatowicz, Projekt przekształceń parteru pałacu Lubomirskich, 1941, za: Jaroszewski 1971

¹⁴ Żurowski 1948, s. 5; Jaroszewski 1971, s. 50; Jaroszewski 1974, s. 300; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 39.

¹⁵ Bohdziewicz 1969, s. 13; Jaroszewski 1971, s. 50; Januszkiewicz 1976, s. 132; Głowacki 2017, s. 170.

80. Odbudowa Warszawy – pałac Lubomirskich, 1949–1951, Narodowe Archiwum Cyfrowe

81. Schemat przesunięcia pałacu Lubomirskich, oprac. A. Barczyk

Do najbardziej spektakularnych przykładów porządkowania powojennej urbanistyki Warszawy należały przesunięcia budowli, które można było obserwować na przykładzie omawianej rezydencji za Żelazną Bramą, rogattek Grochowskich (1761) oraz kościoła pokarmelickiego na Lesznie (1762)¹⁶. Najbardziej skomplikowaną spośród wymienionych inwestycji była relokacja dawnej siedziby Lubomirskich, w której przesunięcie nastąpiło nie w linii prostej – jak w dwóch pozostałych przypadkach – a po łuku. Zmiana lokalizacji pałacu w 1970 roku¹⁷ stanowiła kontynuację dążenia do zamknięcia osi Ogrodu Saskiego dominantą architektoniczną. O skali inwestycji świadczyły same dane techniczne budynku o trzech kondygnacjach z podpiwniczeniem, na rzucie 16×65 m, o kubaturze 20260 m³ i masie szacowanej na 8000 ton. Grunt okazał się mało stabilny, co rekompensowano miejscowymi wzmocnieniami z betonu podkładowo-wyrównawczego (zwanego chudym betonem). Na Osi Saskiej postanowiono umieścić jedynie reprezentacyjny korpus, odłączając od niego i burząc

¹⁶ Stępiński 1988, s. 299–301; Pruszyński 2001, s. 127; Barczyk 2023b, s. 86. Z przykładów spoza stolicy – o innym, przemysłowym charakterze – wymienić można przesunięcie pieca o wysokości 48 m i wadze 2300 ton w Rudzie Śląskiej w 1963 roku (*Fundamentowanie* 1988, s. 336).

¹⁷ *Ewidencja* 1979, s. 16; Tołłoczko 2014, s. 80.

oficyny¹⁸. Pałac obrócono o 74 stopnie wokół osi wytyczonej przy południowo-wschodnim narożniku wewnątrz gmachu¹⁹ – dzięki temu uzyskano docelową lokalizację, w której część pierwotnego podłoża nadal znajdowała się pod rezydencją (il. 81). Budowlę odcięto od fundamentów, rozpoczynając w środku, poniżej stropu piwnic i podążając ku obrzeżom. Zarówno mury obwodowe, jak i ściany poprzeczne zostały wsparte dwuteownikami. 16 torów kolejowych posadowionych na drewnianych podkładach otrzymało kształt wycinków łuków o różnej średnicy: rozmieszczono je w nierównych odstępach, dostosowanych do przebiegu ścian (od 2,95 do 6,14 m). Na szynach co 30 cm rozstawiono wałki o średnicy 13 cm. Do kształtu torowisk dostosowano krzywizny posuwnic stworzonych z dwuteowych dźwigarów. Ławy torowiskowe o szerokości 2,4 m i grubości od 30 do 50 cm wykonano z żelbetu. Przy tylnej

¹⁸ Jaroszewski 1971, s. 56; Głowacki 2017, s. 171.

¹⁹ *Fundamentowanie* 1988, s. 336, 366; Tołłoczko 2014, s. 80. W części opracowań pojawia się informacja dotycząca obrotu o 78 stopni (Januszkiewicz 1976, s. 132; Mika 2023, s. 38), lecz poprawna wartość jest o 4 stopnie mniejsza, co potwierdzają rysunki techniczne z czasów inwestycji i materiały analizowane przez zespół autorów pracujących pod kierunkiem Eugeniusza Dembickiego (*Fundamentowanie* 1988, s. 366–371).

elewacji pałacu do posuwnic przymocowano 10 dźwigniów hydraulicznych, warunkujących przesunięcie gmachu po urządzeniach tocznych (il. 82–84). Obracanie trwało 49 dni, od 30 marca do 18 maja 1970 roku²⁰. Czas ten może się wydawać stosunkowo długi, lecz warto podkreślić, że po każdym przemieszczeniu (czyli dwóch przesuwach tłoka) konieczna była kontrola mechanizmów oraz ponowna regulacja między innymi położenia wałków²¹. Przedsięwzięcie zakończyło się sukcesem, poświadczając możliwości techniczne polskich inżynierów – projekt relokacji opracował Aleksander Mostowski z „Mostostalu”, a za jego wykonanie odpowiadał Janusz Michalik²².

Należy podkreślić, że przesunięcia cennych (w ujęciu architektoniczno-historycznym) budowli postrzegano jako jedną z najkorzystniejszych metod zmiany lokalizacji. Innym sposobem była rozbiórka, a następnie odbudowa w miejscu docelowym, która jednak generowała większe koszty²³ i – co oczywiste – była kontrowersyjna pod względem konserwatorskim, wpływając negatywnie na substa-

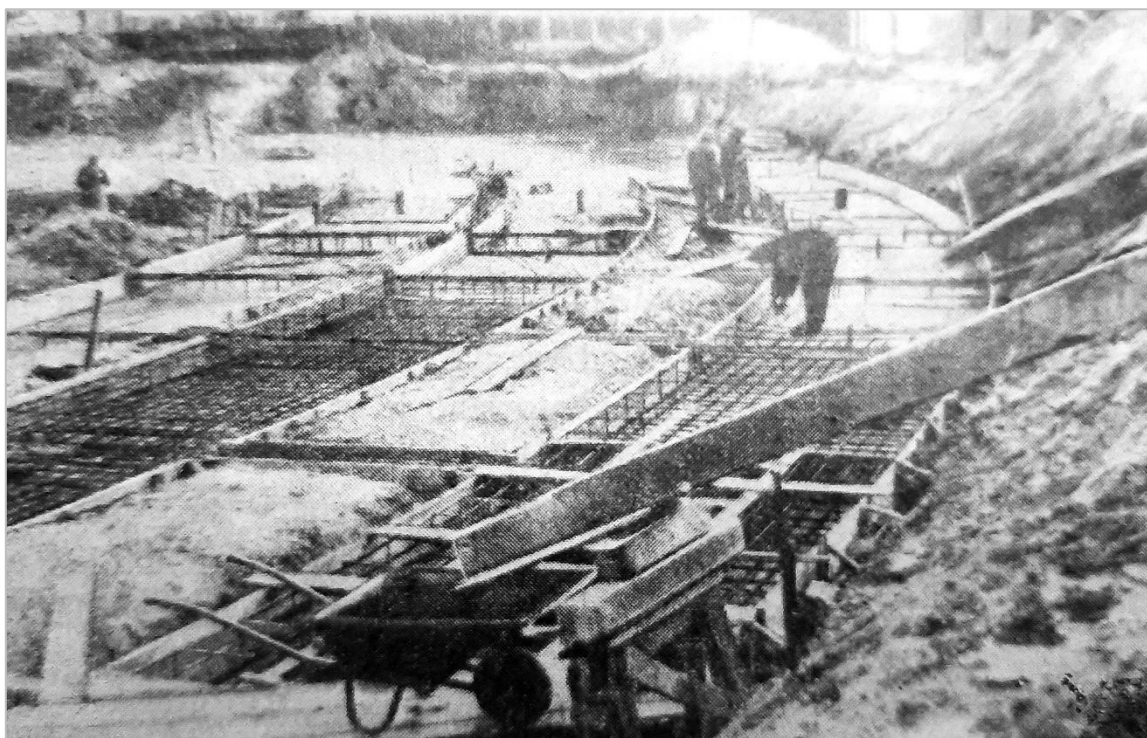
²⁰ Januskiewicz 1976, s. 132.

²¹ *Fundamentowanie* 1988, s. 369–371.

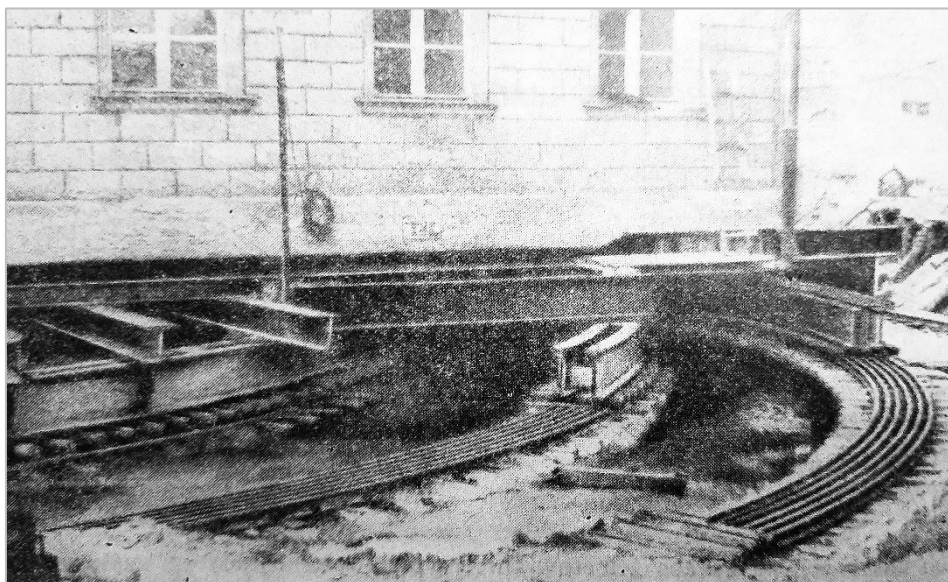
²² Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 39; Januskiewicz 1976, s. 132; Stępiński 1988, s. 301.

²³ *Fundamentowanie* 1988, s. 336.

ncję zabytkową. Najprostsze i najtańsze są przesunięcia po linii prostej: w jednym kierunku (równoległe do pierwotnego ustawienia), skośnie lub w dwóch różnych kierunkach (czyli na przykład na rzucie litery L, przy której konieczna jest zmiana trasy toczenia). Bardziej skomplikowane są przemieszczenia krzywoliniowe, prowadzone wokół osi symetrii obiektu lub wokół punktu wyznaczonego poza środkiem budowli. Po ostatnie z tych rozwiązań sięgnięto w przypadku pałacu Lubomirskich.

82. Przesunięcie pałacu Lubomirskich – montaż ław torowiskowych, 1970, za: *Fundamentowanie 1988*

83. Przesunięcie pałacu Lubomirskich – torowiska, 1970, za: *Fundamentowanie* 1988

84. Przesunięcie pałacu Lubomirskich, 1970, Narodowe Archiwum Cyfrowe

85. Oś Saska – widok na pałac Łubomirskich, fot. A. Barczyk, 2025

3. W stronę współczesności

Na początku lat 70. XX wieku rozważano koncepcje zagospodarowania terenu otaczającego rezydencję stanowiącą odtąd centralny punkt dawnego placu jurydyki Wielopole. Szczególnie interesująco prezentowała się pro-

pozycja pracowni Zygmunta Stępińskiego, zakładająca wytyczenie tuż przy wschodniej fasadzie wnętrza urbanistycznego, okalanego szpalerami drzew. Dzięki obniżeniu terenu o 4 stopnie elewacja pałacowa miała ulec lekkiemu wysmukleniu. Po wschodniej stronie placu Żelaznej Bramy, pod ul. Marszałkowską chciano ulokować przejścia podziemne, ułatwiające przemieszczanie się w kierunku Ogrodu Saskiego bez spowalniania ruchu. Z kolei placyk między zachodnią fasadą rezydencji a Halą Mirowską (zwaną Halą „Gwardii”) miał być zaadaptowany na parking²⁴. Zrealizowano jedynie część propozycji. Z trwałych elementów, sugerowanych już przez Stępińskiego, wymienić można miejsca dla samochodów po stronie zachodniej oraz wschodni, elegancki trakt położony na osi pałacu, otoczony dużą ilością zieleni (il. 85)²⁵. W 2010 roku na placu ustawiono pomnik Tadeusza Kościuszki, stanowiący kopię monumentu projektu Antoniego Popiela, wzniesionego sto lat wcześniej w Waszyngtonie²⁶.

²⁴ Stępiński 1988, s. 302–305.

²⁵ Zachodnia strona kompleksu zatraciła reprezentacyjny charakter i wymaga remontów – szczególnie widoczna jest degradacja nawierzchni oraz architektury Hal Mirowskich, które w pełni zasługują na renowację.

²⁶ Siewierski/Zielonka 2017, s. 13.

Aktualnie użytkownikiem pałacu jest uczelnia medyczna, dzięki czemu jest on utrzymywany w dobrym stanie technicznym. W czasie powojennej odbudowy starano się przywrócić charakter nadany obiektowi przez Jakuba Hempla. Bryła pałacu prezentuje formy klasycystyczne, monumentalne, lecz uwidaczniające dbałość o detal (il. 86–92). Budynek na rzucie prostokąta ma trzy kondygnacje, z których dwie niższe posiadają okna o znacznie większej skali. Elewacja zachodnia, 21-osiowa, ma dwa boczne ryzality obejmujące po sześć osi. W przyziemiu cofniętej partii centralnej drzwi i otwory okienne wstawiono w płaskie wnęki zamknięte łukiem pełnym. Boczne elewacje mają po pięć osi. Najbardziej spektakularnym widokiem na pałac pozostaje strona wschodnia z 17-osiową fasadą i centralnym, 15-osiowym ryzalitem o zaokrąglonych narożach, w których widoczne są dodatkowe, pojedyncze okna. Na osi dostawiono monumentalny ryzalit z dziewięcioma arkadami na parterze i jońską kolumnadą obejmującą oba piętra, dźwigającą belkowanie z gładkim pasem attyki. W efekcie uzyskano na pierwszym piętrze taras, na który wychodzi się przez *porte-fenêtre*. Przyziemie pałacu jest pokryte boniowaniem skonstrastowanym z gładkim licem wyższych kondygnacji. Okna mają wykrój prostokątny, na *piano nobile*

zostały ujęte listwami i zwieńczone trójkątnymi naczółkami, na trzecim piętrze zaś zastosowano jedynie profilowane obramienie. Klasycystyczne formy dopełnia jasna kolorystyka elewacji.

86. Pałac Lubomirskich – fasada wschodnia, fot. A. Barczyk, 2025; il. na s. 133: 87. Portyk pałacu Lubomirskich, fot. A. Barczyk, 2025

88. Portyk pałacu Lubomirskich – przyziemie, fot. A. Barczyk, 2025

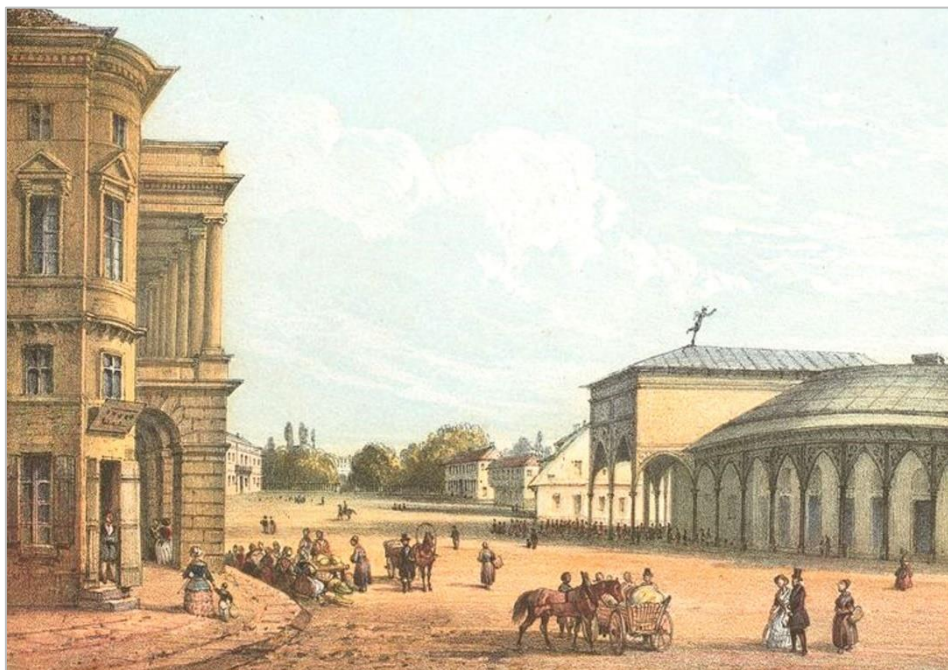
89. Pałac Lubomirskich – detal elewacji, fot. A. Barczyk, 2025; 90. Pałac Lubomirskich – kolumnada, fot. A. Barczyk, 2025

91. Pałac Lubomirskich – klatka schodowa, fot. A. Barczyk, 2025

92. Pałac Lubomirskich – fasada zachodnia, fot. A. Barczyk, 2025

93. Targ za Żelazną Bramą, 1852, fot. domena publiczna

Podsumowanie

Obecny wygląd placu Żelaznej Bramy jest spójny urbanistycznie, lecz młody – liczy niewiele ponad pół wieku. Analiza przestrzeni i samego pałacu Lubomirskich wymagała szerszego spojrzenia na dzieje tej części Warszawy, poczynając od powstania jurydyki Wielopole. Rozwój miasteczka Wielopolskich wiązał się z powstawaniem założeń rezydencjonalnych, z których najciekawszym była siedziba o przyszłym nr. hip. 957. Na początku lat 30. XVIII wieku pałac należał do Johanna Sigmunda Deybla¹, lecz okres jego największej prosperity przypadł na drugą połowę XVIII wieku, czyli na okres przynależności do Lubomirskich². Dzięki aktywności mecenasowskiej kolejnych przedstawicieli rodu rezydencja została przebudowana przez Jakuba Fontanę w duchu późnego baroku³, a następnie za sprawą architekta Jakuba Hempla zyskała klasycystyczny charakter⁴. W książce ukazane zostały też przemiany otoczenia urbanistycznego – powstanie Żelaznej Bramy (której plac zawdzięczał swoją nazwę) i koszar, a także wznoszenie

¹ Jaroszewski 1971, s. 10; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 25; Kwiatkowski 1986, s. 151; Barczyk 2022a, s. 167.

² Bartczakowa 1970, s. 142; Jaroszewski 1971, s. 11; Gajda 2014, s. 33.

³ AGAD, AGW, sygn. 113, s. 12–13; Bartczakowa 1970, s. 142–143.

⁴ *Katalog* 1967, s. 201–202; Jaroszewski/Rottermund 1974, s. 31.

obiektów handlowych – Gościnnego Dworu⁵ i Hal Mirowskich⁶. Dla zrozumienia współczesnej formy i lokalizacji pałacu Lubomirskich konieczne było prześledzenie losów powojennych: odbudowy, poszukiwania nowych funkcji i wreszcie spektakularnej relokacji budynku.

94. Relikty zabudowy Wielopola na współczesnej mapie satelitarnej: A. Pałac Lubomirskich; B. Hale Mirowskie; C. Koszary, fot. domena publiczna, oprac. A. Barczyk

⁵ Wejnert 1848, s. 195; *Ilustrowany przewodnik* 1893, s. 174; Szwankowski 1963, s. 284; Stępiński 1988, s. 279.

⁶ Hale 1901a, s. 461; Hale 1901b, s. 947; Jazgar 1953, s. 10; Omilanowska 2004, s. 147–162; Omilanowska 2008, s. 221–222; Dziubiński 2020, s. 99–103.

Wielopole pozostaje jednym z przykładów oddziaływania dawnych jurydyk na współczesną urbanistykę Warszawy⁷. W topografii tej części miasta widoczne są relikty dawnej zabudowy – do najlepiej zachowanych obiektów architektonicznych należą: Hale Mirowskie, fragmenty koszar i sam pałac Lubomirskich (il. 94).

⁷ *Wielkomiejski rozwój* 1973, s. 22.

Aneksy źródłowe

Aneksy źródłowe zostały opracowane zgodnie z zasadami sformułowanymi w *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* z 1953 roku, autorstwa Kazimierza Lepszego. Zmiany objęły zapis takich słów jak na przykład „różnemi” (po korekcie: „różnymi”), „galerya” (po redakcji: „galeryja”). Wielkie litery występujące w środku zdań zostały zamienione na małe. Wprowadzono też niezbędne znaki interpunkcyjne, ułatwiające lekturę bardziej zawiłych partii tekstu. W ukośnikach dodano zapiski widniejące na marginesach dokumentów. W pierwszym z aneksów konieczna była zmiana kolejności fragmentów, które na oryginalnych kartach podano niekonsekwentnie (między opisy sal wstawiono inną, chronologicznie późniejszą część deskrypcji).

1.

Opisanie pałacu warszawskiego z meblami, apparencyjami onegoż di[ebus] 4ta Oc[to]bris 1754 Anno

Inwentarze pałacu Antoniego Lubomirskiego w Warszawie
AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 105.

[s. 1]

Galeryja przed pałacem dolna, w której z obudwóch stron latarnie same przez się szklane, z kagankami i przykrywałami blaszanymi, całe – 2.

Z galeryji drzwi do sieni pierwszej podwójne z zamkiem wewnętrznym i okuciem pobielanym, gdańskim w swej należyłości.

W sieni okien z okiennicami poczwórnymi wewnętrznymi należycie okutymi, w których szyba jedna stłuczona – 2.

Nad drzwiami okno całe, z prętami żelaznymi – 1.

Wkoło sieni ław stolarskich, malowanych – 8.

Latarni z kagankami, takich jako i pierwsze – 2.

Drzwi do drugiej sieni z zamkiem i okuciem jako i pierwsze, w której to drugiej sieni okien bez okiennic – 2.

Latarni z kagankami ut supra – 2.

Z teje sieni na dziedziniec drzwi także podwójne, z zamkiem i okuciem ut supra.

Listew do wieszania moderunku – 2.

Drzwiczek żelaznych do dwóch pieców – 2.

Łopata żelazna – 1.

Schody na górę, w których poręcz po jednej stronie żelazny [sic!] z balasami na gzymsach i z gałkami złożonymi.

Lektyka trypą czerwoną wybita, z materacem takimże i trzema taflami takimiż, tudzież z pasami i drągami do niej należącymi – 1.

Appartamenta dolne

W pierwszej sieni na lewą rękę idąc pokój, do którego drzwi podwójne, z zamkiem i okuciem gdańskim.

W tym pokoju okien całych z okiennicami poczwórnymi, wewnętrznymi, należycie okutymi – 3.

Piec gdański cały, z dwoma gałkami. Sufit bal[i]kiem wsparty.

Lusterek zwierciadlanych sześć – 6.

Obicia saskiego zieloną farbą na płótnie wybijanego, brytów – 14.

Portretów królewskich suchymi farbami malowanych, za szkłem, w ramach złożonych – 2.

Portretów wulkanowych – 2.

Portret Syzyfusa grającego – 1.

Portretów cztery części roku wyrażających – 4.

Portret białogłowy z trojgiem dzieci – 1.

Portret bogini spuszczałcej się w obłoku do śpiącego – 1.

Portret Wenery zatrzymującej myśliwego – 1.

Portretów historyję Achleona reprezentujących – 2.

Portret gwałcącego – 1.

Portret nad kominem nieboszczyka króla¹ – 1.

Portretów nad drzwiami, lanszaft [sic!] z różnym bydłem – 2.

Portret Hieromancisty – 1.

Portretów kucharek komplementujących się – 2.

Portret, w jednej koszuli skuloną od zimna osobę reprezentujący – 1.

Portret osoby wypuszczonego ptaszka łapiącej – 1.

Portret staroświecką sztuką malowany, Wenery – 1.

Portret wyrażający pijaków i kostyrów² zabijających się – 1.

Obraz ad instar świętego Sobestyana [sic!] – 1.

Obraz ad instar Narodzenia Pańskiego – 1.

In summa portretów w tym pokoju – 27.

[s. 2]

Z tego pokoju komunikacja do drugiego przez drzwi podwójne, z zamkiem i okuciem jako i inne. W którym okien całych, bez okiennic – 3.

¹ August II Mocny.

² Kostera *vel* kostyra – szuler, grający w kości.

U dwojga tylko firanki podwójne, płócienne, na żelaznych prętach. Piec gdański o trzech gałkach, cały.

Drzwi do drugiej sieni podwójne, z zamkiem i okuciem gdańskim.

Kanapa trzcinkowa, płótnem zielonym w siedzeniu obita – 1.

Krzesel burgatelą³ czerwoną obitych – 6.

Przepierzenie szpalerowe podwójne i obicie także, którego to robionego szpaleru sztuk – 13.

Szpaleru zaś malowanego, bryt – 1.

Portret nad kominem, lanszaft z kwiatami i papugą – 1.

Stolik zielonym suknem obity, stary, bez szuflady – 1.

Drzwi w przepierzeniu pojedyncze, na zawiasach, z zasuwką i haczkami prostymi.

Sufit cały.

Z tego pokoju drzwi do pokoju panieńskiego, z zawiasami, klamką, antabką, zasuwką i haczkami prostymi.

W tym pokoju okien całych z okiennicami podwójnymi zewnętrznymi i wewnętrznymi, należycie okutymi – 2.

Piec gdański z czterema gałkami i drzwiczkami żelaznymi.

Stół stolarską robotą – 1.

Dzwonek na drucie do góry idącym.

³ Burkatela, burgatela *vel* brokatela – ciężka, gruba tkanina dekoracyjna, najczęściej półjedwabna.

Sufit cały.

Z tego pokoju drzwi do gabinetu, z prostymi zawiasami, klamką i haczkami, w którym gabinecie okno całe [z] zewnętrznymi i wewnętrznymi okiennicami, należycie okutymi – 1.

Szafka z dwoma drzwiczkami nowa i nowo okuta ze wszystkim. Drzwi z klamką, haczkami i zawiasami, tudzież schody na górę. Item drzwi do sionek, także należycie okute, w których sionkach okienko małe, całe i drzwi na dwór, należycie okute.

Appartament drugi dolni [sic!]

W prawą rękę idąc z pierwszej sieni pokój, do którego drzwi podwójne w porządku, tak jako i wszystkie, z zamkiem i okuciem.

W tym pokoju okien całych z okiennicami poczwórnymi, wewnętrznymi, należycie okutymi – 3.

Piec gdański, z trzema gałkami, cały. Sufit cały.

Zwierciadło wielkie w ramach snycerskich, złożonych, na sznurze [w]stążką czerwoną otaśmowanym – 1.

Luster zwierciadlanych z lichtarzami pobielanymi, z tych jedno stłuczone – 4.

Obraz włoski, ścięcie świętego Jana reprezentujący – 1.

Portret Kupida do serca Wenery strzałą godzącego – 1.

Portret przy nim duży, historyję jakąś na wodzie prezentujący – 1.

Portret mamki z dziecięciem – 1.

Portret Flory bogini, czyli element ziemi – 1.

Portretów lanszaft z różną zwierzyną – 2.

Portretów kąpiących się alias element wody – 3.

Portret czytającego list przy świ[e]cy – 1.

Portret Bachusa – 1.

Portret bogini Ceres alias lato – 1.

Portretów lanszaft z kwiatami i owocami różnymi – 3.

Portret Europy na leżącym wole siedzącej i onego w kwiatki ubierającej – 1.

Portret pi[j]acki – 1.

Portret Persa – 1.

Portret iskającej się przy świ[e]cy – 1.

Portretów w ramach złożonych, karczemną sztukę grających i skaczących reprezentujący – 1.

Portretów reprezentujących w cudzoziemskim stroju osoby – 2.

Portret Febusa⁴ przy nogach leżącej bogini, drzewka przez kryształ palącego alias element ognia – 1.

⁴ Febus – Apollo.

Portret bogini papugę na palcu trzymającej albo element powietrza – 1.

Portret złoto w ogniu polerujących alias Midasa⁵ – 1.

In summa portretów w tym pokoju – 27 [sic!].

[s. 3]

Z tego pokoju komunikacja do drugiego przez drzwi podwójne z zamkiem i okuciem należytym będące, do którego to pokoju wchód z sieni drugiej; na prawą rękę idąc przez drzwi podwójne z zamkiem i okuciem należytym będące do sionki maleńkiej, w której okno jedno całe bez okiennicy.

Z tejże sionki wchód do piwnice [sic!] przez drzwi podwójne z zamkiem wewnętrznym i okuciem należytym. Drugie zaś drzwi podwójne, w tymże porządku co i pierwsze, do pokoju.

W którym piec gdański, z trzema gałkami, cały.

Okien całych bez okiennic – 2.

Sufit porysowany i zagięty nad piecem.

Portret Lukrecji mieczem przebitej – 1.

Portretów męskich – 2.

Portretów białogłowskich – 2.

Portretów cieniowych, z osobami starymi – 3.

⁵ Midas – król Frygii, które wedle przekazów mitologicznych dotknięciem przemieniał przedmioty w złoto.

Portretów lanszaft [sic!] z różnymi kwiatami, fruktami, drzewami i osobami – 6.

Portret Syzyfusa grającego – 1.

Portret grającego na [h]arfie – 1.

Portret pi[j]acki i kosterski – 1.

In summa portretów w tym pokoju – 17.

Z tego pokoju drzwi do garderoby pojedynkowe, okute okuciem prostym i z zamkiem.

W której to garderobie okien całych z okiennicami wewnętrznymi i zewnętrznymi, należycie okutymi – 2.

Piec saski z drzwiczkami żelaznymi, na słupkach kamiennych.

Sufit cały.

Przy kominie blacha dla dymu spuszczone, z garderoby idąc drzwi pojedynkowe z zamkiem i okuciem należytych do gabinetu, w którym okno całe z okiennicami podwójnymi wewnętrznymi i zewnętrznymi. – 1.

Drzwi z tegoż gabinetu bez zamka, okute i schody na górę. Drzwi drugie do sionek okute, bez zamka także; z sionek drzwi na dziedziniec okute, po prostu, bez zamka.

Appartamenta górne

Z sieni drugiej idąc na górę po schodach poręcz z jednej strony ut supra żelazne, z drugiej na hakach żelaznych drewniane, przy których schodach dwie kuny w murze na

lampy. Tandem sionki, w których szylwach⁶ staje, w tych okno, w którym szyba stłuczona – 1.

Portretów lanszaft dużych, z kwiatami i fruktami różnymi – 4.

Portretów lanszaft z różnymi bydlętami – 2.

Portretów małych w ramach złożonych, także lanszaft z kwiatkami – 2.

Z tych sionek jedne drzwiczki, z zamkiem i okuciem należącym na trzecie piętro.

Drugie drzwi duże podwójne, z zamkiem i okuciem, i gałkami mosiężnymi do sali, w której okien dużych w ołowniu, w nich szyba stłuczona – 6.

Okien mniejszych w górze, całych – 6.

Pieców żelaznych w kominach – 2.

Portret królowej⁷ nad lewym kominem – 1.

Nad prawym portret króla⁸ – 1.

Portretów uniform większych nad drzwiami – 4.

Portretów uniform mniejszych nad oknami – 4.

Te wszystkie w ramach złożonych, fugowanych.

In summa portretów na sali będących – 10.

⁶ Szylwach *vel* szyldwach – strażnik, wartownik.

⁷ Maria Józefa z Habsburgów.

⁸ August III Sas z dynastii Wettynów.

Lustr kryształowych, na sznurach zielonymi [w]stążkami otaśmowanych, pośrodku wiszących, w których zawiera się lichtarzów 32, a z tych stłuczonych jest 4 – 2.

Lustr ściennych, potrójnych – 16.

Lustr podwójnych, takichże – 12.

In summa lustr na sali będących – 30.

Te wszystkie lustra są blaszane, połączane.

[s. 4]

Stolików bzowych, z pokrowcami skórzanymi – 2.

Stolików jaścinowych, woskowanych – 3.

Stolików dębowych składanych, suknem zielonym prostym obitych, z szufladami – 2.

Stolik dębowy we troje składany, suknem saskim dobrego gatunku obity, z galonkiem złotym wkoło, w którym stoliku dwie szuflady z zamkami wewnętrznymi i srebrnymi przy sercach blaszkami – 1.

Stół bankowy, suknem zielonym obity – 1.

In summa stolików na sali będących – 9.

Krzesel trzcinkowych, trypą zieloną obitych, całych – 24.

Do tejże sali należy ław z poręczami, suknem czerwonym obitych – 6.

Sukna także na posadzkę do tańca, którego łokci [sic!].

Drzwiczki malowane podwójne, z obydwóch stron u chórków muzycznych, z zawiasami i okuciem należytym.

Sufit, boazeryje i sztukateryje wszystkie całe.

Galeryja na facjacie pałacu z sześćcio[ma] geniuszami drewnianymi, herby i insygnia trzymającymi, blachą białą wybita, żadnej reparacyji nie potrzebująca.

Appartament JO. Pana

Na lewej ręce sali drzwi podwójne z zamkiem francuskim, mosiężnym i z zawiasami połączanymi.

W tym pokoju lustro kryształowe z sześćcio[ma] esami, na środku wiszące, całe – 1.

Zwierciadeł w ramach także zwierciadlanych, na sznurach [w]stęgą czerwoną otaśmowanych, z których jedno nadtłuczone samo – 2.

Ramy zaś u obydwóch ponadtłukiwane.

Okien całych, u których firanki z płótna podgórskiego na listwach drewnianych – 3.

Obicia szpalerowego włóczkowego, sztuk – 7.

Stolików z szufladami, w których po cztery szuflady z blachami mosiężnymi, u pierwszych zaś szuflad i antabki są mosiężne, także i po bokach znajdują się – 2.

Kanapa trypą karmazynową wybita, nowa, w której poręcz złupany [sic!] – 1.

Krzesel takichże, całych – 6.

Krzesel z poręczami, w siedzeniu tylko trypą czerwoną obitych – 2.

Krzesel trypą takąż wybitych – 12.

In summa krzesel w tym pokoju i z kanapą – 21.

Boazeryje i drzwi wszystkie w tych pokojach złożone po fugach, całe i dobre, tudzież i sufit cały. Piec gdański dobry. Z tego pokoju drzwi podwójne z klamkami i zamkiem mosiężnym francuskim do pokoju drugiego, w którym okien całych z firankami płóciennymi – 2.

Obicia burkatelowego zielonego, brytów – 35 ½.

Które obicie listwami złożonymi przybite.

Portretów w złożonych ramach, lanszaft – 2.

Portret JO. Pani za szkłem, suchymi malowany farbami – 1.

Zwierciadło wielkie w ramach złożonych – 1.

Stolik marmurowy, w którym dwie szuflady z zamkami bez kluczków i antabkami mosiężnymi, nóżki także, po końcach mosiądzem okute wszystkie cztery – 1.

Stolik do pisania, skórą czarną obity, z listwą wkoło mosiężną i trzema zamczystymi szufladkami, i czterema nóżkami, mosiądzem także okowanymi – 1.

[s. 9]

Appartament JO. Pani⁹

Po prawej ręce sali drzwi podwójne z zamkiem mosiężnym francuskim do pierwszego JO. Pani pokoju, w którym okien trzy całych, z firankami karmazynowymi, kitajkowymi – 3.

Obicia adamaszkowego karmazynowego, brytów – 28.

To obicie listwami pozłacanymi przybite.

Zwierciadeł dużych w ramach pozłacanych, na sznurach [w]stęgą karmazynową otaśmowanych – 2.

Pod którymi stoliki snycerską robotą, orzechowo malowane, z[e] sztukateryją złoconą, na dwóch nóżkach.

Zwierciadeł arkuszowych, w ramach pozłacanych uniform – 4.

Przy których esów mosiężnych z lichtarzami – 8.

Zegar wielki ści[e]lnny z postumentem w tarczy.

Stolików składanych we dwoje, suknem zielonym prostym obitych – 2.

Kanapa adamaszkiem karmazynowym obita – 1.

Krzesel adamaszkiem karmazynowym wybitych, dobrych i nowych – 12.

Na to wszystko pokrowce jednakowe z wrocławskiego, czerwonego płótna.

⁹ Fragment zanotowany na stronie 9, przeniesiony w niniejszym aneksie dla zachowania właściwej kolejności opisu.

Piec biały polewany, z trzema gałkami, nowy.

Wilczków z mosiężnymi gałkami, w kominku – 2.

Boazeryje złożone, dobre i całe; i sufit także.

Z tego pokoju drzwi podwójne do pokoju drugiego, z zamkiem i okuciem takim jako i pierwsze, w którym pokoju:

Okien całych z firankami kitajkowymi, karmazynowymi – 2.

Obicie makat turecki, na karmazynowym dnie, którego brytów – 25.

Portretów lanszaft, w złożonych ramach – 3.

Zwierciadło nad kominem, w ramach snycerskich, złożonych, całe, w tafla – 6.

Zwierciadło drugie wielkie, także w ramach pozłacanych, całe – 1.

Pod którym stolik, tak jako i w pierwszym pokoju.

Zwierciadeł arkuszowych w ramach złożonych – 2.

Przy których esów z lichtarzami, mosiężnych – 4.

Kanapa materyją turecką karmazynową z deseniem srebrnym obita – 1.

Krzesel takąż materyją obitych, na które wszystkie pokrowce płócienne, czerwone – 6.

[s. 10]¹⁰

Szafa na książki i papiery, do której drzwi z zamkiem wewnętrznym, z fugami i zawiasami złożonymi – 1.

Ekran do komina kitajkowy, biały z deseniem malowanym – 1.

Mieszek paryski – 1.

Wilków żelaznych z gałkami mosiężnymi – 2.

Portret za szkłem JO. Pana, suchymi farbami malowany – 1.

W tymże pokoju alkowa, w której łóżko drewniane podwójne – 1.

Do tego łóżka należy kotara, kapa i płotki. Co wszystko jest z makaty tureckiej, tak jako i obicie.

In super w głowach tejże makaty, kitajką karmazynową podszytej, pod które się zsuwają firanki karmazynowe, kitajkowe, wkoło łóżko zasłaniające, brytów – 2.

Posadzka cała suknem czerwonym gierlickim obita.

Boazeryje złożone, tudzież sztukateryje nad kanapami w obydwóch pokojach snycerskie, poślacane.

Stolik zielonym suknem obity – 1.

Z tego pokoju drzwi z zamkiem do gabinetu, w którym okno całe – 1.

¹⁰ Fragment zanotowany na stronie 10, przeniesiony w niniejszym aneksie dla zachowania właściwej kolejności opisu.

Stolik skórą czerwoną obity, z firanką płócienną, niebieską farbą wybi[j]aną – 1.

Ten gabinet obiciem saskim obity, alias na płótnie białym desień niebieski, którego jest brytów – 20.

Taboretów burkatelą czerwoną obitych – 2.

Z tego gabinetu drzwi bez zamka do garderoby, w której okno tafłowe – 1.

Stolik i szafka bez żadnego obicia i okucia – 2.

Latarnia z kagankiem i nakrywadłem blaszanym – 1.

Trzecie piętro

Z wyżej wymienionej, gdzie szylwach staje sionki, przez drzwi opisane przeszedłszy na schody, których jest dwoje i nad nimi okno dla widoku w ołowiu całe, jest chórek muzyczny, z którego drzwi z zamkiem i okuciem porządnym do pokoju, okien trzy w ołów oprawne, z okuciem, przy dwóch kwaterach otwieranym. Piec zepsuty przez drzwi-czek [sic!] kaflowy. Dymnik od tegoż pieca do komina blaszany, z[e] swego miejsca wyjęty. Sufit cały. W tym pokoju czworo schowania pod dachem, do których trojga drzwi, na hakach i zawiasach, przy tychże wrzeciędzie i haczki, do czwartego drzwi nie dostaje. Z tegoż muzycznego chórk schodów dwoje na galeryję, która na czwartym piętrze. Drzwi ma spuszczone z zawiasami i wrzeciędzem, wybita blachą białą, poręcze wkoło drewniane, z balasami i rynny

blaszane. Z galeryji tej drzwi podwójne z zawiasami i wrzeciędzem na strych sali, w którym okien dwie, jedno w facjacie całe, drugie na dwoje przełamane i z miejsca swego wyjęte leży na strychu. Tamże leży okno od wystawki, której się [sic!] dobre i całe w ramach i ołowiu. Z tegoż strychu drugie podwójne drzwi na drugą galeryję, która we wszystkim taka jako i pierwsza. Z tej drzwi na dół spuszczone z zawiasami i wrzeciędzem, którędy wchodzi się do pokoju przez schody, pod którymi drzwi okute z haczkem do chórkmu muzycznego. Po końcu schodów równo z chórkmem przepierzenie z tarcic do pokoiku, w którym [s. 5]

przepierzeniu drzwi nowe bez żadnego jeszcze okucia w osobności. W tym pokoiki okien trzy tak jako i pierwszym ut supra. Piec kaflowy zielony z drzwiczkami żelaznymi i trąbą żelazną do komina prowadzoną dla odchodu dymu. Schowania pod dachy czworo, dokąd u trojga drzwi z zawiasami i hakami, bez zamknięcia innego, u czwartego drzwi z zawiasami do przyprawienia, bez haków. Sufit i podłoga całe.

Officyny

Dziedziniec cały nowo brukowany, z którego po prawej ręce od pałacu poprzeczna officyna, do tej od końca stajni drzwi z zawiasami, klamką i haczkem, przez które przesze-

dłszy sionka. Z tej zaś drzwi jedno na prawą rękę do izby, do której prostym okute okowem należycie z zasuwą żelazną i klamką. W tej okno jedno w ołowiu całe, piec zielony kaflowy, komin popsowany do reparacyji, z którego palą w piecu przez drzwiczki żelazne. Tam stół stolarski na nogach krzyżowych. Z tej izby drzwi do alkierza, okute także po prostu. W alkierzu okno jedno poprzeczne, całe w ołowiu. Na lewą rękę z sionki drzwi z takimże okowem, jako i pierwsze, do drugiej izby sekretarskiej, która jest z alkową. Ma w sobie okien dwoje w ołowiu całych, jedno o czterech, drugie o dwóch kwaterach. Piec saski z drzwiczkami żelaznymi, stół prosty na nogach krzyżowych. Sufit cały i podłoga dobra.

Brama murowana z drzwiami podwójnymi na zawiasach, okutymi należycie, w których drzwiach fortka [sic!] na zawiasach z klamką i wrzecion[d]zem. W tej bramie po prawej ręce drzwi okute prostym okowem do sieni, w której okien dwie w ołowiu, całe, z sieni drzwi jedno z zamkiem wewnętrznym, z klamką i okuciem należyty do izby, w której okno jedno w ołowiu całe, drugiego zachodzi [sic!] połąć z alkowy stancyji sekretarskiej ut supra. Piec gdański nowy, komin dobry, sufit cały, tamże krzesło trzcinowe z poręczami, płótnem tylko obite. Z tejże sionki drugie drzwi do kuchenki, w której schowanie jest, alias spiżarka za-

mczysta z drzwiami okutymi należycie. Z tejże sieni schody na górę, do skarbcu, z drzwiami zamczystymi, należycie okowanymi, po których wszedłszy na górę skarbiec na bramie będący, do którego drzwi podwójne żelazne, z zasuwami czterema i rygłem do kłódki, która jest duża. W tym skarbcu okno jedno duże, drugie małe, w ołowniu obydwie. Szafek dwie, listwów z kołkami dwie. Szaragi etc.

Z drugiej strony w bramie, na dole po lewej ręce drzwi do magazynu, z wrzeczadzami i okuciem należyty. W tym magazynie [sic!] okien dwie w ołowniu całe, z dębowymi kratami. Stąd wyszedłszy w dziedziniec, po koniec izby magazynowej, drzwi podwójne, okute należycie do oficyn, za którymi sionka, w której nad drzwiami okno w ołowniu, z tejże kuchenka, drzwi inszych z przepierzenia potrzebująca, z zawiasami jednak dobrymi. W tejże sionce loch na warzywa z drzwiami spuszczanymi i zamczystymi, na zawiasach, z wrzeczadzem, także schody zamczyste na górę. Po prawej ręce stancja marszałkowska, w której drzwi okute, z klamką, zasuwką i wrzeczadzem. W tej okien w ołowniu dwie z kwaterami podwójnymi, okowanymi. Piec gdański, z trzema gałkami. Komin murowany, stragarz na belkach. Ław dwie, z tej izby drzwi zabite do magazynu, z klamką i wrzeczadzem, okute.

Po lewej stronie z sionki izba kredensowa, do której drzwi z klamką, zasuwką, na zawiasach i [z] wrzeciędzem. W tej izbie okien dwie, w ołowiu całe. Piec zielony prosty, kominiek nadpsuty, stół wielki na nogach stolarskich. Szafa o trzech półkach, malowana biało. Z tejże izby drzwi z podobnym okowem jako pierwsze do izby kuchmistrzo[w]ski-[ej] zabite, ut informus. Stąd wyszedłszy dziedziniec, po prawej ręce budynki kuchenne, w pośrodku przed kuchnią obudowanie z tarcic, pod dachem czerwono malowanym, w którym drzwi na zawiasach, bez zamknięcia. Stąd zaś drzwi do kuchni podwójne, okute należycie. Okien w kuchni dwie, trzecie nad drzwiami, w ołów oprawne. Stołów do roboty pod oknoma dużych dwa. Ognisko murowane, nad którym komin murowany na czterech słupach murowanych, nad dach wyprowadzony, pieców alias przymurków kuchennych, cztery, rządowych.

Wilków żelaznych na kuchni dwa, okładzin dwie. Z kuchni po prawej ręce izba do roboty kucharskiej, do której drzwi z okuciem należyty. W tej izbie okien w ołów oprawnych dwoje, piec mały zielony z dymnikiem blaszanym. Stolnica długa, druga krótka. Stolniczek także do noszenia półmiseków dwie. Ex opposito drzwi od kuchni są drzwi

[s. 6]

do stancyji kuchmistrzowskiej, podobnie jako i inne okowane. W tej izbie okienko poprzeczne, w ołów oprawne, piecyk mały zielony, z drzwiczkami żelaznymi i trąbą blaszaną do odchodu dymu, wprawioną przez okno. Stragarz podparty. Stąd drzwi do izby kredensowej z okuciem jako i inne, zabite, stolik prosty i stolnica.

Z izby kucharskiej na boku izba cukiernicza, do której drzwi z okuciem jako i inne, a w tej okno więcej jak wpół zamurowane, w ołów oprawne, z okiennicami podwójnymi, okutymi należycie. Piec kaflowy zielony i kominiek murowany. Stół wielki stolarski, tamże alkierz, do którego drzwi z okuciem jako i inne, z wrzeczadzem do zamykania na kłódkę, w którym okno jedno także więcej jak wpół zamurowane, z kratą. Stół duży stolarski. Wróciwszy do kuchni po drugiej stronie izba piekarska, do której drzwi z okuciem jako i inne. W tej okno jedno w ołów oprawne, drugie tarcicami zabite. Stół długi do roboty, piec prosty kaflowy z trąbą blaszaną od dymu. Tamże loch, do którego spuszczone drzwi na zawiasach, ze skoblem. Stąd izba piekarniana druga, do której drzwi z okuciem jako i pierwsze, w tej okienko małe w ołów oprawne. Stół prosty, pieców piekarskich murowanych dwa. Z tej spiżarnia, do której drzwi z okuciem jako i inne i z wrzecion[d]zem do kłódki, w której okien małych

poprzecznych [sic!] dwoje, półek dużych trzy i grząd dwie. Wyszedłszy z dziedziniec przed kredensową izbą i kuchenną studnia w zapi[e]rzeniu, pod dachem czerwono malowanym, dobrze ocymbrowana, nad którą koło wielkie palczaste do ciągnięcia wody. Wiadro obręczami żelaznymi opasane, z obłąkiem i liną. Dalej pod oknoma magazynowymi ad instar lochu węglarnia, do której drzwi spuszczone na zawiasach, z wrzeciędzem do zamykania, podwójne. Ex opposito kuchennych budynków po drugiej stronie pałacu i oficyn stajnia na koni dwadzieścia, z[e] żłobami, jastami i drabinami, tudzież z podłogą porządną, do której drzwi podwójne z okuciem należytym i klamką. Okien małych w tej stajni sześć, w ołów poprawne. Po prawej ręce dwie masztarni[e] z oknami dwoma w ołowiu, z kratami żelaznymi i drzwiami dwojgiem, okutymi. Na lewej zaś stronie wozownia z dwojgiem wrót podwójnych w kunach żelaznych, chodzących z drągami i klamrami do zamykania. Z tejże stajni, ex opposito drzwi wchodnich, drzwi podwójne na zawiasach z klamką i wrzeciã[d]zem do wozowni, gdzie jest schowanie na drwa suche. Stamtąd wrota podwójne na zawiasach z wrzecion[d]zem i klamrami, tudzież drążkiem do zakładania na dziedziniec parkanem tarcic, od rogu pałacu do rogu cudzego parkanem wyłożonym, w którym parkanie do wyjazdu i wjazdu wrota na gościniec, na zawiasach

z wrzecion[d]zem i kłódką do zamykania. Apropo tego parkanu, po drugiej stronie, od rogu pałacu do rogu officyn oprowadzony takiż parkan przed oficynami, w którym drzwi małe na zawiasach z zamkiem wewnętrznym na dzie[dzi]nczyk, pod oknami oficyn panieńskich będący.

Rzeczy zostające

W pokoju JO. Pani w szafce

Szkatuła czerwona skórą oklijona, z zameczkiem, blaszką i wrzecion[d]zkiem mosiężnymi, przy wieku z antabką mosiężną, intus kitajką czerwoną wybita u wi[e]rzchu na bawelninie, w spodzie wyklejona, z porcynełami, w której:

Porcynele

Dzbanuszek na trzech nuszkach [sic!] różnie malowany, od spodu rurka z głową mucykową dla sączenia pozłocistą, u wi[e]rzchu kwiatek odklejony – 1.

Dzbanuszek z rączką i przykrywadłem wklejonym – 1.

Czareczka w serce, z wieczkiem wklejonym – 1.

Filiżanek z uszkami – 2.

Filiżanek obszerniejszych – 2.

Flaszeczka od herbaty, ze śrubką – 1.

Spodów od filiżanek – 2.

Łyzeczek do herbaty – 2.

[s. 7]

Szkatułka czarna chińska, z[e] złotymi kolorami, w której cztery takichże skrzyneczek, w tych znajduje się sztonów wszy[s]tkich.

Rybek perłowo macicznych – 80.

Kwadratowych tegoż gatunku – 20.

Okrągłych tegoż gatunku – 8.

Szkatuła czarna chińsko malowana pomniejsza, z czterema takimiż skrzynkami, a w tych znajduje się sztonów kościanych w kijki, w kwadrat i okrągłych wraz wszy[s]tkich – 100.

Szkatułka biała, malowana, chińska, z czterema takimiż skrzyneczkami, a w tych znajduje się sztonów kościanych w kijki, kwadratowych i okrągłych wraz wszy[s]tkich – 140.

Na dole krzesełek parysk[im] płótnem obitych, z poręczami, w pokrowcach czerw[o]nych – 6.

W skarbcu

Materac bogaty, na dnie ciemnym w złote kwiaty – 1.

Wał tegoż garnituru – 1.

Zwierciadło wielkie stłuczone, w ramach pozłacanych – 1.

Zwierciadło kwadraste z ramami kryształowymi i koroną, stłuczone – 1.

Portret Graffa Brüchla¹¹ za szkłem, w ramach złocistych – 1.

Portret Graffowy¹² samej – 1.

Portretów starych – 2.

Sztuczka mała, malowano szaro - 1.

Sztuczka iterum w ramach pozłacanych - 1.

Sztuczki iterum dwie, w ramach czarnych w kwiatki pozłociste – 2.

Obrazów pomiernych w ramkach czarnych w kwiatki wyzłacane – 2.

Obraz na blejtramie S. Pawła – 1.

Obraz na blejtramie S. Maryi Magdaleny – 1.

Obrazów lanszaft mały arkuszowy, kozieł malowany – 1.

Lanszaft mężczyzny, kobity [sic!] i cyrulika, trochę sporszy – 1.

Portret papieski – 1.

Portret Ś.P. w[ojewo]dy sandomi[e]rskiego – 1.

[In summa] no 16

Statua za szkłem, króla Imci. Augusta II¹³ – 1.

Płótna woskowanego zielonego, fladowanego, sztuk – 4.

¹¹ Minister Heinrich von Brühl (1700–1763).

¹² Brühl Maria Anna z von Kolowratów-Krakowskich.

¹³ August II Mocny z dynastii Wettynów.

Paczka z[e] świ[e]cami olbrotowymi¹⁴, w której:

Świ[e]c olbrotowych małych, kop. 2, sztuk – 34.

Świ[e]c większych takichże, sztuk – 26.

Szorów tombakowych pozłocistych, paryskich – 6.

Mu[n]sztuków z cuglami, taśmami i czubami – 6.

Item lice do tychże z taśmy niebieskiej, wełniane – 1.

Szorów z mosiądzem białym, posrebrzanych – 6.

Item mu[n]sztuków takichże z cuglami i czubami, licami, ze srebrem przerabianych – 6.

Lice wełniane niebieskie i kwastów [sic!] do nich – 24.

Latarnie trzyganiaste ze szkłem – 2.

Haków żelaznych, długich – 3.

Płótno stare od obwijania szorów – 1.

Ram wielkich, snycerską robotą, wyzłacanych – 2.

Listewek pozłacanych od obicia, kawalców – 26.

Lustro małe kryształowe, stłuczone, z lichtarzykiem – 1.

Lustro kryształowe stare, niecałe – 1.

Okien od karety granatowej, trypowej – 4.

[s. 8]

Materacyków w aksamicie zielonym, z galonkiem złotym – 2.

Przegródka zewnątrz karety do siedzenia, z galonkiem – 1.

¹⁴ Olbrot (łac. cetaceum) – tłuszcz z głowy kaszalota, wykorzystywany do produkcji mydła, świec, maści i leków,

Kap z płótna zielonego od karety aksamitnej, zielonej – 7.

Markizów drelichowych – 2.

Szpaler stary, wielki – 1.

Kawałki szpalerów starych – 7.

Kufer gdański czterograniasty, zielony, bez zamków – 1.

Blach mosiężnych z herbami, od karety – 4.

Pochodni białych, wapnem pobielanych, trzy, bo trzy
wzięto na wyjeździe – 3.

Siekiera – 1.

Piła ręczna do porznięcia drzewa – 1.

W piwnicy

Wina szampańskiego, butelek – 16.

Wina burguńskiego [sic!], butelek – 32.

Wina ryńskiego [sic!], butelek – 16.

Wina węgierskiego mieszanego, dobrego, butelek – 5.

Wina węgierskiego mieszanego, podlejszego, butelek – 8.

Szkło

Butelek czarnych, próżnych – 103.

Butelek małych – 9.

Butelek z oliwy – 5.

Karafinek z toporami – 6.

Karafinek płaskich na wodę – 16.

Butelek stołowych, półkwartowych – 20.

Buteleczek dla dam, maleńkich – 6.

- Kielichów do wody – 13.
Kieliszków ciężkich – 20.
Kielich karłowaty z cyfrą – 1.
Kielich cienki, rżnięty – 1.
Kielich z herbem JK. Mci¹⁵ i pokrywką – 1.
Kielich z herbem PP. Mniszchów¹⁶ 1.
Kielichów fletowych – 6.
Kielich karłowaty, gładki – 1.
Kielichów wielkich z pokrywkami – 2.
Puzderko, w którym lampeczek ciężkich – 6.
Puzdro stare, w którym flasz różnych – 7.
Gonsiorów garcowych na piwo – 97.
Butłów na piwo – 18.
Beczka z lagrem – 1.
Szafka na górze – 1.
Stolik na górze stary, mały – 1.
Szklanek z cyframi – 4.
Bania z oliwy – 1.
Garniec drewniany – 1.
Stołów pod szkło, w piwnicy – 3.
Szaflików porżniętych z beczki – 2.
Stołów z listwami, pod wanianki – 2.

¹⁵ Herb Augusta III Sasa.

¹⁶ Herb Kończyc (stanowiący rodowy symbol Mniszchów).

Cebrów – 4.

Szaflików – 5.

Konew – 3.

Beczek piwnych – 40.

[s. 9]

Krzesel szpalerowych z listwami adamaszkowymi, zielonymi i z pokrowcami płóciennymi, zielonymi – 6.

Barometrum.

Zegar stołowy w postumencie hebanowym – 1.

Łóżko saskie z prętami żelaznymi, z kotarą muślinową, złotem i jedwabiem haustowaną, kitajką zieloną podszytą, z płótkami trzema takimiż i kołdrą taką. Kotara po szwach a płotki wkoło kompanką złotą szamerowane – 1.

Skrzynia na tąż [sic!] łóżko – 1.

Wilczków żelaznych z gałkami mosiężnymi do kominka – 2.

Szuflada na drewka – 1.

Sufit i boazeryje w tym pokoju tak całe i porządne, jako i w pierwszym.

Z tego pokoju drzwi małe do kancellaryji, z klamką, okute należycie, w której okno taflowe całe.

Stolik ceratą obity, z firanką zieloną, harasową¹⁷ – 1.

¹⁷ Haras *vel* arras – rodzaj wełnianej tkaniny.

Drugi stolik z szawkami [sic!] takimże płótnem obity i z taką firanką – 1.

Krzesło z poręczami, skórą czerwoną obite, z poduszką taką – 1.

Latarnia z kagańcem i z przykrywadłem blaszanym – 1.

Z tej kancelaryji ryteratka [sic!], do której firanek harasowych zielonych, na prętach żelaznych – 2.

Nad temiż okienka małe, całe – 2.

W ryteratce piecyk kaflowy z drzwiczkami żelaznymi.

Z ryteratki drzwi z zamkiem i okuciem należytym do sionek, w których okno całe i schody do dolnej garderoby – 1.
[s. 11]

Ietm zaczynia różne, w pałacu zostające:

Poliwanic – 3.

Magiel – 1.

Koryta – 1.

Stołów nowych ze wszystkim, okowanych – 6.

Stołów starych, sztuk – 6 ½.

Stołków – 19.

Szaragi – 1.

Tapczanów – 10.

Rzeczy w magazynie zostające

Fas wielkich – 24.

Fasek z soli – 4.

Fasek z przykrywadłem – 2.

Krupek perłowych, ćwierci – 2.

Grochu zielonego, ćwierci – 1.

Soli beczek pół – ½.

Bauzpeków, sztuk – 23.

Szynek – 2.

Węzaki [sic!] wołowy, sztuk – 6.

Ozorków – 5.

Po malarzach rzeczy

Zydelek jeden – 1.

Szaflik i w nim pędzlów – 9.

Gar[n]ków z klejem i pokostem – 4.

Kamień do tarcia farb – 1.

Marmuru sztuka – 1.

Kredy, czyli gipsu sztuka.

Farba czarna w pudle łubianym.

Listwy i drążki malarskie.

Szczotek do zmiatania – 2.

Szczotka do obmiatania – 1.

W stajni

Kareta zielona, aksamitem wybita, ze wszystkim okrom pokrowca koźlanego, którego nie masz.

Wozów prostych ze wszystkim, okowanych – 3.

Koło a parte stare, popsowane – 1.

Wasąg czerwono malowany, drewniany – 1.

Skór wołowych – 25.

[Skór] baranich – 46.

/ Szkatułka z porcellanami grygrynowemi [sic!] ze wszystkim, jedna miseczka stłuczona; Itt zostaje wina antałek, węgierskiego, starego, zapieczętowany /.

D[iebus] 26 Xbris 1754 w Warszawie,

F.E. Büchwaldt

2.

**Opisanie pałacu JOO. Księstwa Ich. Mciów wojewodów
lubelskich, 14 Maj 1762 w Warszawie**

Inwentarze pałacu Antoniego Lubomirskiego w Warszawie
AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 105.

[s. 41]

Opisanie pałacu warszawskiego z meblami i apparaneyjami
onego dn. 14 Maj 1762 uczynione

Galeryja przed pałacem dolna, w której od ogrodu królewskiego latarnie dwie całe, szklane z kagankami, z pokrywadłami blaszanymi. Z galeryji drzwi do sieni pierwszej podwójne, z zamkiem wewnętrznym i okuciem pobielanym gdańskim w swej należytości, wzdłuż pręt żelazny u drzwi. W tejże sieni okien dwoje z okiennicami poczwórnymi wewnętrznymi, należycie okutymi, w których wszystkie szyby całe. Nad drzwiami od wchodu okno całe z prętami żelaznymi. Kun żelaznych robotą kowalską na zakładanie lamp ex opposito siebie dwie. Skrzyń podługowatych do chowania po stronach cztery. Piec kaflowy nowy. Latarnia wielka nowa z kagankiem na trzy rogi, ławek krótkich przy oknach dwie. Portretów wielkich z historyjami sześć no. 6., to jest 4 wiszących na ścianach, 2 mniejszych nad drzwiami.

Drzwi do drugiej sieni z zamkiem i okuciem jako i pierwsze, w której okien bez okien[n]ic dwa. Latarnia jak w pierwszej sieni wielka nowa, w której szyba jedna s[t]łuczona, tylko kawałki / zreparowana cała jest /.

Z tejże sieni drzwi na dziedziniec podwójne z zamkiem i okuciem należytym. Listew z kołkami do wieszania mode-runku dwie. Drzwiczek żelaznych do pieców dwoje. Łopata żelazna / łopaty nie masz /.

Schody na górę, u których poręcz po jednej stronie żelazny [sic!], z balami na gzymsach, z gałkami złożonymi, złoto zdarte.

Appartamenta dolne nowe

W pierwszej sieni na lewą rękę idąc pokój, do którego drzwi podwójne z zamkiem i okuciem żelaznym, warszawskim, w tym pokoju okien dwoje z firankami białymi płóciennymi. Piec gdański / Piec dwa pokoje grzejący /, z gałkami z wierzchu trzema. Obicia burkatelowego brytów 30 w kolorze zielonym. Lustro z 6 esami, na środku wiszące, super-portów [sic!] nad drzwiami większych dwa, na ścianie mniejszy jeden. Portretów większych 2, mniejszych 5.

Z tego pokoju komunikacja przez drzwi do pokoju z niszą sypialnego JO. Pani. Drzwi u niego z okuciem z zamkiem pozłacanym podwójne. W tymże pokoju okien z szufryglami żelaznymi dwoje, przy nich kitajkowe firanki zielone

z prętami zakrzywionymi połączanymi do utrzymywania tych firanek. W samych oknach gazowe firaneczki na prętach żelaznych, zielonymi wstążeczkami oblamowanych, krzesła syrsakowych galonkiem złotym obitych sztuk 4, które

[s. 42]

pokrowcami płóciennymi w prążki pokryte. Krzesła włóczęką wyszywanych, z listwami u dołu adamaszkowymi zielonymi sztuk 6, które pokrowcami z płótna zielonego pokryte.

Zwierciadło duże w ramach snycerskich złożonych, na sznurze wiszące, od dziedzińca na ścianie ditt. zwierciadło 6-taflowe nad kominem, w ramach połączanych, robotą snycerską / w sześć tafli /.

Lustra porcelanowe podwójne dwa, superportów nad drzwiami dwa. Komin szafiasty kamienny w środku blachami miedzianymi, z herbem Pańskim, wybity, do niego wilków żelaznych bez mosiądzu 2. Tu należy parawanik od zakrywania ognia kitajkowy. Na tymże kominie w środku sztuka porcelanowa o trzech osobach jedna. Ditt. koszyków porcelanowych z kanarkami dwa. Czarka do cukru tegoż gatunku. Ditt. imbryczek do mleka jeden. Pudełko do herbaty jedno. To wszystko z porcelany.

Lichtarz nocny tumbakowy [sic!] lakierowany z kwiatami jeden. Stolik z wierzchem marmurowym, z dwiema szufladami, z zamkami i antabkami mosiężnymi, stojący między oknami, nóżki u niego mosiądzem okute. Zegar stołowy w postumencie hebanowym z repetycjami. Łóżko JO. Pani w niszy stojące, ze wszystkim / muślinowe wyhaftowane, firanki u niego zielone kitajkowe ze wszystkim, do Opola /. Ten pokój cały obity obiciem półatłasowym w prążki białe i zielone.

W tymże pokoju za niszą gabinetek do ekspedycji, płóciennym w kwiaty zielone obiciem cały obity, do którego drzwi pojedyncze z zamkiem porządnym. Okno w nim jedno, przy którym firanki płócienne białe, drugie okienko ex opposito małe, tu jest portret JO. Pana suchymi farbami malowany za szkłem. Portret ś.p. Xcia Józefa, małego syna Pańskiego¹⁸ w tył niszy. Drzwiczki stąd z zamkiem francuskim i klamką.

Na drugiej stronie przy niszy drzwi do rejterady, w której piec zakryty zostaje z paleniem z pierwszego pokoju.

Z tegoż pokoju idąc na lewą stronę drzwi do gabinetu chińskiego podwójne z zamkiem żelaznym pozłacanym i oknem porządnym, w nim obicie papierowe, chińskie. Okno

¹⁸ Zmarły w dzieciństwie syn Antoniego i Zofii z Krasińskich Lubomirskich.

jedno z szufrygłem żelaznym, przy którym firanki białe muslinowe, z listwami w kwiaty, komin w nim szafiasty jeden / w nim blacha żelazna z herbem Pańskim /, nad którym zwierciadło dwutaflowe w złotych ramach, czyli połączonych / jak pierwsze /. Przy tymże z boków lustro porcelanowe podwójne dwa, w kominku wilków żelaznych z połączanymi cyradami dwa.

Łopátka żelazna jedna i obcęgow z[e] złożonymi gałkami dwoje.

Parawanik do tegoż kominka w troje otwierający się jeden. Na kominku porcelana: 1. sztuka z 4 osóbkami; 2. osóbek [s. 43]

większych na ko[b]zie grających dwie; 3. Sztuk reprezentujących cztery części roku no. 4; 4. Słojów z przykrywałkami dwa.

Do kominka mieszek stary już. Materace płóciennie / 4 na drewnianych tapczankach / na kształt kanapów [sic!] gingasem¹⁹ pokryte, dwie ściany otaczające, na których poduszek gingasowych 18. Materaców pod oknem wielkich dwa, na górze bogatą materiją chińską powleczonych. Dywan turecki posadzkę przez cały gabinet okrywający.

¹⁹ Gingas – bawełniana tkanina z wybarwieniami uzyskiwanymi za pomocą szablonu.

Stolik z 4 szufladami / na górze / z mosiężnym okuciem, bzuwym drzewem wysadzany, paryski.

Z tego sypialnego pokoju drzwi do garderobki / z zamkiem francuskim i kluczem /, w której okno jedno, firanki u niego białe, płócienne. Piec gdański biały. Stolik woskowany, płótnem obity, wkoło niego firanki zielone rafowe, portretów sztuk trzy. Chancelerka do nóg wilkiem wybita.

Z tej garderobki drzwi pojedyncze do sionek, z żelaznym okuciem prostym / z zamkiem francuskim dobrym /, nad którym okienko małe w 8 szyb.

Ex opposito tej garderobki drzwi z sionek do archiwum podwójne, z porządnym okuciem. Okno tu jedno / 4 kwatery otwierane z haczkami / z firankami płóciennymi, malowanymi. Piec w framudze wpół ukryty, biały. Szafa do książek J.O. Pani, bez szufladek, stara.

Wychodząc z tego archiwum, na lewej stronie drzwi do pokoju panieńskiego, podwójne z okuciem porządnym, w nim okien dwoje, firanki płócienne stare, malowane zielono w kwiaty. Cały ten pokój szpalerem starym obity. Komin i piec dwa pokoje grzejący. Szafa w kącie stojąca, stolik prosty pod oknem.

Z tego pokoju wciąż idąc cukiernia, drzwi do niej podwójne z porządnym okuciem. Okien dwoje. Półki drewniane pro-

ste / przez całą ścianę / w 3 piętrach. Stołów wielkich dwa. Stół jeden długi, prosty.

W sionce tej podłużnej okna z kratami od koszar żelaznymi, w 4 kwatery. Idąc od tego okna, drzwi do skarbcu [sic!] żelazne na lewej stronie, w którym okna dwa z kratami żelaznymi. Stąd na dziedziniec wychodząc drzwi podwójne, porządne, okute, nad którymi okno małe u góry. Nazad się wróciwszy, na rogu w sionce tej drzwi pojedyncze do kawiarni, nad nimi okno małe, w kawiarni okno na dziedziniec o 4 kwaterach. Piec zielony, kuchenka do gotowania kawy [sic!]. Szafa prosta z dwiema drzwiczkami okowana, na kłódkę się zamykająca.

Appartement [sic!] JO. Pana dolny

W prawą rękę idąc z pierwszej sieni pokój, do którego drzwi podwójne w porządku, tak jako i drugie, z zamkiem i okuciem.

[s. 44]

W tym pokoju okien całych z okiennicami poczwórnymi, wewnętrznymi, należycie okutymi troje. Piec gdański z trzema u góry gałkami. Lustrów zwierciadlanych, małych cztery / są 3 /. Ten pokój cały obiciem papierowym, zielonym wybity, w którym lamperyje nowe.

Z tego do drugiego pokoju komunikacja, drzwi u niego podwójne z zamkiem i okuciem należytem. Ruchome rze-

czy. Parawan przy drzwiach / parawan w garderobie / suknem zielonym pokryty. Dalej piec gdański nowy, do którego zatykania drzwiczki żelazne, nowe. Kominek szafiasty, do którego wilków żelaznych 2 z mosiężnymi gałkami. Łopatka i obcęgi żelazne / łopatki nie masz /. Obicie papierowe zielone, jak w pierwszym. Okien dwoje. Firanki do nich płócienne białe. Szafa nowa stolarską robotą, z kratką mosiężną, w murze. Portera sukienna zielona, płótnem białym podszyta. Portret z suchych farb, za szkłem JO. Pani / w pokoju pierwszym wiszący /. 2 sztuki malarskie nad portera / u drzwi / na której kucharka wymalowana. Sztuka malarska suchymi farbami malowana, za szkłem, na której Węgrzyn z babą trzymający koszyk z olejkami. Taką drugą, na której pijani wymalowani. Trzecia, na której się dwie dziewczki biją. Czwarta, na której dziewczka z parobkiem się karesuje²⁰ / wiszą w pierwszym pokoju wszystkie/. Zwierciadło z wyłaczanymi ramami nad stolikiem snycerską robotą. Sztuk malarskich, na których historyje kupidy na no. 4 / te w pokoju, gdzie inne /. Szafka nowa, z mosiężnym okuciem, z marmurowym wierzchem alias biurko / ta w pokoju innym /. Krzesło duże / w garderobce wyżej /

²⁰ Karesować – okazywać czułość.

z poręczami, safianem czerwonym obite. Posadzka kucboją ad formam posadzki cała wybita. Sufit nowo reparowany. Z tego pokoju drzwi do garderoby pojedyncze nowe, z wszystkim okute, w garderobie tej okien 2 z okiennicami wewnętrznymi, należycie okutymi. Piec saski z drzwiczkami żelaznymi na słupkach kamiennych. Sufit zagięty, z gruntu zły. Przy kominie blacha mosiężna dla odchodzenia dymu.

Z garderoby wychodząc, drzwi pojedyncze z zamkiem i okuciem dobrym. Naprzeciwko miejsce, gdzie na korzenie schowanie. Tu zamku nie masz, na kłódkę się tylko zamyka. Dalej schody na górę, wprzód zaś jeszcze są drzwi w sionkach, w których sufit zły, stemplami podparty. Wychodząc na dziedziniec ku stajni są drzwi proste z okuciem prostym.

[s. 45]

Appartementa górne

Z sieni drugiej idąc na górę po schodach, poręcze z jednej strony od dziedzińca żelazne, jako wyżej, z drugiej strony na hakach żelaznych drewniane, przy których schodach dwie kuny w mur wbite, na lamp wieszanie. Dalej sionka, w której szylwach staje, w tej okno całe. Latarnia nowa jako inne, na dole jedna. Idąc na salę po lewej stronie są drzwiczki na trzecie piętro z okuciem prostym. Do sali drzwi duże

podwójne z zamkiem, okuciem dobrym, w której okien dużych sześć, okien w górze mniejszych sześć. Pieców żelaznych w kominach dwa. Portret wielki w ramach wyślaczanych Królowej, Ditt. Portret takież Króla. Sztuk malarskich nad oknami dolnymi uniform. 4. Takichże nad oknami u góry cztery / w ramach pozłacanych /. Lustrów kryształowych podwójnych z 14 esami, na sznurach zielonymi wstążkami otaśmowanymi, w środku sali wiszących dwa. Lustrów ściennych / blaszanych, pozłacanych / potrójnych 16. Lustrów podwójnych takichże 12. Te lustra blaszane, pozłacane. Do tejże sali należy ław z poręczami, sukrem czerwonym obitych, które się znajdują, sztuk sześć u góry, drzwiczki z obu stron podwójne od chóru muzycznego. Sufit tu i boazeria całe.

Galeryja, czyli ganek na froncie pałacu, na który wychodzić potrzeba przez drzwi / okno szklane /. Cały ganek blachą białą wybity. Geniuszów po stronach drewnianych ośm [sic!]. Do sali należy parawan duży, sukrem zielonym wybity, który się i teraz znajduje / ten w garderobie na dole /.

JO. Pani apartament górny, po prawej stronie

Po prawej ręce sali drzwi podwójne nowe, z zamkiem francuskim wyślaczanym. W tym pokoju okien nowych troje z prętami żelaznymi u firanek białych płóciennych, do których na dzień zakładania są żelazne pręty zakrzywione, po-

złacane. Obicie w całym pokoju adamaszkowe, karmazynowe. Superportów między oknami dwa. Ditt. superportów nad drzwiami mniejszych trzy, jedno lustro duże nowe na środku wiszące, kryształowe. Piec biały z trzema u góry gałkami. Lustrów połączanych między oknami potrójnych cztery. Kanapa adamaszkowa karmazynowa.

[s. 46]

Krzesel takichże sztuk dwanaście / u jednego noga złamana /. Do pokoju nowej struktury są drzwi nowe, podobne ze wszystkim, jako się o pierwszych nadmienilo. Drzwi podwójne do drugiego pokoju, z zamkiem i okuciem takim, jako i pierwsze, w którym okien nowych takichże jako w pierwszym, z firankami kitajkowymi karmazynowymi trzy. Obicia makat turecki [sic!] na karmazynowym dnie brytów no. 27. Superportów na drzwiach w złożonych ramach dwa. Ram do zwierciadeł wyłączanych między oknami dwie / miejsca między ramami płótnem czerwonym zasłonięte /. Nad kominem rama także jedna. Lustrów porcelanowych podwójnych przy tychże ramach sześć. Lustro w środku pokoju porcelanowe z sześcią [sic!] lichtarzykami jedno. Piec biały, zakryty obiciem, w drugiej stronie blachą białą obitym. Ten piec obydwie grzeje pokoje. Komin szafisty, do niego wilków żelaznych paryskich z osobami wyłączanymi dwa, łopatką żelazną jedną, obcęgow takichże

z wyślaczanymi gałkami dwoje. Na kominku osóbką Polaka reprezentująca, porcelanowa, na tombakowym postumencie, wkoło z kwiatkami wyślaczanymi, jedna. Osóbek porcelanowych małych dwie. Ditt. mniejszych dwie. Kubków z kompozycji jakowejś w kwiatkach wyślaczanych tombakowych cztery. Skrzynka do chowania drewek. Stolików marmurowych, na wyślaczanych snycerską robotą nogach między oknami dwa. Kanapa turecką materiją obita jedna. Krzesel takąż materiją obitych sztuk dwanaście, włóczką wyszywanych na złotym dnie sztuk sześć. Dywan przy kanapie turecki. Tu należy żelazko małe do zakładania obcęgów przy kominku. Z tegoż pokoju drzwi ze wszystkim okute do nowej struktury, jeszcze niedokończonej. Za tymiż drzwiami i za drugimi z tejże struktury szpalerów sztuk 2 alio loco.

Apartament górny na lewej stronie

Do którego drzwi z zamkiem francuskim mosiężnym i zawiasami połączanymi podwójne, klucz cukiernik zgubił. Lustro w tym pokoju kryształowe, na środku wiszące. Zwierciadeł wielkich dwa, w ramach zwierciadłem wysadzanych. na sznurach wiszących, z których jedno nadtluczone

[s. 47]

Ramy zaś w obydwóch ~~ponadtlukowane~~ / całe /. Okien u których firanki na prętach drewnianych trzy. Obicia szpalerowego sztuk sied[e]m. Biurków z szufladkami i antabkami mosiężnymi dwa, do jednego klucza nie masz. Piec gdański dobry. Luster małych zwierciadlanych na ścianach trzy, z lichtarzykami mosiężnymi, komin szafiasty.

Z tego pokoju drzwi podwójne z zamkiem mosiężnym francuskim do drugiego pokoju, w którym okien dubeltowych dwa alias cztery / firanki podwójne płócienne na prętach żelaznych /. Obicia burkatelowego zielonego, brytów 25. Landszaftów w złożonych ramach dwa, portretów damskich suchymi farbami malowanych sztuk ośm / portrety na dół wzięte /. Zwierciadło wielkie w ramach złożonych jedno, mniejszych zwierciadeł w takichże ramach z pokoju przed tym, karmazynowego, wziętych cztery / 2 takie zwierciadła do innego pokoju wzięte /. Posadzka w tym pokoju cała suknem zielonym wybita. Barometrum w oknie, w kominie wilków żelaznych z gałkami mosiężnymi dwa, obcęgi jedno. Łopatka jedna, skrzynka na chowanie drewek. Sufit i boazeryje całe białe. Z tego pokoju drzwi małe do kancelaryji, z klamką, należycie okute, w której okno taflowe całe. Stolik z firanką u dołu rasową, zieloną / z wierzchem płótnem woskowanym obity /. Latarnia z kagankiem i przy-

krywadłem blaszanym złamana. Stąd rejterada, do której wchodząc firanek rasowych zielonych na prętach żelaznych dwie, nad temiż dwa małe okna, w tejże rejteradzie piecyk kaflowy z drzwiczkami żelaznymi. Dalej idąc drzwi z zamkiem i okuciem do sionek, w których okno całe jedno i schody do garderoby na dół.

Piętro trzecie

Z wyżej wyrażonej, gdzie szyldwach stoi, sionki, przez drzwiczki przeszedłszy na schody, których jest dwoje i nad nimi okno w ołowiu, jest chórek muzyczny, z którego drzwi z zamkiem i okuciem porządnym / klucza nie ma / do pokoiku, w którym okien 3. Tu jest pod dachem schowania czworo, przy których drzwi z okuciem / na zawiaskach bez zamknięcia / do ~~czwartego~~ trzeciego drzwi nie dostaje. Z muzycznego chórk schodów dwoje na galeryję, która na czwartym piętrze, drzwi ma spuszczone, które i teraz z zawiasów wypadłe potrzebują reparacyji / drzwi zginęły/. Ta galeryja blachą białą wybita, płótnem pokryta, z[e] smołą. Poręcze wokół białe drewniane, z balasami

[s. 48]

i rynienki blaszane dla odchodu wody, niektóre nadpsute / teraz dachem gontowym pokryte/.

Z galeryji tej drzwi ~~podwójne z zawiasami i wrzeciądem/~~ nie masz żadnych; połowa drzwi zginęła /. Na strych sali,

w którym okien dwoje, jedno w facjacie całe, drugie potłuczone i z miejsca swego wyjęte, leży na strychu / okna żadnego nie masz /. Tamże okno od wystawki, które wyjęte leżało, zgniło. Z tego strychu ~~drugie podwójne~~ / nie masz / drzwi na drugą galeryję, która we wszystkim taka jak pierwsza. Z tej drzwi na dół spuszczone, z zawiasami i wrzeciądem / oderwane, tylko kawałkiem zwisające / , którądy wchodzi się do pokoiku przez schody, pod którymi drzwi okute z haczykiem / nie masz haczyka / do chórkmu muzycznego, po końcu schodów równo z chórkmem przepierzenie z tarcic do pokoiku, gdzie drzwi nowe / nie masz / bez żadnego okucia były w osobności, w tym pokoiku okien trzy tak jako i w pierwszym / drzwi jedno i okien dwoje zginęło /. Piec kaflowy, ten wzięty na reperacyję innego. Postument blaszany do illuminacyji tu stoi.

Oficyny

Dziedziniec cały nowo brukowany, z którego po prawej stronie od pałacu poprzeczna oficyna z muru pruskiego. Do tej od końca stajni drzwi nie masz, przez które przeszedłszy sionka, z tej drzwi jedno na prawą rękę do izby, gdzie kuchmistrz stoi, z klamką i zasuwką na zawiasach dobrych. Okno jedno w tej izbie o czterech kwaterach, jedno [sic!]. Piec zielony dobry, drzwiczki u niego żelazne na izby otwierające się. Stół stolarski duży, na nogach krzyżowych.

Z tej izby komunikacyjna do alkierza, gdzie na ulicę jest okno małe, drzwi zdjęte. Na lewej ręce od dziedzińca jest druga izba z alkierzem. Szafa na stawianie rzeczy jedna / szafy nie masz /. Okien półtora, to jest jedno w izbie całe, dobre, w alkierzu pół. Piec zielony prosty, mały / drzwiczki żelazne z izby /. Stolik sosnowy prosty. Wychodząc z tej izby sionka, w której komórka z drzwiczkami prostymi dla stróża pałacowego. Idąc ku bramie jest stancja murgrabiego, w tej były własne jego sprzęty. Brama z furtką należycie okuta, przed nią latarnie dwie, z których jedna nadtłuczona / rozbita /. Z bramy od ulicy na prawą stronę idąc jest naprzeciwko stancji murgrabiego izba, w której spiżarnia kuchenna pańska. Okna u niej ponadtłukane / a dwie kwatery wyjęte /. Ku kuchni idąc stancja, przeszedłszy przez sień na prawej stronie marszałkowska, w której stół drewniany prosty w kwadrat, drugi okrągły takąż robotą. Piec gdański dobry. Okien dwoje dobrych

[s. 49]

Z tej stancji drzwi do spiżarni zabite, do której z wchodu drzwi z okuciem należytym, z klamką, zasuwką i wrzeczadłem do zamykania na kłódkę. W sieniach wychodząc z tej izby jest kuchenka i schody na górę. Naprzeciwko stancji marszałkowskiej jest izba, w której kredens, drzwi do niej należycie opatrzone i okute, z wrzeczadłem i skoblem do

zamykania na kłódkę. Piec z kafli zielonych. Okien dwoje z okiennicami podwójnymi / tylko u jednego /. Stół na srebro duży długi, stolarską robotą. Drugi przy drzwiach. Szafa o trzech półkach malowana białą. Z tejże izby drzwi z podobnym okowem jako i pierwsze zabite / zamurowane / do stancyji, gdzie kuchmistrz stawał. Stąd wyszedłszy na dziedziniec, po prawej stronie kuchnia, w pośrodku tej obudowanie, czyli ganek tarcicami obity pod dachem. Z wchodu do samej kuchni okno małe, drzwi na zawiasach bez zamknięcia. Okno w samej kuchni jedno. ~~Okno nad drzwiami drugie.~~ Pod oknami stołów do roboty kucharskiej długich dwa. Ognisko murowane, nad którym komin murowany na słupach czterech murowanych, na dach wywieziony. Po stronach kominów dwa także na dach wywiezionych. Przymurków kuchennych rządowych [sic!] dwa, wilków żelaznych na kuchni dwa. Okładzin jedna pogięta, druga złamana, żelazne. Po prawej ręce izba do roboty kucharskiej bez drzwi, w tej okien dwoje w ołowiu / szyb kilka potłuczonych /. Ex opposito drzwi do stancyji, gdzie kuchmistrz stał / u drzwi klamka, antaba i skobel /. W tej izbie okno duże całe. Stąd drzwi do izby kredensowej ze wszystkim zabite. Z izby wychodząc, na boku izdebka cukiernicza, teraz piekarska, do której drzwi proste z okuciem / tylko z[e] skoblem / , w którym okno jedno z kratą w pół ta-

kże zamurowane. Wróciwszy się do kuchni, po drugiej stronie izba piekarska jedna i druga częścią rozebrane dla fabryki nowej / te już zagubione /. Wyszedszy z kuchni w dziedzińcu przed kredensem studnia w zapierzeniu pod dachem dobrze ocembrowana, nad którą koło palczaste do ciągnięcia wody, z wiadrem, obręczami żelaznymi opasanym, z obłąkiem i liną. Dalej pod oknami spiżarni węglarnia ad instar lochu, do której drzwi spuszczone na zawiasach, z wrzeciędzem do zamykania, podwójne. Ex opposito kuchennych budynków, po drugiej stronie pałacu

[s. 50]

na dziedzińcu stajnia z[e] żłobami, jasłami i drabinami, tudzież z podłogą, do której drzwi podwójne z okuciem i klamką / i zasuwką żelazną z wrzeciędzem /. Okien małych w niej sześć, niektóre potłuczone, po prawej ręce masztarnia, do której drzwi / nie masz /. Okno w niej jedno małe / nie masz / z kratą żelazną. Na lewej zaś stronie wozownia z dwojgiem wrót podwójnych, w kunach żelaznych na ulicę otwierających się. Przy nich drągi i klamry żelazne do zamykania. Stąd do stajni wychodząc drzwi podwójne / z zasuwką żelazną /. Na dziedziniec tylny idąc wrota podwójne okowane, od ogrodu królewskiego. Parkan zaczyna się od rogu stajni, kończy się w rogu pałacu od ogrodu tegoż. Stamtąd wracając się do stajni wrota podwójne z okuciem

należyty, gdzie na lewej ręce jest przepierzenie z furtką, na drwa, w tymże przepierzeniu jest chlewków na drób dwa. Idąc dalej do stajni drzwi podwójne. Na prawej ręce przepierzenie na drewka olszowe.

Piwnic porządnych pod pałacem dwie, pod stacją murgrabiego mała piwniczka jedna, wszystkie z drzwiami dobrze okowanymi.

Opisanie stolików w różnych miejscach pałacu

3 stoliki zielonym suknem obite, nieskładane.

2 stoliki zielonym suknem obite, składane.

2 stoliki także zielonym suknem obite, w sali na wierzchu.

2 stoliki jesionowe, suknem zielonym obite, te małe, trochę popsute [sic!].

2 stoliki dębowe stare, takimże suknem obite.

2 stoliki bżowe.

1 stół duży dębowy.

2 stoły także mniejsze.

1 stół angielski na kółkach.

2 stoliczki podróżne, składane.

2 stoliki jesionowe, po bokach spuszczone.

1 stół bankowy.

1 stół okrągły.

1 stół suknem zielonym obity, do ekspedycji JO. Pana.

13 sztuk stołowych.

Tu nie wchodzą stoliki przy pokojach opisane.

[s. 51]

Opisanie krzeseł

Kanapa turecką, karmazynową materiją obita – 1 / z pokrowcami płóciennymi czerwonymi /.

Krzeseł takichże sześć – 6 / z pokrowcami płóciennymi czerwonymi /.

Krzeseł trypą czerwoną obitych – 6 / z pokrowcami płóciennymi zielonymi /.

Krzeseł zielonym adamaszkiem obitych – 6 / z pokrowcami płóciennymi zielonymi /.

Krzeseł szerokich, trypą karmazynową obitych – 4 / bez pokrowców /.

Takichże popsutych, niezdatnych – 2 / bez pokrowców /.

Kanapa także ma być u JW. starosty nowomiejskiego pożyczona do pałacu.

Krzeseł czerwoną trypą obitych, starych – 5.

Ditt. u JW. starosty nowomiejskiego.

Krzeseł takichże z poręczami – 2.

Krzeseł zieloną trypą obitych, starych, lecz jeszcze dobrych – 20.

Ditt. nadpsutych i złych – 3.

Krzeseł starych, półjedwabną materiją obitych, większą częścią nadpsutych – 5.

Krzesel nowych trzcina wplecionych – 6 / do poduszek / .
Parawaników niskich, zielonym sukrem obitych, brytów
sześć – 2.

Kanapa bez obicia, stara – 1.

Krzesło także z poręczami, stare – 1.

Tu się dla przedszej informacyji kładą krzesła w nowo me-
blowanych pokojach zapisane.

Kanapa adamaszkowa karmazynowa – 1.

Krzesel takichże – 12.

Kanapa turecką materją wybita – 1.

Krzesel także materją obitych 12.

Ditt. włóczką wyszywanych na żółtym dnie – 6.

/ w pokojach nowych górnych / .

Krzesel sersakowych, galonkiem złotym oblamowanych
– 4.

Krzesel włóczką wyszywanych, z listwami adamaszkowy-
mi, zielonymi – 6.

/ w pokojach JO. Pani dolnych / .

[s. 52]

Opisanie skarbcu [sic!] i w nim ruchomości

Wchodząc do skarbcu są drzwi żelazne podwójne z zam-
kiem, w skarbcu:

Miednica srebrna wielka, pozłacana jedna – 1.

Nalewka takimże fasonem srebrna, pozłacana – 1.

Taców do tegoż srebra, regulujących się, sześć – 6.

Obrazów sążniowych – 8.

Przez połowę mniejszych obrazów – 3.

Superportów – 4.

Pomniejszych – 17.

Jeszcze mniejszych – 3.

W ramach połączanych – 5.

/ no. 40 /

Tu nie wchodzi portrety i obrazy przy pokojach opisane.

Portertów suchymi farbami malowanych za szkłem, króla i królowej – 2.

Szorów tombakowych połączanych paryskich, ze wszystkim, sześć – 6.

Mu[n]sztuków z cuglami, czubami, taśmami takichże sześć – 6.

Laska lauferska z gałką srebrną, jedna – 1.

Kaszket z czarnego aksamitu z galonem srebrnym, bez cyfry jeden – 1.

Pudełko skórą czerwoną obite, w którym porcelena [sic!] wyślacana – 1.

Talerzów do grzania wody trzynaście – 13.

Barw lokajskich paradnych, z[e] spodniami 4, z kamizelem pięcią [sic!] – 5.

Hajduckich kamizelek z[e] spodniami, paradnych dwie – 2.

Kontuszów do nich pąsowych, dwa – 2.

Czapek hajduckich z piórami, dwie – 2.

Czapek takichże bez piór, dwie – 2.

Barwa paziowska paradna, galonami szamerowana, z kamizelką jedną – 1.

~~Do niej spodnie jedne para – 1.~~

Barw stajennych, par dwie – 2.

Szabel z szabeltasami hajduckich w srebro oprawnych dwie – 2.

Szabel pobielanych hajduckich z szabeltasami dwie – 2.

Wazów do wody srebrnych cztery – 4.

[s. 53]

Obicia saskiego płóciennego, brytów – 5.

Blach do szorów mosiężnych, cztery – 4.

Okien do karety, w ramach niebieskich – 4.

Statua króla za szkłem – 1.

Markizów do zasłaniania okien, drelichowych – 2.

Portera zielona sukienna, jedna – 1.

Obicia burkatelowego zielonego, brytów – 19.

Zwierciadeł potłuczonych, trzy – 3.

Z wielkiego zwierciadła ramy.

Stół w kwadrat, stolarską robotą – 1.

Stolik mały prosty, jeden – 1.

Złożone w skarbcu rzeczy

Skrzynia z maskami, których osobny registr.

Rakiet dwie, posłowi francuskiemu darowane.

Kołdra pod nogi półatłasowa, futrem z ogonków marmu-
rkowych podszyta.

~~Koszyk z[e] srebrnymi koronkami.~~

~~Koszyk muślinem obszyty.~~

Rogówka JO. Pani.

Zwierciadło w srebrnych połączanych ramach, od goto-
walni.

Kołdra sukienna zielona, niedźwiedziami podszyta, w rogu
kawałek wydarty.

Szkatułka chińska z[e] sztonami, z czter[e]ma pudełkami,
w każdym pudełku po 20 długich z perłowej macicy, dłu-
gich po 10 okrągłych, po pięć kwadratowych.

Szkatułka w kwiatki paryska, w niej pudełka cztery, sztony
w nich różnego koloru.

Szkatułka stara chińska, w której pudełek cztery, sztony
w nich kamienne.

Pudełko do komety nowe, z[e] sztonami słomianymi.

Pudełko nowe wyklejone, z czterema pudełkami, w której
białe sztony.

Tacka srebrna, jedna.

Sztonów okrągłych sto dwadzieścia.

Sztonów długich trzydzieści.

Dzwonek z[e] stolika jeden.

[s. 54]

Szkatułka w mosiądz oprawna – 1.

Sukno czerwone do tańcowania, na posadzkę do sali.

Łóżko saskie do pokoju JO. Pana należące, muślinowe, wyhaftowane, ze wszystkim / te w pokoju /.

Stolec nowy.

Lamparków suknem czerwonym podszytych, dwa.

Tafla wielka szklana, z karety zielonej.

Ram połączanych do superportów, dwie.

Ram połączanych wielkich, do portretów dwie.

Dzwonek z drutem, z panieńskiego pokoju.

Tafel większych dwanaście.

Tafel mniejszych dwanaście.

Kap płóciennych różnych, sztuk – 40 / 36 /.

Butelków stołowych z herbem Tarłowskim²¹ – 6.

Lustro kryształowe z sześć[ma] taflami, stare – 1.

Piła i pilnik do tarcia drzewa jedna – 1.

Żelazków zakrzywionych, do wieszania obcęgów i łopatków przy kominkach – 2.

Krzesło do noszenia.

²¹ Herb Topór – rodowy znak Tarłów.

Cukiernicze

Porcellany:

Wazy chińskie głębokie, dwie – 2.

Farfurek saskich z brzegami złotymi – 30.

Farfurek głębokich, inkludując 2 stłuczone – 5.

Farfurek płaskich – 13.

Talerzy głębokich do stołu – 8.

Talerzy płaskich, między którymi 2 stłuczone – 70.

Miseczek maleńkich – 24.

Farfur dużych, ordynaryjnych – 24.

Jaszczyk aspisowy z wierzchem, do masła – 1.

Czareczek aspisowych – 3.

Koszyków podługowatych z uszkami – 2.

Koszyk okrągły – 1.

Kubków białych – 2.

Serwis ze wszystkim – 1.

Czar – 2.

Sosjerki – 2.

[s. 55]

Excerpt [sic!] z inwentarza Pałacu warszawskiego krzeseł, stołków i stolików 1762 Anno

Krzesełek robotą włóczkową turecką wybitych, około siedzenia zaś adamaszkiem zielonym listwowanych – 6.

Itt. adamaszkiem zielonym w siedzeniu obitych – 6.

- Itt. adamaszkiem karmazynowym wybitych – 12.
- Itt. turecką karmazynową materiją wybitych – 6.
- Itt. turecką materiją w kwiaty różne na karmazynowym dnie wybitych – 12.
- Itt. robotą włóczki angielskiej, na żółtym dnie – 6.
- Itt. syrsakowych, w paski na białym dnie – 4.
- Itt. dębowych, trzciną wyplatanych, do których poduszki syrsak. – 6.
- Itt. tryką czerwoną w siedzeniu i oparciu obitych – 4.
- Itt. takich z poręczami i tylko w siedzeniu samym obitych – 2.
- Itt. takich, bez poręczy – 6.
- Itt. tryką zieloną w siedzeniu obitych – 20.
- Itt. starych czerwo[nych], trypowych – 5.
- Itt. podjedwabną czerwoną materiją obitych, starych – 2.
- Itt. od tych płóciennych, już gołych – 3.
- Itt. z poręczami, także – 1.
- Itt. dębowych, płótnem obitych – 9.
- Itt. takichże, połamanych – 3.
- Taboretów płótnem obitych – 2.
- Stółek skórzany czerwony, składany – 1.
- Stółków drewnianych, prostych – 18.
- Krzesło wielkie skórzane, czerwone, w pokojach JO. Pani – 1.

Kanapy:

Karmazynowa adamaszkowa – 1.

Turecka na karmazynowym dnie – 1.

Turecka itt. na karmazynowym dnie – 1.

Płócienna – 1.

[s. 56]

Stoły i stoliki:

Stolików dębowych gładkich, podługowatych – 2.

Itt. takiż kwadratowy pomniejszy, pod gotownią – 1.

Stolików sosnowych gładkich, bzem wyklejanych – 2.

Stolik mały dębowy kwadratowy, z[e] spuszczanymi bokami – 1.

Stolik taki, okrągły, z bokami spuszczanymi – 1.

Stół bankowy, suknem zielonym wybity – 1.

Stół okrągły, suknem zielonym wybity – 1.

Stolików pojedynczych kwadratowych, sukne[m] obitych – 2.

Itt. stolików pomniejszych pojedynczych, sukne[m] obitych – 2.

Stolików składanych, suknem zielonym obitych – 8.

Stolik z brzegami do pisania, JO. Pana, suknem obity – 1.

Stół dębowy okrągły, gładki – 1.

Stół sosnowy z szufladą porządną, do kancelaryji – 1.

Stołów gładkich na nogach krzyżowych, w oficynach – 2.

Stolików gładkich małych, w oficynach i pokojach – 5.

Sztuk stołowych na nogach składanych – 6.

Sztuk starych na nogach nieskładanych – 2.

Itt. starych, pobocznych – 2.

Itt. stół stary, na nogach sztuk stołowych – 1.

Stół duży sosnowy, w garderobie JO. Pana – 1.

Stół duży sosnowy, w skarbcu – 1.

Stół długi, w skarbczyku małym – 1.

Stół w kredensie długi – 1.

Stół tamże przyboczny – 1.

Stołów prostych, w kuchennych izbach – 3.

[s. 57]

Porcellany [sic!] cukiernicze:

Bukietów – 2.

Pantalón – 1.

Harlekin z Damą – 1.

Wenera z dwiema [sic!] kupidynami – 1.

Niemiec z mopsem – 1.

Turczyn – 1.

Góralów na dudach grających – 2.

Niemców z patrontasami²² – 2.

Adam i Ewa osóbek – 2.

²² Patrontas – torba na amunicję.

Murzynek – 1.

Małpeczki – 2.

Gil na pniu drzewa z drugim ptakiem – 1.

Kotów ptaki chwytających – 1.

Kotów morągich – 2.

Małpa – 1.

Ogrodnik z dwiema ogrodniczkami, osóbek – 3.

Inne potrzeby pozostałe:

Taflie wielkich szklanych – 16.

Pobocznych – 24.

Fontanna ze szprycą – 1.

Form ołowianych – 7.

Forma gipsowa – 1.

Form blaszanych – 3.

Postumentów – 32.

Pędzli – 3.

Filarków – 120.

Rzeczy zielone, do adornowania pozostałe:

Bramek zielonych – 4.

Niszów zielonych – 4.

Drzewek zielonych choiny – 4.

Drzewek maleńkich z jagodami – 2.

Galery z kwiatami – 20.

Galery bu[ks]zpanu – 20.

Galery starcy – 8.

Drzewek starej dębiny – 4.

Drzewek z wiśniami – 3.

Kwiatków włoskich – 9.

Waza farfururowa z wierzchem, reprezentująca indyka – 1.

Waza także, reprezentująca koguta – 1.

3.

**Regestr skrzyni białej, w której się rzeczy zostają [w]
Warszawie u Ojców karmelitów na Les[z]nie R.P. 1745**

*Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie
AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 97.*

[s. 1]

Laska marszałkowska w czarnym pokrowcu – 1.

Puzderko czerwoną skórą okłiane [sic!], z mosiężnymi haczkami, w którym Taca srebrna pozłocista z rękowiciem – 1.

Flaszka graniasta ze śrubką srebrną, pozłocistą – 1.

Kubków z[e] srebrnymi spodami, z podwójnymi uszkami – 6.

Podestolów gipsowych, pozłocistych – 6.

Obraz w ramach złocistych S. Hieronima – 1.

Obraz w ramach złocistych za szkłem S. Teresy – 1.

Obraz w ramach czarnych N.P. Częstochowskiej – 1.

Obraz na tabliczce drewnianej S. Jana Nepomucena – 1.

Portretów w ramach złocistych Książęcia (...) – 2.

Portret w ramach złocistych za szkłem J.P. Kasztelana – 1.

Portretów w ramach złocistych w cień malowanych – 2.

Portretów starców w ramach czarnych za szkłem – 2.

- Portretów na drewnie malowanych (...) – 2.
Obrazków za szkłem w ramach złocistych, w jeden[m] kogu-
tek, w drugim ptaszek – 2.
Taca chińska w kwiaty złociste i błękitne – 1.
Bukietów w ramach złocistych – 2.
Bukietów na tabliczkach drewnianych malowanych – 2.
Lustra wielka [sic!], u której luster 6 i gruszek 18 wiszących
2 (...) biały – 1.
Luster blaszanych, posrebrzanych – 12.
Essów szklanych do komina, do których lichtarzy z rurka-
mi blaszanymi – 2.
Obicia adamaszkowego karmazynowego, brytów – 26.
Item sztukowanych, takichże brytów – 20.
Łóżko karmazynowe adamaszkowe, z którego porter na że-
laznych prętach – 27.
Firanka kitajkowa karmazynowa – 1.
Firanek białych muślinowych z falbankami, do okien – 3.
Portera peplinowa²³ karmazynowa – 1.
Obruszków od porter karmazynowych adamaszkowych
– 8.
Obicia burgatelowego karmazynowego, brytów – 27.
Sztuk karmazynowego peplinu do obrazów i okien – 14.

²³ Peplin *vel* popelina – cienka tkanina wełniana, jedwabna lub bawe-
lniana, o splocie tworzącym wzór drobnych prążków.

Sztuk burgatelowych nad okna i drzwi, karmazynowych
– 11.

Firanki białych do okien z[e] sznurami – 4.

Item firanki takowych bez sznurów – 3.

Obraz miedziany (...) N.P. – 1.

Wstążek złocistych od zwierciadeł, których pałaki – 3.

Czara chińska czarna (...) z wierzchem wyłaczanym – 1.

Mieszek skórzany czerwony chiński, do komina – 1.

[s. 2]

Item łopata, pogrzebacz, szczypce z mosiężnymi eskami,
sztuk – 3.

Pudełko w capę [sic!] oprawne, w którym nożów srebrnymi
wzorkami i grabkami srebrnymi dwanaście.

4.

Regestr rzeczy, które się zostają w skarbcu u OO. Karmelitów na Leśnie [sic!] Roku Pa[ńskiego] 1756

*Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie
AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 97.*

[s. 7]

Skrzynia biała drewniana, z łoszką [sic!] adamaszkowym i z różnymi rzeczami – 1.

Item skrzynia czarna, skórą obita, w której obicie adamaszkowe czerwone – 1.

Skrzynia skórą czarną obita, wpół otwierająca, w której obicie burgatelowe karmazynowe – 1.

Szkatuła orzechowa z tafelkami kamiennymi – 1.

Szkatuła orzechowa [z] zamkami i kutkami [sic!] mosiężnymi – 1.

Biuro czerwone z antabami i zamkami mosiężnymi, na którym stolik marmurowy leżący – 1.

Drugi stolik marmurowy na postumencie wyślacany – 1.

Stolików chińskich z brzegami, na których ptaszki i drzewa wyślacane, na czterech nóżkach stojące – 2.

Stolik chiński z drzewami zielonymi i osobami różnymi, na jednej nodze stojący – 1.

Stolik chiński czarny, na którym osoby i kwiaty u którego, na nodze jednej stojący – 1.

Stolik chiński czarny z osobami i drzewami, u którego brzegi czerwone, na jednej nodze stojący – 1.

Stolik mozaikowy, u którego brzegi dębowe, graniaste, szare, czarną dębiną listewki sadzone, na jednej nodze stojący – 1.

Stolik chiński czarny, tafelkami farfurowymi sadzony – 1.

Stolików orzechowych, w rogi, w płótno obszywanych – 2.

Stolik orzechowy, zielonym suknem obszywany, na 4 nóżkach – 1.

Biurko szaro malowane, na którym kamień biały marmurowy – 1.

Szafek chińskich, w rogi – 4.

Zwierciadło wielkie w ramach żółtawych – 1.

Zwierciadło w ramach złocistych – 1.

Zwierciadeł w ramach orzechowych, dużych – 4.

Item zwierciadeł pomniejszych takowych, z esami szklanymi czteroma – 2.

Portret króla nieboszczyka – 1.

Portretów króla i królowy [sic!] – 2.

Portret J.O. Xcia Mci W[ojewo]dy Krakow[skiego] – 1.

Obrazów wielkich na tablaturach drewnianych – 4.

Obrazów pomniejszych, w orzech malowanych – 8.

Obrazów w bukiety, w ramach złocistych – 2.

Obraz wielki z osobami i gołębami, na tabulaturze, drewniany – 1.

Obraz z rżniętymi i złocistymi ramami – 1.

Obraz z dwiema osobami, w złocistych ramach – 1.

Obraz [ze] złocistymi, rżniętymi ramami – 1.

Obraz z barankami, malowany na tablaturze – 1.

Obrazów z różnymi historyjami, w ramach złocistych – 4.

Obraz na tablaturze drewniany, na którym osób kilka, z różnymi historyjami – 1.

[s. 8]

Obraz na tablaturze, na którym ryby malowane – 1.

Obraz czarno malowany w ramach złocistych – 1.

Obraz duży na tablaturze S. Hieronima – 1.

Obraz na tablaturze w cień malowany, przy którym świ[ę]ce – 1.

Obraz na tablaturze i płótnie malowany, z dwiema osobami – 1.

Portret Mennicha²⁴ – 1.

Obrazów w rogi starych, w bukiety, frukta malowanych, wielkich – 2.

²⁴ Inżynier wodny Burkhard Christoph von Münnich (1683–1767), pełniący służbę u Augusta II Sasa. Projektant pałacu Mniszchów przy ul. Senatorskiej w Warszawie (Barczyk 2021, s. 131–135).

Item pomniejszych – 4.

Stołów adamaszkowych karmazynowych, z galonkami złocistymi – 6.

Krzesel takowychże z galonkami i poręczami – 3.

Stołów szarych, trzciną plecionych – 12.

Item kanapa takoważ – 1.

Taboretów takowych z poduszkami adamaszkowymi – 2.

Stołów skórą obitych – 12.

Szkatuła czerwona z farfurami, w płótno woskowane obwinięta zielone – 1.

Szuflad z farfurami różnymi – 4.

Szuflada z lustrami – 1.

Szuflada kredensowa z farfurami i szkłem – 1.

Item druga, z[e] szkłem -1.

Paka z[e] szkłem z cukierni i z farfurami.

Pułynek hiński [sic!] w białej szufladzie drewnianej – 1.

Parabonik [sic!] hiński niebieski z żółtymi osobami, floresami – 1,

Item parawan większy zielony, z różnymi osobami i floresami takież – 1.

Prętów do porter i firanek, żelaznych – 10.

Materaców sukiennych karmazynowych, w pokrowcach czerwonych – 2.

Materac szary z wałem – 1.

Sukno czerwone z kafieru – 1.
Skrzynia biała, w której drewno i łuska [sic!] sztuk – 22.
Stolik lipowy graniasty, wpół składany, z nogami do gotowania – 1.
Stolik szaro malowany, graniasty – 1.
Stół w szufladzie biały, z kamieniami, bogaty – 1.
Szafa wielka, w której drzwi w kratki – 1.
Szafa wielka kredensowa, z której sztuk – 13.
Szafa z cukierni, w której sztuk – 10.
Szafek z garderoby, w której sztuk – 6.
Stolik czarnym płótnem obity – 1.
Listwa z półeczką – 1.
Portera sukienna z prętem żelaznym – 1.
Ławeczka drewniana – 1.
Obicia płóciennego, brytów – 11.
Item obicia takiegoż, kawałków – 10.
Krzeseł z poręczami – 2.
Stołów jeden okrągły, drugi graniasty – 2.
[s. 9]
Tapczanów – 8.
Nogi od stołu – 1 [sic!].
Stół kredensowy składany, w którym sztuk – 5.
Do tychże stołów nogi składane, takoweż, sztuk zawiaskami [sic!].

Stół składany lipowy, na zawiaskach – 1.
Do tegoż stołu nogi składane, takoweż.
Stolik biały z nogami, graniasty – 1.
Żelaza z sześcioma śrubami do łóżka – 2.
Szkatuła drewniana, w której szufladek cztery, spodem pięta – 1.
Kociołków miedzianych – 2.
Łyżka płytka, miedziana – 1.
Item durszlakowa, płaska – 1.
Patelniczka – 1.
Fasek²⁵ jodłowych, wielkich – 6.
Fasek małych jodłowych, okrągłych dwie – Duo – 2.
Cluere [sic!] deskowa, mory warszawskiej – 1.
Ceber sosnowy do wody – 1.
Pudełko, w którym farfurek z herbami (...) i dwie farfangi [sic!] mniejsze z papugami.
Balej dwie, jedna mniejsza, druga większa.
Wanna jedna.
Piła do rżnięcia drew.
Lektyka z wszystkimi należytościami do niej.

fr. Josephus (...)

Prior Carmelitarum Conventus

Varsaviensis in Leszno

²⁵ Faska – miska do mycia się, prania lub zmywania naczyń.

5.

Regestr Obrazów [1745]

Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie
AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 97.

[s. 20]

Most Zamkowy od Miasta.

Obraz S. Teresy za szkłem, w ramach złotych – 1.

Obraz S. Hieronima w takowychże ramkach – 1.

Obraz N. Panny Często[chowskiej] w czarnych ramach – 1.

Obrazów 4 Historyi Nowego Testam[entu] w Rama[ch] złotych[ch] – 4.

Obraz S. Nepomucena przez [sic!] – 1.

Obraz Nay[świętszej] Panny na blasze – 1.

Lanszafty do Galeryi:

Lanszaftów dwa starych, w ramach orzecho[wych] – 2.

Lanszaftów mniejszych starych, w takichże rama[ch] – 4.

Lanszaft stary w ramach rżniętych połączan[ych] – 1.

Lanszaft w ramach gładkich połączanych, stary – 1.

Lanszaft bez ram z nagą Florą – 1.

Lanszaft z pasterką bez ram – 1.

Obrazy do meblów:

Portret J.W. kasztelana krako[wskiego]²⁶ za szkłem, w ramach pozłacanych – 1.

Portret Xcia Imci w[ojewo]dy krakowskiego²⁷ – 1.

Portret J.W. Xcia Imci wojewody czernicho[wskiego]²⁸.

Portret J.W. Xżnej Imci wojewodziny czernicho[wskiej]²⁹.

Portret feldmarszałka Munnicha³⁰.

Portret Króla Imci Augusta II.

Portret Króla Imci Augusta III.

Portret Królowej Imci teraźniejszej³¹.

Obrazków dwa za szkłem, starców.

Lanszafcików 2 na drewnie z reprezentacją (...).

Lanszafcików 2 w takichże ramach z floresami.

Item dwa bez ram.

Obrazów dwa w złotych ramkach w cień malowanych.

²⁶ Prawdopodobnie Hieronim Augustyn Lubomirski, brat Stanisława Herakliusza. Funkcję kasztelana krakowskiego pełnił od 1702 roku do śmierci w 1706.

²⁷ Teodor Józef Lubomirski, syn Stanisława Herakliusza. Wojewoda krakowski w latach 1732–1745.

²⁸ Józef Lubomirski (1676–1732) – ojciec Antoniego, wojewoda czernihowski od 1726 roku.

²⁹ Teresa z Mniszchów, żona Antoniego Lubomirskiego.

³⁰ Burkhard Christoph von Münnich (*confer*: przyp. 24)

³¹ Maria Józefa z Habsburgów, małżonka Augusta III Sasa.

Lanszaft w cień malowany na drewnie, w takichże ramach].

Lanszaftów dwa w takichże ramach z floresami.

Obraz w cień malowany ze świ[e]cą, bez ram.

Obraz z różnymi osobami, bez ram.

Lanszaft z rybami, bez ram.

Lanszaft z różnymi osobami i gołąbkami.

[s. 21]

Lanszaftów 4 w ramach prostych, malowanych.

Lanszaftów 4 w ramach orzechowych, prostych.

Obraz z Florą.

Obraz z Wenerą i Kupidynem.

Obraz z tymże.

Obraz z umywającym nogi.

Te wszystkie są na postumentach drewnianych.

Klatka na papugę.

6.

Regestra Rzeczy Lokowanych u OO. karmelitów na Les[z]nie w Warszawie 1745³²

*Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie
AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 97.*

[s. 11]

Regiestr [sic!] szuflad, w których garnitury farfur zostające
się w skarpcu [sic!] u O. karmelitów na Les[z]nie R[oku]
P[ańskiego] 1745

Taca biała farfurowa z kwiatami wiśniowymi i złotymi – 1.

Czara biała z takimiż kwiatami – 1.

Imbryków takimże fasonem – 2.

Cukrowniczka z wierzchem takoważ – 1.

Flaszka z wierzchem takoważ – 1.

Fil[i]żanek takowychże, par – 6.

³² Adnotacja ołówkiem pod tytułem: „Już podzielonych”. Wykaz jest w znacznej mierze zbieżny z „Regestrem farfur różnych w Warszawie będących”, z 30 stycznia 1745 roku (AGAD, AGW, sygn. 97, s. 3–5).

Garnitur drugi:

Czara biała farfurowa, u której prążka złota przez środek, z wierzchem – 1.

Imbryk takowyż – 1.

Fłaszka takowym fasonem, do herbaty – 1.

Cukrowniczka, na której na wierzchu żółwik wyślacany – 1.

Filizanek z kwiatami, u których miniatury różnymi farbami, z prążkami, spodem i wierzchem wyślacanym, na których nakrycia takowe, par – 6.

Garnitur trzeci:

Czara biała farfurowa z kwiatami i wężykami – 1.

Filizanek takowychże, u których uszka podwójne, par – 6.

Garnitur czwarty:

Czara farfurowa, wierzchem szara, spodem kwiaty błękitne – 1.

Filizanek takowych i miseczek, uszka podwójne u filizanek, pojedyncze, par – 6.

Cukrowniczka z wi[e]rzcem takoważ – 1.

Garnitura piąta:

Filizanek izabelowych fałdzistych, par – 6.

Garnitur filizanek do czykulaty, na których środkiem kwiaty różne i brzegi czerwono malowane i uszka pojedyncze, par – 6.

Garnitur szósty:

Farfurek do czykulaty, na których środkiem kwiaty różne i brzegi czerwono malowane i wieka pojedyncze, par – 6.

Garnitur siódmy:

Farfurek do czykulaty, na których osoby różne malowane czerwono z różnymi inskrypcjami i z brzegami złocistymi, z pojedynczymi uszkami, par – 6.

Garnitura ósma:

[s. 12]

Czara z kwiatami błękitnymi, biała – 1.

Imbryk takowyż – 1.

Filiżanek białych farfurowych, z kwiatami błękitnymi, par – 6.

Czarek farfurowych, szaro wierzchem malowane, z takowymiż wierzchami, na których kwiaty różne malowane, większych i mniejszych – 2.

Czarek żółto malowanych, między którymi osóbkami różnych farb malowane, na wierzchu małpeczki siedzące, spody takoweż do nich z kwiatami różnymi, u których brzegi wyzłacane i uszka podwójne – 2.

Czarek białych farfurowych z kwiatami różnymi, do których spody takoweż i wierzchy, na których mopsiki siedzące – 2.

Czarek białych farfurowych i wierzchy takoweż z floresami złocistymi i z kwiatami czerwonymi – 4.

Zbanuszków [sic!] białych farfurowych z uszkami podwójnymi i z (...) czerwonymi i zielonymi – 2.

Jaszczyk biały farfurowy fałdzisty z kwiatami czerwonymi i błękitnymi, u którego wierzch takowyż i (...) wierzchem wyzłacane u niego – 1.

Farfura fałdzista, u której brzegi złociste, kwiaty granatowe, czerwone środkiem malowane, u której prążków pięć bez środek [sic!] wyzłacanych – 1.

Kubek biały nani [sic!] stojący farfurowy, u którego spodem prążka zielona, środkiem kwiaty różne – 1.

Filizanka biała farfurowa, fałdzista, na której środek granatowy, bukiet w środku wyzłacany i z kwiatami czerwonymi, para – 1.

Garnuszek biały farfurowy o trzech uszkach, z wierzchem, na którym kwiaty błękitne i spodem takowym pod nim – 1.

Kubek biały farfurowy wysoki, z kwiatami błękitnymi – 1.

Postumencik biały farfurowy, na którym osóbek stojących i piesek siedzący [- 1].

Kielich s[z]klany kryształowy, u którego spód srebrny z (...) malowanie [sic!] różnymi – 1.

Postument biały farfurowy, na którym osóbek dwie siedzących, pozłocistych, wierzchem bukieciki czerwone i wyzlacane – 1.

Filizanek białych z kwiatami wiśniowymi z floresami złocistymi, par – 6.

Czara do wody takiegoż fasonu – 1.

Imbryków takowychże – 2.

Cukrowniczka takoważ z przykrywadłem – 1.

Filizanek białych farfurowych z kwiatami wiśniowymi i z floresami złocistymi, po dwóch stronach osóбки , w spodzie brzegi wyzlacane, par – 6.

Czara do wody takiegoż fasonu – 1.

Imbryków takowych – 2.

Cukierniczka takoważ, z przykrywadłem – 1.

Flaszka do herbaty takoważ – 1.

Filizanek białych, wiśniowe malowanie złocistymi floresami, na których preskrypcie pisane, par – 6.

Czara na wodę takiegoż fasonu – 1.

Imbryków taki[e]goż fasonu do herbaty i kawy, z przykrywadłami – 2.

Cukrowniczka tegoż fasonu z przykrywadłem – 1.

[s. 13]

Filizanek białych farfurowych, na których malowanie osóbek kaffowych [sic!], z kwiatami wiśniowymi, z floresami złocistymi, u których brzegi złociste, par – 6.

Czara do wody takiegoż fasonu – 1.

Imbryków dużych takiegoż fasonu, do kawy i herbaty – 2.

Cukrowniczka tegoż fasonu, z przykrywadłem – 1.

Flaszka, takiż fason – 1.

Papuga wielka na postumencie farfurowym stojąca, farbami różnymi wi[e]rzcem malowana – 1.

Papużek pomniejszych na postumencikach stojących – 2.

Gilów farfurowych, na postumentach takichże stojących – 2.

Osóbka farfurowa na sobie drugą niosąca – 1.

Item osóbek dwie, stojących na postumencie farfurowym.

Osóbek białych farfurowych, na postumencikach siedzących – 2.

Baranków farfurowych leżących – 2.

Farfurek porcelanowych stołowych, z kwiatami czerwonymi i niebieskimi – 22.

Tegoż fasonu, stłuczonych – 2.

Farfurek przednich z bukietami różnej farby, z floresami złocistymi – 14.

Farfurka biała z błękitnymi kwiatkami malowanymi – 1.

Urynał farfurowy – 1.

7.

**Opisanie Reliqui różnych z autentykami, zostających
w Borzęcinie do podpisu, Dnia 27 luty Anno 1745**

*Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie
AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 97.*

[s. 14]

Reliquia S. Jana z Dukli autentyczna, Anno 1740.

Drzewo Krzyża Świętego autentyczne, Anno 1730.

Reliquia S. Piotra autentyczna, Anno 1724.

Drzewo Krzyża Świętego autentyczne, Anno 1736.

Reliquia S. Teresy autentyczna, Anno 1730.

Reliquia S. Faustyna [sic!] w srebro oprawna, autentyczna,
Anno 1734.

Vellum N.P. Loretańskiej autentyczne, Anno 1728.

Reliquie, pod jednym autentykiem Sancti.

Prosper Sancti Masellet martyris Sancti Donati, Anno 1734.

8.

Regestr Rzeczy idących do Przeworska [1745]

Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie
AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, sygn. 97.

[s. 22]

1. Puzdro z Porcynellami w zielone płótno obwinione.

2. Paka z bogatym stołem.

3. Paka drewniana z Porcynną [sic!], w której garnitur saski jeden, w tejże garnitur hiński [sic!], trzy pary filiżanek do cykulaty saskich, pięć par filiżanek do cykulaty hińskich, sześć par ordynaryjnych. Filiżanek saskich kafowych [sic!], słoików dwa z przykrywadłami, maśniczka, dwie wazki małe z sedesami i pokrywami.

Papuga i papużek małych cztery.

Gilów dwa.

4. Paka ze Szklęm, w której butelek większych z Cherbami [sic!] dwadzieścia i trzy, butelek mniejszych z Herbami 12, butelek okrągłych większych 9, butelek mniejszych okrągłych dwanaście, ki[e]lichów z przykrywami trzy, bez przykrywy jeden, ki[e]liszków stołowych 12, ki[e]lichów dużych

dwa. Puzderek z kubkami czerwonymi i tacą srebrną, farfur 23, butel dwie.

Szafa marmurem w floresy wysadzana.

Commoda z sedesem marmurowym, z antabami mosiężnymi.

Stolik z brzegami chińskimi i z sedesem farfururowym.

Biurko z marmurem białym.

Stolik orzechowy z suknem zielonym.

Stolik okrągławy na czarnym dnie malowany, z brzegami czerwonymi.

Szafek dwie chińskich kątowych.

Parawan. Materac i sukno z podłogi.

Zwierciadło z szylkretowymi ramami jedno.

Zwierciadeł z orzechowymi ramami gładkimi dwa.

Krzesel trzcinowych 12 i kanapa takąż jedna.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH (AGAD)

Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, *Inwentarze pałacu Antoniego Lubomirskiego w Warszawie, 1754–1762*, sygn. 105.

Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, *Kasa domowa Antoniego Lubomirskiego. Expens[a] pieniężna przez marszałka uczy-niona, 1760*, sygn. 114.

Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, *Rachunek [...] przy fabryce pałacu warszawskiego [Antoniego Lubomirskiego]. Architekt Jakub Fontana; rzemieślnicy, 1760*, sygn. 113.

Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, *Rejestry piwnicy, spiżarni i szatni w pałacu Ant. Lubomirskiego w Warszawie, 1761*, sygn. 115.

Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, *Wykazy mienia ruchomego Antoniego Lubomirskiego w Warszawie, 1745*, sygn. 97.

Archiwum Potulickich z Obór, *Akta do jurydyki Wielopole w Warszawie, 1761–1784*, sygn. 19.

Archiwum Potulickich z Obór, *Akta dotyczące jurydyki Wielopole w Warszawie (opis zniszczonych murów, niedokończonego pałacu itp.)*, 1764–1806, sygn. 174.

Archiwum Potulickich z Obór, *Akta dotyczące sprawy procesowej (intromisja i pozew) między Wielopolskimi a Sapiehami o współdziedziczenie jurydyki Wielopole w Warszawie, 1735–1771, sygn. 630.*

Archiwum Potulickich z Obór, *Kopie akt dotyczących nabycia dóbr Obory z przyległościami (24 wsie) oraz części jurydyki warszawskiej Wielopole i domu przy ul. Krochmalnej pod nr 1011 od braci: Ignacego Rocha, Wincentego i Jana Kantego Wielopolskich, przez Elżbietę Potulicką, 1806–1808, sygn. 603.*

Archiwum Potulickich z Obór, *Materiały różne do jurydyki Wielopole w Warszawie, wśród tych odpis z protokołu relacji Jurysdykcji Ziemskiej Wielopolskiej z r. 1776 aktu intromisji ks. Aleksandra Lubomirskiego, kasztelana kijowskiego do pałacu (...), sygn. 541.*

Archiwum Potulickich z Obór, *Sprawy dotyczące jurydyki Wielopole. Także sprawy sporne z Sapiehami na tle jurydyki Wielopole i Lubomirskimi, sygn. 637.*

Archiwum Potulickich z Obór, *Sumariusz Generalny z percept i dystrybucji z intrat Jurysdykcji Wielopola i 2 kwity z prowentu od sum ciążących na Wielopolu, 1765–1778, sygn. 6.*

Archiwum Potulickich z Obór, *Sumariusz percepty i ekspensy jurydyki Wielopole z lat 1794 i 1797, sygn. 585.*

Metryka Koronna, *Acta metricae Regni cancellariae maioris inscriptiones, privilegia et rescripta regia varia in se comprehenduntia*, sygn. 206.

Metryka Koronna, *Księgi wpisów*, sygn. 252.

Metryka Koronna, *Protocollon inscriptionum ad relationem Joannis Małachowski cancellarii*, sygn. 274.

Źródła drukowane

Erndtel 1730 – Erndtel Christian Heinrich, *Warsavia Physice Illustrata, Sive De Aere, Aquis, Locis Et Incolis Warsaviae, Eorundemque Moribus Et Morbis Tractatus*, Dresdae 1730.

Kazanie 1782 – Kazanie Podczas Pogrzebu Jaśnie Oświeconego Antoniego Hrabi na Wiśniczu i Jarosławiu Xiążęcia Lubomirskiego Kasztelana Krakowskiego, Generała Maiora Woysk Koronnych, Orderu Orła Białego Kawalera: W Kościele Warszawskim XX. Reformatorow, Warszawa 1782.

Konarski 1744 – Konarski Stanisław, *Desseins & plans du bati-ment du College pour la Noblesse*, Warszawa 1744.

Taryffa 1786 – Taryffa miasta Warszawy do składki na koszary na rat sześć czteromiesięcznych w roku 1784 ułożona, perceptę z kwitami zgodną okazująca, Warszawa 1786.

Zürner 1738 – Zürner Adam Friedrich, *Kurtze Anleitung Zur gewöhnlichen Reise Von Dreyßden nach Warschau: Mit unterschiedenen Geographischen Delineationen*, Nürnberg 1738.

Opracowania

Barczyk 2021 – Barczyk Alina, *Rezydencje rodu Mniszchów w czasach saskich. Historia i treści ideowe architektury*, Łódź 2021.

Barczyk 2022a – Barczyk Alina, *Drudzy po królu. Marszałkowie koronni jako fundatorzy i właściciele rezydencji – inicjatywy warszawskie z XVII–XVIII wieku*, „TECHNE. Seria nowa” 2022, nr 1 (9), s. 155–183.

Barczyk 2022b – Barczyk Alina, *Kulisy magnackiego splendoru. Oficyny kuchenne warszawskich rezydencji w czasach Augusta III Sasa*, „Ethos” 2022, t. 35, nr 1 (137), s. 81–102.

Barczyk 2023a – Barczyk Alina, *Jurydyka Leszczyńskich w Warszawie. Wpływ siedemnastowiecznej inwestycji na kształtowanie się stołecznego układu przestrzennego w kolejnych stuleciach*, [w:] *Leszczyńscy i Sułkowscy w XVI–XVIII wieku. Sztuka – kultura – konserwacja*, red. Barczyk Alina, Bernatowicz Tadeusz, Leszno–Łódź 2023, s. 43–73.

Barczyk 2023b – Barczyk Alina, *Warszawskie Leszno. Architektoniczne dzieje jurydyki w XVIII wieku*, Łódź–Warszawa 2023.

Barczyk 2025 – Barczyk Alina, *Pałac Brühla w Warszawie*, Warszawa 2025.

Bartczakowa 1970 – Bartczakowa Aldona, *Jakub Fontana: architekt warszawski XVIII wieku*, Warszawa 1970.

Bernardo 2022 – Bernardo Bellotto. *W 300. rocznicę urodzin malarza*, red. Badach Artur, Królikiewicz Magdalena, Warszawa 2022.

Bernatowicz 1988 – Bernatowicz Tadeusz, *Plac Żelaznej Bramy (1693–1988)*, Warszawa 1988, mps, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie.

Bernatowicz 1995 – Bernatowicz Tadeusz, *Ogród i miasto. Z dziejów kształtowania się przestrzeni publicznej Osi Saskiej w XIX w.*, [w:] *Historyczne place Warszawy: urbanistyka, architektura, problemy konserwatorskie*, red. Wierzbicka Bożena, Warszawa 1995, s. 96–104.

Bernatowicz 2011 – Bernatowicz Tadeusz, *Mitra i buława: królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697–1763)*, Warszawa 2011.

Betlej 2010 – Betlej Andrzej, *Sibi, Deo, posteritati. Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków 2010.

Biegański 1951 – Biegański Piotr, *Pałac Staszica. Siedziba Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, Warszawa 1951.

Bogucka 1984 – Bogucka Maria, *Rozwój demograficzny i terytorialno-architektoniczny*, [w:] Bogucka Maria, Kwiatkowska Maria, Kwiatkowski Marek, Tomkiewicz Władysław, Zahorski Andrzej, *Warszawa w latach 1526–1795*, Warszawa 1984, s. 181–193.

Bohdziewicz 1969 – Bohdziewicz Piotr, *Idea monumentalności i zasada konsekwencji w historycznym rozwoju kompozycji urbanistycznej Śródmieścia Warszawy*, „Roczniki Humanistyczne” 1969, t. 17, z. 5, s. 5–14.

Ciborowski 1946 – Ciborowski Adolf, *Pałac Lubomirskich*, „Skarpa Warszawska” 1946, nr 31, s. 6.

Drozda 2017 – Drozda Łukasz, *Urbanistyka socmodernistyczna na przykładzie polskich blokowisk z lat 70. i 80. XX wieku*, „Studia Miejskie” 2017, t. 26, s. 113–124.

Dziewulski 1913 – Dziewulski Stefan, *Warszawa. Tom I. Dzieje miasta – topografia – statystyka ludności*, red. Dziewulski Stefan, Radziszewski Henryk, Warszawa 1913.

Dziubecki 2013 – Dziubecki Tomasz, *Rola rzeźby w architekturze nowożytnych założeń pałacowo-parkowych na przykładzie Białegostoku i Radzyna Podlaskiego*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2013, t. 58, nr 1, s. 124–143.

Dziubiński 2020 – Dziubiński Marcin, *Tymczasowa Zajeżdźnia Autobusów M.Z.K. – „Hala Mirowska” przy placu Żelaznej Bramy w latach 1947–1952*, „Kronika Warszawy” 2020, nr 1–2, s. 99–109.

Ewidencja 1979 – *Ewidencja. Ogród Saski*, oprac. Spychaj Hanna, 1979, mps, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie.

Fundamentowanie 1988 – *Fundamentowanie: projektowanie i wykonawstwo. T. 2, Posadowienie budowli*, red. Dembicki Eugeniusz, Warszawa 1988.

Gajda 2014 – Gajda Radosław, *Najdawniejsze domy własne architektów w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2014, t. 59, nr 1, s. 29–44.

Gajewski 1979 – Gajewski Marian, *Urządzenia komunalne Warszawy. Zarys historyczny*, Warszawa 1979.

Głowacki 2017 – Głowacki Radosław, *Echa dawnej Warszawy. Zamki i pałace*, Warszawa 2017.

Gombin 2009 – Gombin Krzysztof, *Inicjatywy artystyczne Eustachego Potockiego*, Lublin 2009.

Gomulicki 1913 – Gomulicki Wiktor, *Opowiadania o Starej Warszawie*, Warszawa 1913.

Grochowska 2004 – Grochowska Ewa, *Konkursy na zagospodarowanie placu Piłsudskiego w Warszawie*, „Krajobraz Warszawski” 2004, nr 68, s. 2–9.

Hale 1901a – *Hale targowe w Warszawie*, „Przegląd Techniczny” 1901, nr 46, s. 461–462.

Hale 1901b – *Hale targowe w Warszawie*, „Wędrowiec” 1901, t. 39, nr 48, s. 947.

Hale 2004 – *Hale Mirowskie*, oprac. Siwek Adam, 2004, mps, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie.

Hentschel 1967 – Hentschel Walter, *Die sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*, Berlin 1967.

Ilustrowany przewodnik 1893 – *Ilustrowany przewodnik po Warszawie: wraz z treściwym opisem okolic miasta*, Warszawa 1893.

Januszkiewicz 1976 – Januszkiewicz Barbara, *Prace konserwatorskie w Warszawie (1963–1972)*, „Ochrona Zabytków” 1976, t. 29, nr 2, s. 128–136.

Jaroszewski 1955a – Jaroszewski Tadeusz Stefan, *Joachim i Jakub Hemplowie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1955, t. 17, nr 3, s. 289–320.

Jaroszewski 1955b – Jaroszewski Tadeusz Stefan, *Pałac Lubomirskich*, „Stolica: warszawski tygodnik ilustrowany” 1955, t. 10, nr 44, s. 12.

Jaroszewski 1971 – Jaroszewski Tadeusz Stefan, *Pałac Lubomirskich*, Warszawa 1971.

Jaroszewski 1974 – Jaroszewski Tadeusz Stefan, *Uwagi o odbudowie pałacu Lubomirskich w Warszawie*, „Ochrona Zabytków” 1974, t. 27, nr 4, s. 300–305.

Jaroszewski 1985 – Jaroszewski Tadeusz Stefan, *Księga pałaców Warszawy*, Warszawa 1985.

Jaroszewski/Rottermund 1974 – Jaroszewski Tadeusz Stefan, Rottermund Andrzej, *Jakub Hempel, Fryderyk Albert Lessel, Henryk Ittar, Wilhelm Henryk Minter, architekci polskiego klasycyzmu*, Warszawa 1974.

Jazgar 1953 – Jazgar Władysław, „Obrona” *Hal Mirowskich*, „Stolica” 1953, nr 49, s. 10.

Karpiński 1995 – Karpiński Andrzej, *Z życia nauki i życia Towarzystwa. Kształtowanie się stołeczności Warszawy od po-*

czątku XVI do połowy XVIII wieku, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1995, t. 58, s. 9–20.

Katalog 1967 – Katalog rysunków z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Część 1: Varsaviana. Rysunki architektoniczne, dekoracyjne plany i widoki z XVIII i XIX wieku, oprac. Sawicka Stanisława, Sulerzyska Teresa, Warszawa 1967.

Katalog 1969 – Katalog Tek Glinki. Część 1: katalog osobowy, oprac. Zielińska Teresa, Warszawa 1969.

Kłosek-Kozłowska 2017 – Kłosek-Kozłowska Danuta, *O wartościach przestrzennych Osi Saskiej Warszawy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2017, t. 62, z. 3, s. 5–42.

Kołodziej/Wieczorek 1998 – Kołodziej Julian, Wieczorek Anna, *Krajobraz kulturowy Warszawy. Oś Saska: problemy ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 1998, t. 51, nr 2 (201), s. 156–161.

Kowalczyk 1977 – Kowalczyk Jerzy, „*Goût français*” po warszawsku. *Warszawskie pałace rokokowe na planie Ricaud de Tirregaille’a*, „Architektura” 1977, nr 1–2, s. 53–59.

Kowecka 1991 – Kowecka Elżbieta, *Dwór „Najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1991.

Kozolubski 1930 – Kozolubski Juliusz, *Wędrówka po Warszawie listopadowej*, „Kronika Warszawy” 1930, z. 8–9, s. 2–26.

Kraushar 1921 – Kraushar Aleksander, *Warszawa za Sejmu Czteroletniego: w obrazach Zygmunta Vogla*, Poznań 1921.

Kurier 1841 – „Kurier Warszawski” 1841, nr 270.

Kurier 1916 – „Kurier Warszawski” 1916, nr 186.

Kwiatkowski 1986 – Kwiatkowski Marek, *Architektura czasów saskich*, [w:] *Sztuka Warszawy*, red. Karpowicz Mariusz, Warszawa 1986, s. 141–161.

Kwiatkowski 1989 – Kwiatkowski Marek, *Architektura mieszkaniowa Warszawy: od potopu szwedzkiego do powstania listopadowego*, Warszawa 1989.

Lewandowska 2012 – Lewandowska Dorota, *Ślady dziejów Żółkwi, jej właścicieli i mieszkańców w księgach metrykalnych parafii św. Wawrzyńca i Stanisława w Archiwum Głównym Akt Dawnych*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2012, t. 19, s. 285–309.

Łupienko 2012 – Łupienko Aleksander, *Przestrzeń publiczna Warszawy w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 2012.

Łupienko 2015 – Łupienko Aleksander, *Kamienice czynszowe Warszawy 1864–1914*, Warszawa 2015.

Magier 1963 – Magier Antoni, *Estetyka miasta stołecznego Warszawy*, Wrocław 1963.

Makowiecki 1938 – Makowiecki Tadeusz, *Archiwum planów Tylmana z Gameren, architekta epoki Sobieskiego*, Warszawa 1938.

Mączyński 1994 – Mączyński Ryszard, *Fasada pijarskiego gmachu Collegium Nobilium w Warszawie*, „Ochrona Zabytków” 1994, t. 47, nr 2 (185), s. 168–184.

Mączyński 2014 – Mączyński Ryszard, *Wzorniki architektoniczne doby klasycyzmu: rozważania nad prospektywnym charakterem proponowanych rozwiązań*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2014, t. 62, nr 4, s. 499–526.

Mączyński 2019 – Mączyński Ryszard, *Nowe oblicze oświeceniowej Warszawy – gmachy koszarowe projektowane przez Stanisława Zawadzkiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2019, t. 81, nr 4, s. 601–626.

Mielcarski 2023 – Mielcarski Mikołaj, *„Ta złta białogłowa”. Maria Józefa z Wesslów Sobieska (ok. 1685–1761) – życie i fundacje artystyczne*, [w:] *Kobieta na przestrzeni dziejów. Tom V*, red. Cecota Błażej, Jasiński Patryk, Piotrków Trybunalski 2023, s. 143–170.

Mika 2023 – Mika Grzegorz, *Wiele wcieleń Żelaznej Bramy*, „Skarpa Warszawska” 2023, nr 5, s. 26–38.

Mikocka-Rachubowa 2001 – Mikocka-Rachubowa Katarzyna, *Canova – jego krąg i Polacy (około 1780–1850)*. T. 1, Warszawa 2001.

Miłobędzki 1980 – Miłobędzki Adam, *Architektura polska XVII wieku*, Warszawa 1980.

Mordyński 2007 – Mordyński Krzysztof, *Oś Saska w Warszawie jako niekończąca się przestrzeń władzy królewskiej*, „Spotkania z Zabytkami” 2007, nr 2, s. 7–11.

Mossakowski 2012 – Mossakowski Stanisław, *Tylman z Gamberen (1632–1706). Twórczość architektoniczna w Polsce*, Warszawa 2012.

Nadolski 2008 – Nadolski Artur, *Pani Chłodna: opowieść o warszawskiej ulicy*, Warszawa 2008.

Nieciecki 2021 – Nieciecki Jan, *Rekonstrukcja rzeźb na balustradzie w Ogrodzie Branickich w Białymstoku. Propozycja formy oraz ikonografii*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2021, t. 27, s. 7–49.

Ogrody 1882 – *Ogrody warszawskie. Ogród Saski*, „Ogrodnik Polski” 1882, t. 4, nr 18, s. 9–13.

Oleńska 2011 – Oleńska Anna, Jan Klemens Branicki. *Sarmata nowoczesny. Kreowanie wizerunku poprzez sztukę*, Warszawa 2011.

Omilanowska 2004 – Omilanowska Małgorzata, *Świątynie handlu. Warszawska architektura komercyjna doby wielkomiejskiej*, Warszawa 2004.

Omilanowska 2008 – Omilanowska Małgorzata, *Architekt Stefan Szyller: 1857–1933*, Warszawa 2008.

Oś 1948 – Oś Saska, „Architektura” 1948, nr 8/9, s. 1–24.

Pietrzak 2017 – Pietrzak Jarosław, *Jak Marywil budowano. Powstanie warszawskiego kompleksu rezydencjonalno-handlowego w świetle korespondencji Ottona Fryderyka Felkersamba z Marią Kazimierą Sobieską z 1694 roku*, „Almanach Warszawy” 2017, t. 11, s. 43–70.

Wielkomiejski rozwój 1973 – *Wielkomiejski rozwój Warszawy do 1918 r.*, red. Pietrzak-Pawłowska Irena, Warszawa 1973.

Plac 1935 – *Plac marszałka Piłsudskiego w świetle konkursu*, „Architektura i Budownictwo” 1935, nr 3–4, s. 65–101.

Popiołek 2022 – Popiołek Bożena, *Rytuały codzienności. Świat szlacheckiego dworu w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2022.

Półwiekowy 1886 – Półwiekowy jubileusz straży ogniowej w Warszawie, „Kłosa” 1886, t. 42, nr 1074, s. 51.

Pruszyński 2001 – Pruszyński Jan, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001.

Putkowska 1972 – Putkowska Jolanta, *Projekt Tylmana z Gamberen warszawskiej jurydyki Wielopole*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: teoria i historia” 1972, t. 17, nr 2, s. 135–150.

Putkowska 1991 – Putkowska Jolanta, *Architektura Warszawy XVII wieku*, Warszawa 1991.

Raport 2004 – *Raport o stratach wojennych Warszawy*, red. Fałkowski Wojciech, Warszawa 2004.

Rylke 2022 – Rylke Jan, *Historia sztuki ogrodowej*, Warszawa 2022.

Sawicki 1922 – Sawicki Tymoteusz, *Bernardo Belotto Canaletto i jego widoki Warszawy*, Warszawa 1922.

Sawicki 1925 – Sawicki Tymoteusz, *Jurydyki i ratusze Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1925, z. 11, s. 2–8.

Siewierski/Zielonka 2017 – Siewierski Tomasz, Zielonka Zbigniew, *Tadeusz Kościuszko. Bohater dwóch narodów*, Warszawa 2017.

Skrzypietz 2025 – Skrzypietz Aleksandra, *„Szczerze życzliwa uniżona sługa y Bratowa” – Maria Józefa z Wesslów Sobieska i jej korespondencja z Anną Katarzyną z Sanguszków Radziwiłłową (1723–1740), „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”* 2025, t. 74, nr 1, s. 125–142.

Sobieszczański 1848 – Sobieszczański Franciszek, *Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu miasta Warszawy od najdawniejszych czasów aż do 1847 roku*, Warszawa 1848.

Sokołowska 1972 – Sokołowska Alina, *Jurydyka Wielopole w Warszawie w świetle nieznanych planów Tylmana z Gameren*, „Rocznik Warszawski” 1972, t. 11, s. 23–56.

Sołtan/Zahorski 2017 – Sołtan Andrzej, Zahorski Andrzej, *Do roku 1864*, [w:] Drozdowski Marian, Sołtan Andrzej, Zahorski Andrzej, *Historia Warszawy*, Warszawa 2017, s. 7–214.

Starzyk 2018 – Starzyk Agnieszka, *Collegium Nobilium – architektura społecznego dialogu*, „Państwo i Społeczeństwo” 2018, nr 2, s. 123–135.

Stępiński 1988 – Stępiński Zygmunt, *Siedem placów Warszawy*, Warszawa 1988.

Szykuła-Żygawska 2013 – Szykuła-Żygawska Agnieszka, *Nieznane materiały do biografii architekta Jakuba Hempla*, „Archiwariusz Zamojski” 2013, t. 12, s. 137–142.

Szyller 1887 – Szyller Stefan, *Jak mogą wyglądać przyszłe halle [sic!] targowe w Warszawie*, „Przegląd Techniczny” 1887, nr 6, s. 136–142.

Szymkiewicz 1930 – Szymkiewicz Samuel, *Podziały administracyjne Warszawy w rozwoju historycznym (1792–1914)*, „Kronika Warszawy” 1930, nr 2, s. 1–8.

Szymkiewicz 1959 – Szymkiewicz Samuel, *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów*, Warszawa 1959.

Szynkarczuk 2015 – Szynkarczuk Anna, *Zieleń Za Żelazną Bramą (1965–1975): teoria i praktyka kształtowania terenów zielonych wobec końca modernizmu*, „Architecturae et Artibus” 2015, nr 4, s. 54–64.

Szwankowski 1963 – Szwankowski Eugeniusz, *Ulice i place Warszawy*, Warszawa 1963.

Świtek 2012 – Świtek Gabriela, *Za Żelazną Bramą*, [w:] *idem, Aporie architektury*, Warszawa 2012, s. 112–135.

Świtek 2013 – Świtek Gabriela, *Gry sztuki z architekturą. Nowoczesne powinowactwa i współczesne integracje*, Toruń 2013.

Taryfa 1808 – *Taryfa domów miasta Warszawy*, Warszawa 1808.

Taryfa 1825 – Taryfa domów miasta Warszawy, Warszawa 1825.

Taryfa 1839 – Taryfa domów miasta Warszawy i przedmieścia Pragi, Warszawa 1839.

Taryfa 1852 – Taryfa domów miasta Warszawy i Pragi z planem ogólnym i 128 szczegółowych planików ulic i domów, Warszawa 1852.

Taryfa 1873 – Taryfa domów miasta Warszawy, Warszawa 1873.

Tołłoczko 2014 – Tołłoczko Zdzisława, Neoklasycyzm i neoklasycyzmy w architekturze Polski i Łotwy. Część I. Z badań porównawczych nad problematyką rozwoju neoklasycyzmu na przełomie XVIII i XIX wieku w Rydze, Warszawie, Krakowie i Mitawie (Jełgawie), „Wiadomości Konserwatorskie” 2014, nr 38, s. 77–93.

Ulicki 2016 – Ulicki Bogusław, Technika w obronie przed pożarami dawnej Warszawy, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2016, t. 64, nr 1, s. 59–83.

Wardzyński 2022 – Wardzyński Michał, Zaplecze materiałowe kamieniarstwa i rzeźbiarstwa w XVIII w. w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, „Przegląd Geologiczny” 2022, t. 70, nr 2, s. 135–148.

Wątroba 2019 – Wątroba Przemysław, *Tylman z Gameren. Rysunki architektoniczne i dekoracyjne*, t. 1, Warszawa 2019.

Wejnert 1848 – Wejnert Aleksander, *Starożytności warszawskie*, t. 1, Warszawa 1848.

Wiadomości 1841 – *Wiadomości krajowe*, „Gazeta Warszawska” 1841, nr 147, s. 1.

Wierzbicka 2017 – Wierzbicka Elżbieta, *Wielopolscy. Dzieje awansu społecznego oraz utrwalania pozycji rodziny od połowy XVII do schyłku XVIII wieku*, Lublin 2017.

Wolmar 1925 – Wolmar Adam, *Pałac Lubomirskich*, „Kurier Warszawski” 1925, nr 261, s. 4.

Woźniak 2022 – Woźniak Beata, *Zofia z Krasińskich Tartłowa Lubomirska – przedstawicielka osiemnastowiecznych polskich arystokratek*, „Studia Mazowieckie” 2022, t. 17, nr 2, s. 113–130.

Zahorski 1984 – Zahorski Andrzej, *Rozwój przestrzenny Warszawy. Warszawskie założenia urbanistyczne w czasach saskich*, [w:] Bogucka Maria, Kwiatkowska Maria, Kwiatkowski Marek, Tomkiewicz Władysław, Zahorski Andrzej, *Warszawa w latach 1526–1795*, Warszawa 1984, s. 296–332.

Zielińska 1987 – Zielińska Teresa, *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa–Łódź 1987.

Zimmerman 2024 – Zimmerman Magdalena, *Lubomirscy w XVIII wieku: rodzina i sprawy gospodarcze*, Warszawa–Belle-rive-sur-Allier 2024.

Żurowski 1948 – Żurowski Tadeusz, *Muzeum Archeologiczne w pałacu Lubomirskich*, „Stolica” 1948, t. 3, nr 33, s. 4–5.

Żywicki 2010 – Żywicki Jerzy, *Urzędnicy: architekci, budowniczowie, inżynierowie cywilni... Ludzie architektury i budownictwa w województwie lubelskim oraz guberni lubelskiej w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Lublin 2010.

Źródła 1963 – *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770*, red. Berdecka Anna, Rutkowska Janina, Sucheni-Grabowska Anna, Szwankowska Hanna, Warszawa 1963.

Źródła 1966 – *Źródła do dziejów Warszawy II. Wykaz nieruchomości miasta Warszawy z 1819 roku*, red. Kazimierski Józef, Warszawa 1966.

Indeks osób

W indeksie uwzględniono tekst główny, przypisy i aneksy źródłowe. Pominięte zostały postacie mitologiczne (np. Merkury, Amor) nazwiska występujące w nazwach instytucji, wskazywane w podpisach do ilustracji oraz postacie współczesnych badaczy (przywoływanych w tekście głównym oraz w skrótach bibliograficznych wprowadzonych w przypisach)

Indeks osobowy

Altmedowie (ród) 71	Brühl Maria Anna z von Kolo-
Arensztajnowie (ród) 29	wratów-Krakowskich 167
August II Mocny 12, 17, 28, 33,	Buchwald (ród) 74
35, 82, 145, 167, 211, 216	Campioni Filip 29
August III Sas 34, 46, 85, 151,	Canaletto → Bellotto Bernardo
170, 216	Ceroni Carlo 23
Bellotto Bernardo 41, 43, 54, 80	Cieciszewscy (ród) 23
Bielińscy (ród) 18, 49	Cohen Abraham 68
Bieniewski Marek 116	Corazzi Antonio 78
Blass Icek → Blass Józef	Czyż Jerzy 116
Blass Józef 68	Dembicki Eugeniusz 125
Boinscy (ród) 23	Deybel Johann Sigmund 12,
Braniccy (ród) 49	34–35, 84, 138
Branicki Franciszek Ksawery 74	Dolinger Michael → Dollinger
Branicki Jan Klemens 29, 35, 50	Michael
Brühl Heinrich von 35, 49, 167	Dollinger Michael 50

- Fontana Jakub 12, 27, 40, 49,
55, 58, 138
Fredro (ród) 23
Furman Jan 116
Furman Stanisław 116
Gardziółkowie (ród) 23
Gay Jan 105
Gizynscy (ród) 23
Głowinscy (ród) 23
Gołoński Andrzej 78
Gutt Romuald 115–116
Habsburg Maria Józefa → Ma-
ria Józefa (królowa)
Hempel Jakub 10, 57–58, 65,
122, 131, 138
Hübner Carl F. 29, 34
Jabłonowski Stanisław Wince-
nty 35
Janasch Adolf 30
Janaschowie (ród) 30
Janasz Józef 30
Janaszowie (ród) → Janascho-
wie (ród)
Jarkiewiczowie (ród) 23
Jauch Joachim Daniel 84
Józefowicz Jerzy 116
Kazińscy (ród) 23
Kolowrat-Krakowsky Maria Anna
→ Brühl Maria Anna z von Kolo-
wratów-Krakowskich
Komorniccy (ród) 74
Kościszko Tadeusz 130
Kościński Stanisław 121
Kozłowski Władysław 97
Kraśniewscy (ród) 68
Kraśniewska Zofia → Lubomirska
Zofia z Kraśniewskich
Kraśniewski Izidor 67
Kropiwnicki Alfons 105
Kubicki Jakub 77
Kuźmińscy (ród) 74
Lessel Józef 88
Lubomirscy (ród) 9, 11, 14–15,
32, 34–35, 40, 45, 49, 67–68, 77,
116, 119, 122, 124, 127, 138–140
Lubomirska Apolonia z Ustrzy-
ckich 40
Lubomirska Rozalia → Rzewu-
ska Rozalia z Lubomirskich
Lubomirska Teresa z Mni-
szchów 39, 216
Lubomirska Zofia z Kraś-
niewskich 40, 46, 55, 178
Lubomirski Aleksander 12, 55,
57, 67

- Lubomirski Antoni 12, 14–15,
39–40, 46, 49, 52, 55, 74, 143, 175,
178, 206, 209, 215–216, 218, 224–
225
Lubomirski Hieronim Augu-
styn 216
Lubomirski Józef (zm. 1732)
216
Lubomirski Józef 29
Lubomirski Józefek 178
Lubomirski Stanisław Hera-
klusz 216
Lubomirski Teodor Józef 216
Łoski Piotr 23
Maria Józefa (królowa) 151
Maria Kazimiera (królowa) 17
Michalik Janusz 126
Milkowski Bolesław 93, 97
Mniszchowie (ród) 49, 170,
211
Mniszech Teresa → Lubomi-
rska Teresa z Mniszchów
Morawscy (ród) 77
Mostowski Aleksander 126
Moszkowski Wacław 71
Münnich Burkhard Christoph
von 211, 216
Niedzwieccy (ród) 23
Niemirowie (ród) 23
Nieniewski Apoloniusz 97
Orłowscy (ród) 23
Ossolińscy (ród) 84
Ossoliński Franciszek 28
Panczakiewicz Ludwik 97
Pawłowsky (ród) 23
Pawłowski Grzegorz 23
Pawłowski Kazimierz 23
Plewinsky (ród) 23
Pniewski Bohdan 115
Popiel Antoni 130
Popławscy (ród) 23
Pöppelmann Carl Friedrich 85
Pöppelmann Matthäus Da-
niel 80
Potoccy (ród) 50
Radziwiłł Michał Hieronim 18
Radziwiłłowie (ród) 26
Rak (ród) 23
Rojzenowie (ród) 71
Rudzczy (ród) 23
Rzewuska Rozalia z Lubomi-
rskich 67
Sapieha Michał Józef 26
Sapiehowie (ród) 12, 26–27, 84
Sapieżyna Teresa z Wielopo-
lskich 26

- Schmidtnerowie (ród) 77
Schütz Fryderyk Adolf 67–68
Skibniewska Halina 116
Skopiński Andrzej 116
Sobieska Maria Józefa z Wesslów 29
Sobieska Maria Kazimiera d'Arquien → Maria Kazimiera (królowa)
Sobieski Konstanty 29
Solari Rocco 23
Stępiński Zygmunt 130
Stradomski Aleksander 12, 32,
Sulkowscy (ród) 12, 28–29
Sulkowski Krzysztof 28
Szyller Stefan 91–92, 97
Tarłowa Zofia z Kasińskich → Lubomirska Zofia z Kasińskich
Tarłowie (ród) 199
Topolscy (ród) 23
Tylman z Gameren 11, 21–24, 32
Ustrzycka Apolonia → Lubomirska Apolonia z Ustrzyckich
Vogel Zygmunt 41, 43, 54, 85,
Wapiński Włodzimierz 121
Wasilewscy (ród) 23
Wessel Maria Józefa → Sobieska Maria Józefa z Wesslów
Wettyn Karol Chrystian 49
Wettynowie (dynastia) 55, 80, 151, 167
Węgrzyn (ród) 74
Wielopolscy (ród) 21, 27, 138
Wielopolska Maria Anna d'Arquien 9, 17, 26
Wielopolska Teresa → Sapieżyna Teresa z Wielopolskich
Wielopolski Jan (zm. 1668) 26
Wielopolski Jan (zm. 1688) 17, 25–26
Zachwatowicz Jan 121
Zalescy (ród) 23
Załuski Franciszek Jan 23
Zawadzki Stanisław 87
Zürner Adam 27, 34
Żurowski Tadeusz 121

Summary

The emergence of secular jurydykas was part of the development process in the capital's suburbs, testifying to the importance of powerful families' patronage for the city's development. Wielopole, an example of a small town near Warsaw, is an area with a multi-layered history, deserving of a more detailed urban and architectural analysis. Individual properties were owned by members of the elite, but also by traders and craftsmen.

Wielopole was founded in 1693 by Maria Anna d'Arquien Wielopolska, sister of Queen Marie Casimire. The foundation included lands granted in 1667 to the founder's husband, Jan Wielopolski, who died in 1688 before the project was completed. The jurydyka's potential was determined by its location on important roads connecting the Wola electoral field with Old Warsaw, which created the possibility of selling or temporarily leasing the residences to nobles and magnates participating, for example, in parliamentary sessions. Wielopole's trapezoidal shape was enclosed by the outline of later streets: Grzybowska (to the south), Żabia and Graniczna (to the east), Elektoralna (to the north), and Ciepła (to the west). The urban planning concept for the jurydyka was developed by Tylman van Gameren in 1697–1699. The architect was also the creator of the designs of so-

me of the manors built in Wielopole – most of them were wooden buildings with a rectangular plan and a two-bay layout. Of particular interest were the residences located near the main square of Wielopole (Targowica), documented in manuscript and cartographic sources – these included, for example, the seat of the owners of the jurydyka, the manors of the Sułkowski and Stradomski families.

Noteworthy is the royal patronage, which was associated with, among other things, the construction of the Iron Gate (from which the jurydyka's main square takes its name) at the initiative of Augustus II the Strong, and the construction of barracks, which continued the composition of the Saxon Axis. The analysis of Wielopole also required a closer look at 19th-century investments related to the development of commercial facilities – the Gościnny Dwór and Hale Mirowskie.

From a historical and architectural perspective, the most interesting residence in Wielopole was the future seat of the Lubomirski family. The first manor house was likely built at the turn of the 17th and 18th centuries. Around 1730, the property was already in the hands of Johann Sigmund Deybel, an architect associated with the king's patronage, who rebuilt it. In the mid-18th century, the property, with future land registry number 957, was acquired by the Lubo-

mirski family. Inventories compiled in 1754, 1758, 1759, and 1762 are invaluable for reconstructing the functional and conceptual layout of the Lubomirski Palace from this period. The last of these documents the effects of the reconstruction carried out according to the designs of Jakub Fontana. The current appearance of the palace differs significantly from its 18th-century form. This is a result of the building's later fate – a remodeling project carried out for the next member of the Lubomirski family (Aleksander) between 1790 and 1793 under the supervision of Jakub Hempel, as well as post-war reconstruction. A significant event in the building's history was its relocation in 1970 – the main corps was rotated 74 degrees, placing the palace on the line of the former Saxon Axis.

ISBN 978-83-972492-1-9